

ЗЕМЉА И ЉУДИ

ПОПУЛАРНО НАУЧНИ ЗБОРНИК

Свеска 71

БЕОГРАД, 2021.

Издавач

Српско географско друштво, Београд,
Студентски трг 3/III, тел. 011/2184065
e-mail: info@sgd.org.rs, web адреса: [www http://sgd.org.rs](http://sgd.org.rs)

Уређивачки одбор

Др Ненад Живковић, др Мирољуб Милинчић,
др Снежана Вујадиновић, др Славољуб Драгићевић, др Рајко Гњато,
др Јован Плавша, др Даница Шантић, др Јелена Луковић,
др Јелена Ћалић, мр Ивица Шантић

Уредник

Др Драгица Гатарић

Технички уредник

Др Драгица Гатарић

Штампа

„Форма Б“, Београд, тел. 011/2777104

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
91

ЗЕМЉА И ЉУДИ: популарно научни зборник / уредио
Драгица Гатарић. – 1951. св. 1 – . – Београд (Студентски
трг 3/III): Српско географско друштво, 1951 – (Београд:
Форма Б). – 20 cm

Годишње
ISSN 0513-9449 = Земља и људи
COBISS. SR-ID = 106309383

С А Д Р Ж А Ј

Јелена Хајдињак: СТЕВАН М. СТАНКОВИЋ – ПРОФЕСОР ЕМЕРИТУС ГЕОГРАФСКОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ	5
Марија Маринковић, др Добрила Лукић: ГЕОПАРКОВИ	17
Тамара Станојевић, др Добрила Лукић: НАЦИОНАЛНИ ПАРК „КРКА“ У ХРВАТСКОЈ	27
Др Стеван М. Станковић: ПРОМЕТ ТУРИСТА НА ПАЛИЋКОМ ЈЕЗЕРУ	35
Марија Десанчић: ОСНОВНЕ ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ГРАДА ЗРЕЊАНИНА	53
Балша Колашинац, др Добрила Лукић: ТУРИСТИЧКИ МОТИВИ АВАЛЕ	59
Маријана Момчиловић: АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ ПОЖАРЕВЦА	63
Др Стеван М. Станковић: БРЕСТОВАЧКА БАЊА И ЊЕНО ОКРУЖЕЊЕ	73
Др Миодраг Велојић: КАКО ЈЕ ЗАЈЕЧАР ДОБИО КАЛДРМУ	89
Маја Богдановић: АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ НАСЕЉА ГРАДА ВРАЊА И ОКОЛИНЕ	97
Никола Миленовић: ПРИРОДА ЦРНЕ ТРАВЕ	111
Милка Ђуровић: САКРАЛНИ ОБЈЕКТИ У ЈУГОЗАПАДНОЈ СРБИЈИ ..	123
Јелена Хајдињак: ГЕОГРАФСКИ МОТИВИ ЛИКОВНОГ КУЛТУРНОГ БЛАГА СРБИЈЕ	131
Миодраг Радановић: ФРИТЈОФ НАНСЕН	145
Emilija Smiljanić: SRPSKO-TURSKI TURISTIČKI REČNIK	161

РЕЧ УРЕДНИКА

Поштовани читаоци,

у овом 71. броју популарно-научног зборника „Земља и људи“, осим 15 радова можете прочитати и чланак – **Седам деценија часописа „Земља и људи“**, који је проф. др Стеван М. Станковић објавио у дневном листу **Политика** 10.01.2022. године.

Седам деценија часописа „Земља и људи“

Издавачка делатност Српског географског друштва, основаног 1910. године, богата је и разноврсна. Посебно се издаваја часопис „Земља и људи“. Покренут 1951. године, без престанка се штампа већ седам деценија, на добробит наставника, професора, њихових ученика и студената.

Намењен широкој популацији, часопис „Земља и људи“ је извор проверених и богатих сазнања о географским објектима, догађајима, појавама и процесима код нас и у свету. Био је и остаје непоновљива читанка, која је повремено достигала годишњи тираж од 13.000 примерака.

Оснивач овог часописа био је професор Географског факултета, академик Боровоје Ж. Милојевић, настављач научног дела Јована Цвијића. Жеља му је била да се обогати настава географије и популаришу сазнања из земље и све-

та. То је постигнуто ангажовањем вредних сарадника с факултета, научних института и школа различитих усмерења. Уредништво је доделио средњошколском професору географије Стевану Вујадиновићу, који је 47 година уређивао часопис и бирао сараднике, међу којима је било универзитетских професора, академика и признатих личности из земље и иностранства. Да није било Стеве Вујадиновића, не би било ни Земље ни људи, у шали је истицао професор Боровоје Ж. Милојевић.

Настављајући рад на уређивању препознатљиве географске читанке, потоњи уредници достигли су и престигли претходнике, публикујући географске карте, графиконе и фотографије у колору. Сав посао на припремању часописа за штампу обавља се волонтерски, али с много умешности и љубави.

„Земља и људи“ пуних 70 година доноси прилоге из свих географских научних дисциплина и наставних предмета. Од интереса је за припрему наставе, учење и репродукцију сазнања из физичке и друштвене географије, климатологије, метеорологије, екологије, картографије, историјске и туристичке географије, демографије, географије страних земаља, геологије...

Љубиларни, седамдесети број часописа „Земља и људи“ има 174 странице. Дноси 14 прилога, међу којима се посебно истиче ауторска библиографија Боровоје од један до седамдесет, корисна за упознавање садржаја до сада објављених књига, у којима је више од 1.500 прилога.

Стеван М. Станковић,
професор емеритус

Јелена Хајдињак

**СТЕВАН М. СТАНКОВИЋ – ПРОФЕСОР ЕМЕРИТУС
ГЕОГРАФСКОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ**

Професор емеритус је редовни професор у пензији, који се посебно истакао својим научним, односно стручним и педагошким радом, који је стекао посебне заслуге за развој и напредак факултета и универзитета, који је стекао међународну репутацију и постигао резултате у обезбеђивању наставно-научног, односно наставно-уметничког подмлатка у области за коју је изабран. Раније је означавао било ког пензионисаног професора, док је у Римском царству појам емеритус означавао ветерана римске војске, који је часно одслужио војну службу.

Професор Стеван Станковић је професор емеритус Географског факултета у Београду. Од оснивања до данас, Географски факултет и београдска географска школа имају водеће место у развоју научне географије и примени научних резултата у различитим подручјима националног и међународног образовног и научно-истраживачког простора. Основне делатности којима се Географски факултет у Београду бави, високо образовање и научно-истраживачки рад, су делатности од јавног интереса, који чине део националног, међународног, а посебно европског образовног и научног простора.

Географски факултет је високошколска установа на којој се стичу знања и обављају научна истраживања из следећих ужих научних области: Физичка географија, Друштвена географија, Регионална географија, Картографија, Просторно планирање, Туризмологија, Геопросторне основе животне средине, Демографија и Географски информациони системи, а настоји да буде место на којем ће наставници и студенти заједно чинити образовну и научну институцију препознату по доприносу из области гео-наука, у циљу постизања одрживог развоја и бољег живота свих људи.

Настанку данашњег Факултета претходи дуг развојни пут, од увођења универзитетске наставе географије до формирања институције која

* ena.hajdinjak@gmail.com

се професионално бави научном географијом. Факултет као носилац или учесник реализује пројекте од локалних до међународних и са великим успехом организује научне и стручне скупове, док су организационе јединице Географског факултета које се баве наставним и научно-истраживачким радом главни иницијатори ширења нових идеја и концепција.

Слика 1. – Географски факултет

Биографија

Професор Стеван М. Станковић је завршио у Пироту основну школу и гимназију. На студије географије Универзитета у Београду уписао се 1963. године и исте завршио за седам семестара са просечном оценом 9,87, а дипломски испит са 10. Магистарске студије и одбрану рада „Туристичка валоризација вештачких језера Србије“, завршио је 1967. године са просечном оценом 9,76. Докторат географских наука стекао је 1974. године одбранивши тезу „Планинска језера Црне Горе“. За асистента Географског факултета изабран је 1965, за доцента 1975, за ванредног професора 1980, а за редовног професора 1984. године. После радног стажа од 43 године, пензионисан је 2008. године. Почетком 2009. Сенат Универзитета у Београду изабрао га је за професора емеритуса. Познат је као изванредан

предавач, јасног стила, конкретних примера и знања из литературе и са терена, које потврђује научним доказима и преноси младима.

Као асистент на студијским групама за географију и туризмологију држао је вежбе и наставу из географије Југославије, физичке географије, хидрологије, животне средине, туристичке географије и туристичке географије Југославије. На мастер студијама држи предавања из Туристичке валоризације, а на докторским студијама Принципе и методе туризмoloшких истраживања. По позиву је држао предавања на универзитетима у Приштини и Новом Саду. После избора за доцента, био је ментор у изради 570 дипломских, 10 мастер, 30 магистарских и 20 докторских радова.

Библиографија

Поред осталог, представио се јавности следећим књигама: Туристичка валоризација вештачких језера Србије, Планинска језера Црне Горе, Приручник за извођење ученичких екскурзија, Заштита природе, Туристичка географија Југославије, Промет путника на границама Југославије, Језера Југославије, Туристички потенцијали река Србије, Јован Цвијић – даровита и осећајна душа, Јован Цвијић – живот и дело, Туризам у Југославији, Бањски туризам Западног Поморавља, Природа и становништво општине Бор, Језера Дурмитора, Језера Балканског полуострва, Језера света, Бање Србије, Путопис, Врњачка Бања, Пирот и околина, Географија Понишавља, Туристичка географија, Туристичка географија СР Југославије, Регионализација Србије – просторне структуре туризма, Педагошка пракса – грађа за наставу географије, Путевима Југославије, The lakes on Mount Durmitor, Туризам – заштита и валоризација, Власинско језеро – хидробиолошка студија (коаутор).

Посебно су интересантна предавања и записи о најпознатијем српском географу, Јовану Цвијићу: „Био је то човек који је трасирао путеве науке, одређивао границе земаља на Балканском полуострву, испитивао етно-психичке особености нашег становништва, домовини дао заиста много. Таквог Цвијића, који спада у редове најцитиранијих научника иако је највише дела објавио на српском језику, треба уважавати. Уосталом, у 31. години је постао академик, у 34. редовни члан Академије наука, био је председник Српског географског друштва, основао је Географски факултет и водио Српску краљевску, односно данас Српску академију наука и уметности. Велики српски научник заслужио је да га ученици више и бо-

ље упознају. Без географије коју је утемељио, човек не може ни кући да дође, јер свако се креће по географској дужини и ширини.“ Професор Станковић је такође одржао и предавање „Јован Цвијић: Живот и дело“ – поводом 150 година од рођења Јована Цвијића, оснивача Српског географског друштва и професора и ректора Београдског универзитета. „Јован Цвијић, знаменити Лозничанин, који се преко Београда и Беча виноу у свет науке о земљи и људима, још за живота је заслужио и добио бројна одликовања и признања. Био је човек, који је поставио основе нашој савременој географији и њој сродних дисциплина. Као професор, научник, академик и патриота, уживао је и ужива велики углед међу онима који знају да цене и поштују радиност, непоколебљивост, истрајност и праву изговорену и написану реч. Због тога му се често враћају и са страница његових књига напајају трајним знањима. Иако је од првих Цвијићевих радова прошло више од 130 година, време и догађаји нису умањили његов значај, вредност, поуке и поруке, јер су научно основане, истините и временски неограничене“, написао је професор Станковић у свом раду „Јован Цвијић“ у часопису Земља и људи.

*Слика 2. – Једно од многобројних предавања о Јовану Цвијићу –
утемељивачу српске географије*

Корисна и поучна су и предавања и записи из области туризма, а поготово везана за нашу земљу - „Од најранијих почетака, развој туризма на тлу наше земље, пратиле су одговарајуће друштвене и професионалне организације. Туризам је током времена условио низ нових појава и процеса у простору, које раније нису биле ни довољно познате ни довољно истражене. Како су домаћи и инострани туризам, од значаја за платни биланс земље, запошљавање, преусмеравање потрошње, инвентирање у одговарајуће смештајне, угоститељске и саобраћајне капацитете и објекте комуналне инфраструктуре, туризам се намеће као полифункционална делатност у времену и простору, са низом специфичних захтева, који се морају решавати на основу детаљних научних истраживања стручњака разних профила, при чему географи имају јасно дефинисано место.“

Објавио је туристичке водиче: Нишка Бања (српско и енглеско издање), Врдник, Кањижа (српско, енглеско и немачко издање), Бор и околина (српско, енглеско и руско издање). У монографијама о Морави и Дрини, представио се на 96 страна. Крајем 2012. године, објавио је књигу Бисери Србије (страна 584), која је преведена и публикована на енглеском, немачком и руском језику. Књига Бисери Србије је монографија са више од 1000 фотографија у боји, која на стручан, документован, али и веома занимљив начин представља туристичке и културне вредности и потенцијале Србије као целине и сваког њеног подручја појединачно, односно низ мање знаних, привлачних места у царству нетакнуте природе. Монографија је подељена у поглавља која одговарају географским и туристичким целинама од плодне Бачке на северу до простране Метохије на југу. Представљене су најатрактивније туристичке дестинације Србије.

У домаћим и страним часописима, на српском, енглеском, француском и бугарском језику, објавио је више од 500 научних и стручних радова. Међу њима су: Плавско језеро (прилог лимнолошком проучавању), Режим реке Височице, Снабдевање Пирота водом, *Characteristics of the development of home tourism of Yugoslavia*, Екологија и туристичко тржиште, Санација и валоризација Палићког језера, Бање и климатска места Југославије (објављено на француском, немачком, италијанском и енглеском језику), Скадарско језеро у светлу концепције активне заштите природе, *Tourist regions of Yugoslavia*, *Tourist Classification of Yugoslav Mountains*, *Die Nationalparks Jugoslawiens*, Приоритетне туристичке регије Србије, Туризам Југославије (објављено и на енглеском, немачком, руском, италијанском и шпанском језику), Човек и активна заштита животне средине, По-

ливалентност југословенског геопростора као туристичка вредност, Комплементарност планинског и бањског туризма Србије, Еколошке основе савременог туризма, Туризам – национално, насупротив глобалном, Домени истраживања туристичке географије, Набљуденија врху путникопотоците между Југославија и Блгарија, Географске основе туристичке валоризације, Клима као туристичка вредност, Теоријске основе туристичке валоризације језера, Еколошке основе савремене лимнологије, Постулати о води у просторном планирању, Географска истраживања система човек – животна средина, Оквир живота академика Синише Станковића, Научне основе активне заштите руралног простора, *Tourism in the Djerdap Gorge in Serbia*, *The Djerdap National Park*, *Le passe et l'avenir de la geographie en Serbie*, Савремени туризам и простор, Стогодишњица Српског географског друштва, *Touristic function of artificial lakes of Serbia*, *Protection of the lakes on Mount Durmitor*, Комплементарност пољопривреде и туризма Србије, Туристичка валоризација градова, Домени науке и наставе туристичке географије, Пет Тимока Источне Србије.

Резултате својих научних истраживања излагао је на међународним симпозијумима у Београду, Загребу, Љубљани, Сежани, Софији, Русе и Sent Gallu. Резултати излагања на поменутим скуповима објављени су у одговарајућим зборницима. Истима се прикључују и три опширнија саопштења са међународних скупова на Бледу, Жабљаку и у Новом Саду. Покренуо је и био главни организатор различитих научних скупова, док је на неким од њих имао и уводне реферате.

Научне студије за оперативу су:

- Природне туристичке вредности општине Лучани
- Природа Борског језера и околине
- Природне основе јужног Баната
- Основе за туризам подручја Јерменовци – Јаношик у Банату
- Туризам Бајине Баште
- Планина Цер
- Природа општине Топола
- Просторно-мотивски потенцијали Србије, Просторни план Србије
- Комплементарност развоја железничког саобраћаја и туризма
- Туристичке регије Србије, Просторни план Србије
- Природна и културна добра, основа туризма у општини Бор
- Природа планине Радан.

У актуелном, популарно-научном зборнику „Земља и људи“, професор Станковић је написао од 1966. године многобројне, корисне и привлачне ауторске радове: Бигар у Југославији (16,1966), Бајкалско језеро (17, 1967), Језера Словеније (18, 1968), Велика америчка језера (19, 1969), Вештачка језера у Србији (20,1970), Аралско језеро (21, 1971), Туризам Грчке (22,1972), Утисци из Холандије (23, 1973), Научно-истраживачки брод Андрија Мохоровичић (24,1974), Планина Виситор (25, 1975), Земља и људи 1-25, предметна библиографија (25, 1975), Језера Швајцарске и њихов туристички значај (26, 1976), Рогашка Слатина (27, 1977), Чатешке Топлице (28, 1978), Наше реке и туризам (29, 1979), Утисци из Улан Батора (30, 1980), Запис са Родоса (31, 1981), Посета Тршићу (32, 1982), Кањижа (33, 1983), Јадранско море, прва туристичка вредност Југославије (34, 1984), Године прошлости за будућност (35, 1985), Туристичке регије Југославије (35, 1985), Љорет, туристичко средиште Коста Браве (36, 1986), Великану наше науке (37, 1987), Језеро Гарда (37,1987), Планине Југославије и њихове туристичке функције (38, 1988), Дурмитор, планина до неба (39, 1989), Србија може и мора више (40, 1990), Наши јубилеји (41, 1991), Географске основе заштите природе (42, 1992), Национални паркови Црне Горе (43, 1993), Стогодишњица за памћење (44, 1994), Јован Цвијић, први српски доктор географских наука (44, 1994), Женевско, Леманско језеро (45, 1995), Популарно-научни зборник Земља и људи, свеска 20-40, преглед садржаја (45, 1995), Празник наше науке (46, 1996), Са пута по Египту (46, 1996), Долином реке Јерме (47, 1997), Јован Цвијић, човек за сва времена (48, 1998), Бање источне Србије (49, 1999), Лозници у походе (50, 2000), Врњачка бања (52, 2002), Седам истина о води (53, 2003), Бањски туризам Србије (54, 2004), Професор Милорад Васовић, свестрани сарадник часописа Земља и људи (55, 2005), Туризам и екологија (56, 2006), Професору с пијететом, осам деценија од смрти Јована Цвијића (57, 2007), Лимнологија и екологија (58, 2008), Туризам Ђердапа (58, 2008), Стогодишњица рођења академика Бранислава Букурова (59, 2009), Железнички саобраћај и туризам (59, 2009), Сто година Српског географског друштва (60, 2010), Бање у подгорини Копаоника (60, 2010), Земља и људи, преглед садржаја бројева 1-60 (60, 2010), Наши географи академици САНУ (61, 2011), Медаља Јована Цвијића (62, 2012), Јубилеј за уважавање (63, 2013), Др Душан Дукић, професор племените душе (63, 2013), Србија, мозаик природе и споменика (63, 2013), Петар С. Јовановић и Српско географско друштво (64, 2014), О васпитној вредности географије (64, 2014),

Детињство и школовање Јована Цвијића (65, 2015), Писма Јована Цвијића која плене (65, 2015), Цвијићеви сусрети у Брезичанима 2014. године (65, 2015), Један јубилеј Српског географског друштва (66, 2016), Вршац, град под брегом (66, 2016), Седам деценија од Земља и људи, 173 од смрти Јована Цвијића (67, 2017), Неке особености река Србије (67, 2017), Занимљива лимнологија (68, 2018), Јевто Дедијер, отргнуто од заборава (68, 2018), Професор Сима М. Милојевић (69, 2019), Туризам и саобраћај, предности и недостаци (69, 2019), Планински туризам Србије (70, 2020), Ауторска библиографија Земља и људи свеска 1-70 (70, 2020).

У научно-географској публикацији Гласник и дидактичко-методском часопису Глобус, Српског географског друштва, професор Станковић је забележио свој ауторски рад, а неки од њих су и:

(Гласник) - Борско језеро, Вештачка језера на Западној Морави, Пиратерија Лозанске реке (са Д. Гавриловићем), Морфометријске карактеристике језера Југославије (са С. Павловићем), Виситорско језеро, Плавско језеро – прилог физичко-лимнолошком проучавању, Режим реке Височице, Топлодолска река, Карактеристике обала вештачких језера Србије и могућности изградње вештачких језера, Чемерикова локва, проблем воде у красу, Режим реке Власине, Плавска река (са Т. Младеновићем), Промет туриста на Дурмитору, О потреби изградње хотела у Бајиној башти, Природна основа за туристичко активирање планине Цер, Промет туриста у Овчар бањи, Туристичка валоризација подручја Јерменовци – Јаношик у Банату, Туризмолошки приказ Брестовачке бање, Бањски туризам Југославије, Туристичке функције Палићког језера, Географски положај јужног Баната као основа туристичке валоризације, Реке и језера у светлу концепције активне заштите природе, Туристички мотиви Србије, Хидрографске карактеристике Ридског језера, Туристичка валоризација и заштита природе општине Топола, Туристичке вредности Националног парка Ђердап, Промет путника на граници према Румунији, Промет путника на граници према Бугарској, Туризам као фактор развоја пограничних општина Јужне Србије, Рехабилитациони центри и бањски туризам уже Србије, Туристичке функције националних паркова Југославије, Усклађивање развоја домаћег и иностраног туризма у Југославији, Трновачко језеро, Прилог познавању туристичких могућности Србије, Туристичке вредности наших планина, Вода као оквир и основа савременог туризма, Географски аспект промета путника на границама Југославије, Савремени задаци туристичке географије, Географске основе туристичке валоризације, Туризам као свет-

ски процес, Туризам пограничне зоне Србије према Бугарској, Могућности за развој туризма на планини Радан (са М. Васовићем и Ј. Кабиљо), Позитивни и негативни утицаји туризма на животну средину, Клима као туристичка вредност, Температура ваздуха у подгорини Бјеласице и њен значај за туризам, Теоријске основе туристичке валоризације језера, Јован Цвијић од Лознице до бесмртности, Регионални развој туризма у Србији, Национални паркови Србије, Комплементарност бањског и планинског туризма у Србији;

(Глобус) - Лимнолошка морфометрија, Језера Југославије, Реке Југославије, Школска библиографија о Јадрану, Планине Србије, Од Ниша до Црног мора, Долином Западне Мораве, По Словеначком приморју, Долином Лима, Прошлост и будућност Плићког језера, Туристичка екскурзија по Дурмитору, Геотермална енергија, енергија будућности, О количини воде на Земљи, Туристичко-географска екскурзија по Драгачеву, По планини Бјеласици, На пет Бистрица, Неки статистички подаци о туризму Југославије, Материјална база за развој туризма у Југославији, Туристичко-географска екскурзија по Стигу, Горске очи Проклетија, По Охриду и Охридском језеру, Братск – град у Сибиру, Туристичко-географска екскурзија по источној Србији, Од Београда до Улан Батора, Географска екскурзија по Словенији, Милорад Зебић – сећања о Јовану Цвијићу, Писана реч о бањама Србије, Године за памћење – поводом 150 година од рођења Јована Цвијића, Корени за незаборав наше науке, Туристичке вредности Фрушке Горе и Срема, Град Београд и његове општине, Град Ниш и његове општине, Јован Цвијић у часопису Земља и људи.

За потребе наставе објавио је следеће универзитетске уџбенике и приручнике: Туризам у Југославији, Туристичка географија Југославије, Путопис, Путевима Југославије, Туристичка географија, Туристичке дестинације – путовањем до знања, Приручник за извођење ученичких екскурзија.

За основну и средњу школу објавио је и следеће књиге: Географија за шести разред, Географија за осми разред, Пирот и околина, Стазом Јована Цвијића (коаутор), Туристичка географија Србије и Црне Горе, Географска читанка за осми разред, Туристичка географија за четврти разред угоститељско-туристичке школе, Географија за трећи разред гимназије (коаутор), Педагошка пракса – грађа за наставу географије.

Радови из наставне проблематике су: Животна средина као наставни предмет у процесу образовања туристичких кадрова, Наставни план и програм као гаранција квалитета школовања туристичких кадрова, Наста-

ва географије на студијама туризма, Туризмологија, Наставни планови туристичких студија у Југославији, Посета Тршићу, Лимнологија - наука о језерима, Необична вештачка језера, Потамологија - наука о рекама, Лимнологија, Туризам у Југославији, запостављен наставни садржај.

Звања, награде и признања

Професор Стеван Станковић је добио највиша признања Туристичке штампе, Туристичког савеза Бора, Републичког центра за стваралаштво младих, Републичког центра за таленте, Туристичке организације Сокобање, Асоцијације просторних планера Србије, Департамана за географију, туризам и хотелијерство Универзитета у Новом Саду, медаље Завода за уџбенике, Природно-математичког факултета и Јована Цвијића.

Слика 3. – Професор Стеван Станковић

Током радног века биран је за управника Института за туризам, заменика председника Скупштине Природно-математичког факултета, декана Одсека за туризмолошке науке, декана Одсека за туризмолошке науке и декана Географског факултета. У Српском географском друштву обављао је дужности библиотекара, секретара и уредника научних издања и председника. Као председник Српског географског друштва осмислио је манифестацију „Цвијићеви дани“ која се редовно одржавала од 1995. године. За резултате на пољу географије добио је медаљу „Јован Цвијић“ и Плакету СГД, а кандидован је за дописног члана Српске академије наука и уметности. Члан је Српског географског друштва и Националног просветног савета Републике Србије. За свој допринос проучавању живота и дела Јована Цвијића је награђен златном плакетом и медаљом Јован Цвијић од стране Српског географског друштва.

Са рефератима је учествовао на 90 научних и стручних скупова у земљи и иностранству, док је са домаћих скупова уредио 20 зборника. Истраживачким прилозима учествовао је у 20 пројеката на Географском факултету и ван њега. За школски програм Телевизије Београд, израдио је 15 синопсиса. У енциклопедијама је објавио 2500 одредница. По позиву је предавања из лимнологије, туристичке географије, екологије и о Јовану Цвијићу, презентовао у више од 50 школа и институција у Србији и ван ње. Организовао је 10 омладинских географских кампова и са истих публиковао четири зборника. Приређивач је монографије о Сокобањи (333 стране). Један је од организатора манифестације Цвијићеви дани (18 сусрета) и Еколошка истина (20 научних скупова). У часопису Призор из Лознице, на више од 100 страна, представио је стваралаштво Јована Цвијића и Боровоја Ж. Милојевића. Године 2020. објавио је књигу од 464 стране под насловом „Јован Цвијић од Лознице до Сорбоне“.

Марија Маринковић
Др Добрила Лукић

ГЕОПАРКОВИ

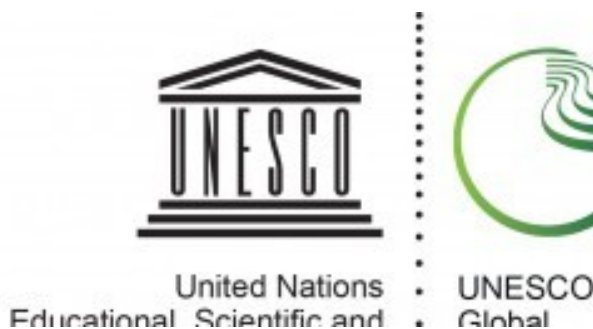
Реч геодиверзитет потиче од латинске речи *gea* – Земља и енглеске речи *diversity* – разноврсност. Овај појам почео је се користити крајем 90-их година прошлог века као допуна појму географска средина. У Закону о заштити природе из 2010. године („Службени гласник РС“, бр. 36/2009 и 88/2010) геодиверзитет се дефинише као геолошка разноврсност, односно као скуп геолошких формација и структура, појава и облика геолошке грађе и геоморфолошких карактеристика различитог састава и начина постанка разноврсних палеоекосистема мењаних у простору под утицајем спољашњих и унутрашњих геодинамичких фактора током геолошког времена. Према Закону о заштити животне средине из 2010, геонаслеђе представља све „геолошке, геоморфолошке, педолошке и посебне археолошке вредности настале у формирању литосфере, њеног морфолошког уобличавања и међузависности природе и људских култура, које представљају укупну геолошку разноврсност и имају научни значај за проучавање развоја Земље.“ Често долази до мешања термина геодиверзитет и геонаслеђе и њиховог изједначавања. Да би се неки објекат прогласио геонаслеђем мора испуњавати услове које су прописане од стране надлежних институција, у Србији је то Завод за заштиту Србије. Геонаслеђе представља скуп објеката помоћу којих тумачимо важне момените у развоју земљине коре. Код нас постоји Инвентар објеката геонаслеђа Србије, који има 650 објеката.

Геопаркови су јединствена, географски целовита подручја која се одликују локалитетима и пејзажима од међународног значаја, али истовремено изузетним природним и културним наслеђем. То су заштићена подручја где се наглашава заштита и промоција геолошке баштине - геонаслеђа, као и укључивање локалних заједница како би дошло до побољшања социјалног и економског статуса исте и заштите животне средине кроз развој геотуризма.

Геопаркови промовишу природне, еколошке, археолошке, историјске и културне вредности одређеног простора. Они доприносе очувању

* dobriladjerdap@gmail.com

значајних геолошких карактеристика које укључују: репрезентативне стене и налазишта минерала и минералних ресурса, фосиле, природне формације и пределе, који пружају информације о различитим геонаучним дисциплинама попут: науке о земљи, економске геологије и рударства. Геопаркови су територије где се комбинује заштита и промоција геонаслеђа са одрживим економским развојем. Постоје глобални и национални геопаркови. Пре него што је уз значајну подршку UNESCO-а 2004. године основана Глобална мрежа геопаркова (GGN), у јуну 2000. године, четири европске земље Немачка, Француска, Грчка и Шпанија, одржавају састанак у Грчкој где промовишу своје геонаслеђе. Разговарају о проблемима и могућностима које то наслеђе пружа и потписују споразум којим је створена Европска мрежа геопаркова (EGN). Позивају заинтересоване регионе, организације и државе широм Европе да им се прикључе. До почетка 2015. године мрежа броји 64 члана из 22 европске земље. Циљ ове мреже је заштита геодиверзитета, представљање објеката геонаслеђа широј јавности, подршка одрживом економском развоју руралних подручја геопаркова, пре свега преко развоја геотуризма.

Слика 1. – Лого UNESCO глобалне мреже геопаркова (Извор: UNESCO Global Geoparks Network)

Данас, у Европи земље са највише геопаркова су: Шпанија, Италија, Француска, Велика Британија, Немачка, Грчка, Ирска, Аустрија итд. Европа тренутно броји 71 геопарк у 23 европске земље. Један од њих је и геопарк Ђердап у Србији. UNESCO светски геопаркови дају људима осећај поноса своје регије и подижу свест о важности геобаштине. Тренутно постоји преко 140 геопаркова у 38 земаља света. Геопаркови би требало да испуњавају следеће услове:

- да обухватају локалитете од научног значаја за геологију, археологију, екологију и културу
- да имају план који поспешује геотуризам и социјално-економски развој
- да обезбеде средства за едукацију везану за екологију и геонаучне дисциплине
- да буду део глобалне геомреже

У геопарковима је важност стављена на свеукупни развој локалне заједнице. Према повељи Европске и Глобалне мреже геопаркова, сви геопаркови морају бити основани у руралним подручјима, Такође, становништво не треба да се измешта са својих поседа. То је зато што њихово знање о традицији, обичајима, начину живота, занатима има важну улогу у менаџменту геопарка. Локално становништво се мотивише да активно учествује у развоју туризма и уопште. Да би неко подручје постало члан глобалне мреже геопаркова (GGN-a) мора да испуни следеће критеријуме:

1. Величина и структура – јасно дефинисано подручје довољне површине због локалног културно-економског развоја; требало би да поседује велики број објеката геонаслеђа од светске важности или геолошке ентитете од специфичне научне важности, реткости и лепота. Геопарк мора узети у обзир целу географску поставку региона. Ако се подручје или део поклапа са већ неким од уписаних подручја на Светску листу, треба прибавити одређену дозволу од одговарајућих тела, већ уписаног геопарка, пре подношења захтева за пријем.

2. Менаџмет и локално учешће – да би се кренуло у процес регистрације, потребно је имати план и „добро“ руководеће тело. Иницијатива да се формира геопарк мора да дође од локалне заједнице. Идентитет геопарка мора бити јасно уочљив од стране посетилаца. Све активности које се изводе морају бити у сарадњи са локалном заједницом.

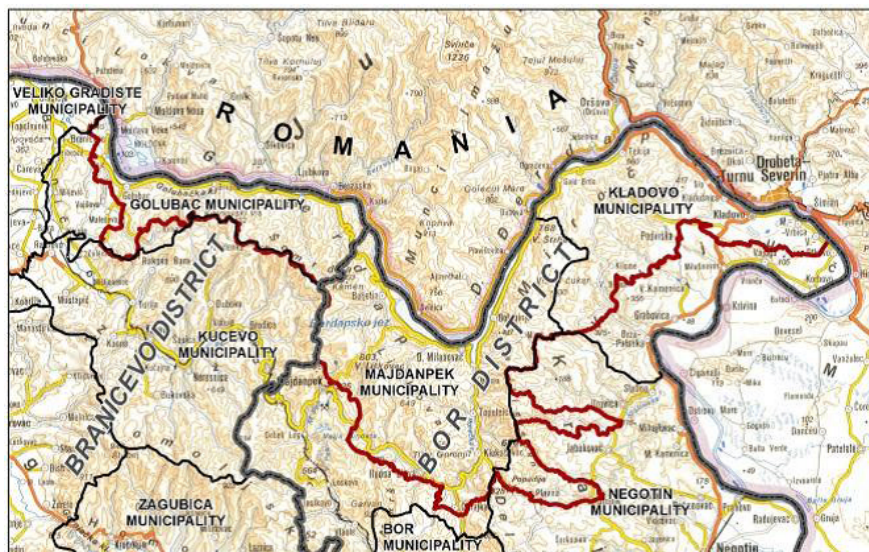
3. Економски развој – Један од главних циљева је стимулација економске активности. Помоћ UNESC-a и лежи у томе да се подстакне социо-економски развој. Поштујући животну средину, отварају се мала предузећа, покреће се привреда, што омогућује додатни профит за локално становништво.

4. Едукација – геопаркови морају да обезбеде и организују подршку, као и разне активности како би се јавност упознала са важношћу концепт здраве и заштићене животне средине, као и геонаслеђе (кроз едукативне центре, музеје, стазе, карте, популарну литературу итд). Такође треба да

прати научна истраживања и сарађује са универзитетима. Локално становништво је изузетно важно за успешно оснивање и управљање неким геопарком.

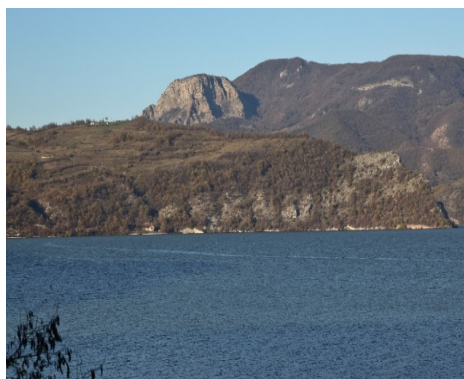
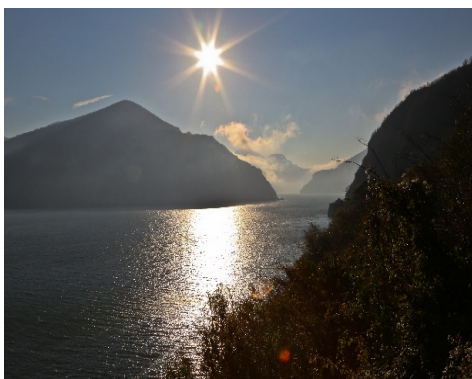
5. Заштита и конзервација – Одговорне власти геопарка обезбеђују његову заштиту у сагласности са локалном традицијом и законским обавезама. Влада државе одлучује о мерама и заштити одређеног подручја. Конзервишу се геолошке појаве укључујући: репрезентативно стење, минерално богатство, минерале, фосиле, рељефне форме и облике. Ове геолошке појаве нам обезбеђују податке за различите геонаучне дисциплине. Геопарк мора поштовати како локалне, тако и националне законе везане за заштиту геонаслеђа. Дозвољено је, под одређеним околностима, скупљање геолошких примерака у научне и едукативне сврхе са природних и обновљивих локација.

6. Глобална мрежа – Глобална мрежа националних геопаркова омогућује сарадњу и размену између експерата по питањима геонаслеђа. Локална и национална геолошка места имају добробит кроз размену знања и искуства, препознавање на светском нивоу. Мрежа садржи све регионе на свету и спаја групе које имају исте вредности и циљ. Оснивање неког геопарка доноси одрживост и стварну добит локалном становништву, углавном кроз развој туризма, али и осталих културних активности.

Карта 1. – Геопарк Бердан

Геопарк Ђердап је први проглашен, од стране UNESCO-ве листе GGN у Србији 2020. године. Геопарк Ђердап је подручје које се налази у југоисточној Србији. Ово подручје има површину од 1330 km² и простире се између 44°44'24'' и 44°16'40'' северне географске ширине и 21°34'44'' и 22°44'29'' источне географске дужине. У састав геопарка улази и Национални парк Ђердап, основан 1974. године, прераст у кањону Вратне, прераст Шупља стена, Рајкова пећина, прераст у кањону Замне, Бигрена акумулација код манастира Тумане и Бигрена акумулација Бели изворац.

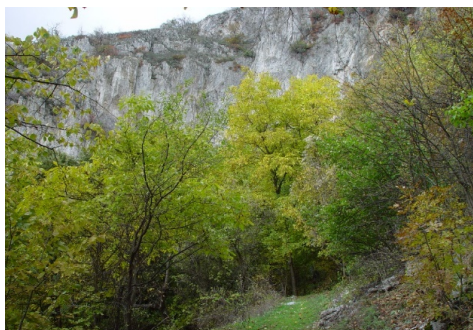

Слика 2, 3. и 4. – Шупља стена; Фосил амонита; Ђердапска клисура и Гребен (фото: Д. Лукић)

Слика 5. и 6. – Кањон Бољетинске реке и Бигрена акумулација Бели изворац (фото: Д. Лукић)

Северним делом геопарка простире се Ђердапска клисура, у дужини од скоро 100 km, најдужа клисура у Европи. Њу чине четири мање клисуре (Голубачка клисура, Госпођин вир, Казани и Сипска клисура) и три котлине (Љупковска, Доњомилановачка и Оршавска котлина). Ову клисуру је усекао Дунав кроз Јужне Карпате, па самим тим и повезао Панонски басен на западу и Влашко-пontiјски басен на истоку.

Слика 7. и 8. – Улаз у пећину Градашницу и Мироч (фото: Д. Лукић)

Главне орографске целине су Голубачке планине, Шомрда, Лишковац, Велики Гребен и Мироч. Ове планине су испресецане речним долинама дунавских притока и сувим крашким висоравнима. Преграђивањем Дунава створено је вештачко језеро као део Хидроенергетског и пловидбеног система „Ђердап I“. Његов утицај се одразио на многе елементе животне

средине. Клима је таква да су средње годишње вредности температуре (Текија – 11,4°C) и количине падавина (Текија – 801,9 mm) нешто више у односу на просечне вредности у Србији, што се опет позитивно одражава на развој биљног света. У овом подручју сусрећемо утицај степске климе која долази са истока и континенталне климе са запада. Карпати онемогућавају претеран утицај хладних, као и топлих ваздушних струјања, што овом подручју даје једну специфичну микроклиму са благим прелазима између годишњих доба. Највећу количину падавина имамо у периоду од априла до јуна, а најмању од јуна до септембра. Овакви услови су допринели развоју 1100 биљних врста, 150 врста птица, бројних сисара, водоземаца, гмизаваца и инсекта, од чега имамо 35 реликтних врста биљака.

*Слика 9, 10, 11. и 12. – Шума букве на Мирочу; Улов сома на Дунаву;
Слепи миш и Шарени даждевњак (фото: Д. Лукић)*

Према попису из 2011. године, број становника је износио 41.153, што је око 32 ст/км² и чини га углавном старо становништво. Ово подручје је захваћено депопулацијом што је последица негативног природног прираштаја, као и емиграције становништва. Насеља уз Дунав су збијеног типа, док она у планинским деловима разбијеног типа. Већи градски центри су: Голубац, Доњи Милановац, Кладово, Неготин. Основне привредне гране су: хидроенергетика (ХЕ „Ђердап I“ и „Ђердап II“), саобраћај (Дунав – Паневропски коридор VII), различити видови туризма, пољопривредна производња, риболов и рибарство, шумарство, експлоатација камена у Брњици и експлоатација бакра у Мајданпеку (не налази се на територији геопарка, али је у његовој непосредној близини). Једна од многобројних културних и туристичких атракција геопарка Ђердап је Голубачка тврђава. Треба, такође, споменути и Лепенски Вир као једно од најстаријих насеља на простору Европе, основано и трајало у периоду од 9500. до 5500. године п.н.е.. Трајанова табла, као и остаци Трајановог моста, тврђаве Фетислам и Диана, остали су нам из периода Римског царства, јер је овај део био важан пут између источних и западних граница истог.

Слика 13. – Голубачка тврђава (фото: Д. Лукић)

Слика 14. – Лепенски вир(фото: Д. Лукић)

*Слика 15, 16, 17. и 18. – Трајанова табла; Стуб Трајановог моста;
Фетислам и Дијана (фото: Д. Лукић)*

Ознака Светске мреже геопаркова у оквиру UNESCO-а додељује се за период од четири године, а након тога се поново темељно испитује квалитет и функционисање сваког геопарка током процеса поновне евалуације. Светска мрежа геопаркова у оквиру UNESCO-а, резервати биосфере и Листа светске баштине, пружају потпуну слику о начину обележавања светског наслеђа, уз очување културне, биолошке и геолошке разноврсности на светском нивоу, као и промовисање одрживог економског развоја. Најзначајнији приоритети Светске мреже геопаркова у оквиру UNESCO-а су: природни, ресурсни, геолошки хазарди, климатске промене, образовање, наука, култура, жене, одрживи развој, знање локалног становништва и староседелаца о потреби за заштитом животне средине и геоконзервација.

Тамара Станојевић
Др Добрила Лукић

НАЦИОНАЛНИ ПАРК „КРКА“ У ХРВАТСКОЈ

Национални парк „Крка“ обухвата део тока Крке са кањоном, водопадима на бигреним пречагама и низом геоморфолошких, хидролошких и пејзажних вредности. Проглашен је националним парком 1985. године. Тада је заузимао површину од 142 km², али је 1997. године смањен и сада се налази на површини од 109 km². Нове границе искључиле су територије око Скрадина са високим степеном антропогеног утицаја, а додате су територије у узводном делу Крке, скоро до Книна. Национални парк се сада налази на простору градова Книна, Дрниша, Скрадина и Шибеника и општина Ервеника, Кистања и Промине. Национални парк „Крка“ је уз Национални парк „Плитвичка језера“ најпосећенији заштићени простор у Хрватској, с обзиром на то да располаже како природним феноменима, тако и значајним културно-историјским споменицима као туристичким мотивима. Поред тога, има добар туристичко-географски положај, нарочито у односу на Шибеник и приморске делове земље, одакле туристи долазе у парк на једнодневне излете. Осим копнених улаза у парк постоји и водени – лука Скрадин. За обилазак туристичких атракција на простору парка омогућени су излети бродом и превоз путника аутобусом.

Национални парк „Крка“ обухвата делове територије Шибенско–книнске жупаније, део тока реке Крке и доњи ток реке Чиколе. Рељеф националног парка настао је комбинацијом више геоморфолошких процеса, а река Крка омогућава средоземној клими да продре далеко у копно, што није случај на другим подручјима далматинског залеђа. На простору парка имамо различите геоморфолошке објекте, као што је планинско подручје на северу, долина у средњем делу и Севернодалматинска зараван – Орешић, Перица, Трајбар. Крка је дуга око 72,5 km и по дужини речног тока је на 22. месту у Хрватској. Извире у подножју планине Динаре, 3,5 km североисточно од Книна. Са седам бигрених слапова и укупном падом од 224 m, Крка је природни крашки феномен. На реци Крки налазе се слапови Би-

* dobriladjerdap@gmail.com

лушића бук, Брљан, Манојловац, Рошњак, Милијацка слап, Рошки спал и Скрадински бук, а у близини пећине и јаме.

Слика 1. – Брод којим се превозе туристи од Скрадина до Скрадинског бука естуаром Крке (фото: Д. Лукић, 2021)

Утврђено је да се подручје националног парка одликује разноврсном флором и фауном. У парку постоје 1022 врсте и подврсте биљака, 18 врста шишмиша, 27 врста риба и 225 врста птица. Национални парк је такође веома важан због пролећне и јесење сеобе птица и представља орнитолошку станицу. Простор око реке Крке припада медитеранском подручју, где налазимо три карактеристичне врсте мешовитих шума и то: црника и црни јасен, медунац и бели граб и шума црног граба са јасенским жбуњем. Око Ћулишичких бара и Висовачког језера постоји мочварна вегетација у оквиру које доминирају трска, локвањ и мочварна жута перуника. Национални парк „Крка“ богат је ливадама и пашњацима.

Слика 2. – Шупуково језеро у Националном парку Крка
(фото: Д. Лукић, 2021)

Најпосећеније туристичке атракције Националног парка „Крка“ су: Скрадински бук, Рошки слап, Озиђена пећина, Манојловачки слапови, археолошки локалитет Бурум, манастир Крка и острво Висовац.

Најдужи и најпосећенији слап је **Скрадински бук**. Он је једна од најпознатијих природних лепота Хрватске и највеће бигрено слапиште у Европи. Скрадински бук је седма, последња бигрена пречага у кориту реке Крке. Налази се недалеко од града Скрадин, по коме је и добио назив. Бук је велико слапиште које се састоји од слапова и језера којима воду доносе реке Крка и Чикола. Настао је процесом таложења бигра. Слал чини преко 17 степеница које се простиру на 800 m дужине. Ширина слапишта је од 200 до 400 m, са висинском разликом од 45,7 m. На дну слапа налази се језеро, а испод њега почиње потопљени део ушћа реке Крке – естуар. Већи део бигра Скрадинског бука није старији од 10 000 година. Изван данашњег водотока, на простору некадашњег водотока налази се такозвана „мртва седра“ старости 125 000 година. Изградња бигрене пречаге на Скрадинском буку проузроковао је ујезеравање воде реке Крке до Рошког слапа и у 3 km доњег тока реке Чиколe, градећи на тај начин једну од најнеобичнијих и најлепших пејзажних слика Националног парка „Крка“.

Дуж реке простире се пешачка стаза дуга 1800 m, на којој се налазе едукативне табле са информацијама о флори и фауни овог простора. Низводно од Скрадинског бука, на Крки је 28. августа 1895. године, само три дана након пуштања у погон хидроелектране на Нијагариним водопадима, пуштена је у погон хидроелектрана „Јаруга“. Била је то друга хидроелектрана у свету, а прва у Европи. Из тог разлога је Шибеник био први град у свету у којем је за јавну расвету коришћена Теслина наизменична струја. Данас се на Крки налазе три хидроелектране изграђене почетком 20. века. Поред „Јаруге“, ту су још и „Миљацка“ и „Рошки слап“. Због хидроелектране велики део Скрадинавског бука остаје без воде и то доводи до пропадања бигрених баријера. Препоручено је да се хидроелектране прилагоде протоку воде, а касније и зауставе због угрожавања слапова реке.

Слика 3. – Скрадински бук (фото: Д. Лукић, 2021)

Рошки слап се налази 36 km низводно од извора реке Крке и дугачак је 650 m. На њему преко ниских каскада, познатих и као огрлице, прелива се вода и са 15 m висине пада у Висовачко језеро. Стаза поред Рошког слапа такође је опремљена едукативним таблама.

Озиђана пећина се налази изнад Рошког слапа на надморској висини од 220 m. Обликована је наслагама конгломерата. Улаз у пећину види се са друге стране реке. Пећина је дуга 59 m, широка 5 до 7 m, а висока око 2,5 m. Археолошка истраживања су утврдила да у пећини постоје трагови неолитске културе, раног и средњег бронзаног доба. Утврђено је и да је човек био у пећини од 5000 до 1500 година пре нове ере. У пећини се сада налази уређена археолошка збирка.

Слика 4. – „Мртва седра“ (фото: Д. Лукић, 2021)

Манојловачки слат састоји се од низа бигрених баријера укупне висине 59,6 m. Највећа баријера има висину од 32,2 m. У топлом делу године Манојловачки слат је сув, јер му воду узима акумулација хидроелектране Миљацка. Слат је окружен пољима, пашњацима и кањоном. Године 2011, недалеко од овог слапа отворена је стаза за посетиоце са видиковцем и тада је откривена спомен-плоча подигнута у част аустријском цару Франца Јосифу I, који је са супругом био на том месту. На слапу не постоје уређене пешачке стазе.

Билушића бук је први slap на реци, око 16 km низводно од извора Крке. Његова надморска висина је 214 m. Овај slap је привлачан туристима због тога што је једини на ком нема енергетског искоришћавања реке. Окружен је густом шумом. Овај slap чине две степенице и неколико међустепеница укупне дужине око 300 m, укупном висинском разликом од 22,4 m и ширином од око 100 m.

Археолошки локалитет Бурум обухвата амфитеатар, војни логор, војно вежбалиште, водовод и остатке градске базилике изграђене на прелазу из старе у нову еру. У археолошкој збирци Бурум налазе се предмети ископани са тог локалитета као што су: оружје, оруђе и предмети за свакодневну употребу.

На простору Националног парка „Крка“ налазе се и бројни културно-историјски споменици, међу којима се издваја острво Висовац на ком се налази самостан Мајке од Милости и црква Госпе Висовачке и манастир Крка.

Острво Висовац је једно од најважнијих културних и природних вредности Хрватске. На њему се налази 195 биљних врста, а острвом се шетају и животиње од којих су најпривлачнији паунови. У 14. веку био је познат и као Бела стена, јер му је основа била камена литица. Острво се налази на реци Крки, а на њему се налазе **самостан Мајке од Милости** и **црква Госпе Висовачке**. Самостан Мајке од Милости саграђен је 1445. године и унутар самостана се налази музеј у којем се може видети археолошка збирка. **Манастир Крка** подигнут је на темељима старог самостана и први пут се помиње 1402. у писаним документима. Овај манастир духовно је средиште православних верника. Црква је изграђена у византијском стилу, а испод цркве налазе се староримске катакомбе и отворене су за посетиоце. Манастирски свештеници производе верске предмете, вино и остале производе које је могуће купити у манастирској сувенирници. У спољашњем делу манастирског комплекса, туристи се могу шетати стазама које се пружају око језера.

Скрадински бук и Рошки slap познати су и по великом броју воденица у којима се данас могу наћи етнографске збирке, сувенири и угостиољски објекти. Ове воденице потичу из 19. века и представљају прединдустријска постројења на реци Крки. Данас су споменици руралног градиољства и привредне прошлости. Данас се у њима презентују млевење житарица, прање и чешљање сукна, ткање торби и подних простирки, припремање хране у традиционалној кухињи и слично.

Слика 5. – Старе воденице (фото: Д. Лукић, 2021)

У Националном парку „Крка“ развијене су привредне делатности које туристичко тржиште користи за пласирање својих производа. У овакве делатности спада и пољопривреда. Пољопривредници своје производе продају на територији националног парка. Своје производе нуде из властите производње у оквиру штандова односно угоститељских објеката. Штандови се у највећој мери налазе у зони Скрадинског бука, док се у зони Рошког слапа налазе угоститељски објекти који су везани за туристичка сељачка породична газдинства која нуде алкохолне, сухомеснате и млечне производе. Понуда производа је сезонска, а за пласирање производа произвођачи користе туристички популарније зоне.

На простору парка могуће је повезати се на WI-FI, а посетиоци могу бесплатно да преузму апликацију Krka National Park Tour. Уз помоћ апликације посетиоци могу лакше да се оријентишу и крећу, а апликација даје информације о садржајима у парку. Постоји апликација за најмлађе која садржи и интерактивну игру Edukativna staza znanja Krka kids.

Националним парком „Крка“ управљају Јавна установа и Министарство заштите околице и природе Републике Хрватске. Национални парк годишње посети око 1 000 000 туриста. То доводи до загађења воде и земљишта. Да би се то смањило организовано је неколико пројеката, уређено је пристаниште и неколико улаза у парк (Лашковице, Еко кампус Пуљане и Лозовца, главни копнени улаз у Парк). Уређење стаза омогућило је посетиоцима да оптимално распореде време у парку. Циљ управљања парком је одрживи развој. У том смислу Јавна установа националног парка „Крка“ спроводи различите активности и мере у вези са заштитом природе и културно–историјског наслеђа, очувањем традиционалних обичаја и нематеријалне културне башине, реализацијом инфраструктурних пројеката, едукацијом одраслих и деце.

Др Стеван М. Станковић

ПРОМЕТ ТУРИСТА НА ПАЛИЋКОМ ЈЕЗЕРУ

*Насеље Палић и његово језеро су синоними,
два недељива појма, прворазредна
туристичка вредност Војводине.*

Пространа, заравњена, питома, плодна и житородна Бачка, при првом упознавању оставља утисак монотоности. Наравно, то је само привидно, јер је, као и остали делови Војводине географски и туристички веома разноврсна и захвална за научна истраживања и практичне стваралачке подухвате на терену. Суботичко-бајска пешчара, Бачка лесна зараван, алувијалне равни и полоји поред река, укупне површине 1.784 km², са 190.000 становника, не прелазе надморску висину од 130 m. Испресецана путевима, пругама, рекама и каналима, Бачка је лако доступна, проходна и привлачна.

Слика 1. – Цветне алеје у парку Палићког језера

Густо насељена, препознатљива по бројним насељима, која су у појединим деловима толико блиска једно другом, да чине складне руралне и урбане целине, панонског типа, са својеврсним централним деловима, где се из простране равнице, са лесних површина и богато-родне црнице, издижу звоници цркава, уређаји за експлоатацију нафте, кровови неколико привлачних замака и градских кућа, од којих су неке старије од два века, те чине део културног наслеђа, које је законом заштићено.

У свему овоме, на посебан начин предњачи Суботица (2011. године 105.681 становник), са својом непосредном околином, 15 руралних и 2 градска насеља (Суботица, Палић), у административним границама. Суботица, градско насеље дуге традиције, лепоте бројних објеката, традиције и суживота становништва различите вероисповести и националне припадности, данас са више од сто хиљада житеља, средиште је Севернобачке административно-управне области чија је површина 1.784 km² на којој је 2011. године у 45 насеља живело 189.635 становника. Палић је удаљен од аутопута Нови Сад–Сегедин 5 km, Суботице 7 km, Хоргоша 10 km, Келбије 19 km, Сегедина 19 km и Сенте 42 km. Развија са обе стране пута ка пограничном прелазу Хоргош, на граници са Мађарском. Својеврсно је туристичко место, са 7.800 становника, препознативо и ван граница наше земље.

Градско насеље Палић

Из Суботице се до Палића, широким прометним путем, стиже за само неколико минута. Готово исто толико времена је потребно да се од Палића стигне до Хоргоша и једног од најпрометнијих прелаза на нашим границама. Редовне аутобуске везе, чине Палић, својеврсним предграђем Суботице. На то посебно указује чињеница да су Суботица и Палић дуго били повезани трамвајском линијом. Реч је о насељу наглашеног транзита, при чему многи путници, не пропуштају прилику да краћи прекид у војњи, остваре у Палићу, тј. у приобаљу његовог језера где постоји више угоститељских објеката.

Палић је друго по величини насеље у Граду Суботици и за разлику од осталих (Бајмок, Чантавир, Нови Жедник, Доњи Таванкут, Хајдуково, Келебија, Стари Жедник, Бечки Виногради, Биково, Ђурчин, Шупак, Горњи Таванкут, Мала Босна, Вишњевац, Мишићево), која су изразито оријентисана на пољопривреду (воћарство, виноградарство, повртарство), има наглашену туристичку функцију и неколико занатских и индустријских објеката.

Табела 1. – Основни климатски показатељи Палића

КЕ	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Год.
ТВ	-1,9	0,1	4,1	11,1	16,5	19,9	22,0	21,2	17,1	11,0	5,7	0,9	10,7
ИН	68	94	140	187	230	245	286	284	225	178	81	49	2076
ОБ	7,0	6,7	6,1	5,7	5,6	5,3	4,2	3,8	4,0	4,7	7,3	7,7	5,7
ВД	2,4	2,8	4,9	4,0	3,4	3,2	7,4	9,9	9,3	8,4	2,3	1,9	59,9
РВ	86	82	74	68	68	68	67	69	73	77	83	82	75
ПД	32	32	28	44	58	69	50	41	40	48	60	39	541
ДП	9	9	9	10	12	10	8	7	9	9	12	10	111

Скраћенице у табели 1. КЕ = климатски елемент; ТВ = средња месечна температура ваздуха у °С; ИН = средња месечна инсолација у сатима; ОБ = средња месечна облачност у десетинама неба покривеног облацима; ВД = број ведрих дана у месецу, тј. оних у којима је мање од две десетине неба покривено облацима; РВ = средња месечна релативна влажност ваздуха у %; ПД = средња месечна висина падавина у mm или број литара атмосферске воде по квадратном метру; ДП = средњи месечни број дана са мерљивом количином падавина.

У Географској енциклопедији Насеља Србије, Војводина, књига 1, у другом издању, штампаном у Београду 2006. године (Ј. Динић, Д. Гата-рић), Палић је представљен следећим реченицама: „Палић (7.745 житеља; 2.747 домаћинстава), туристичко градско насеље (34,2% радника) панонског типа, у северној Бачкој, на (107 m) северној обали Палићког језера (5,76 km²) – највећег језера (дугачко 7 km, широко 350 до 825 m) у Војводини, с обе стране међународне железничке пруге и друма Суботица–Хоргош–Сегедин, 7 km североисточно од Суботице. Површина градског рејона, по актуелном ГУП-у, износи 994 ha, а катастарска територија 10.947 ha (обрадиво 7.550 ha, пољопривредно 8.365 ha, продуктивно земљиште 9.662 ha и др.). Назив добија по истоименом језеру. Припада плански обликованим и структурираним насељима. Урбаним склопом обједињује три дела: Палић бању, Палић Угарнице и Стару Торину. Објекти из друге половине XIX в., просторна градска целина (30 ha), проглашени су 1993., културним добром. Име, по предању, потиче од пустаре Палиј, која се помиње 1462. године. Први поуздани подаци о насељу датирају из 1780, када почињу први покушаји коришћења језерске воде која има алкална, сумповита и муријатична својства. То је допринело уређењу језерске обале, где су изграђена купатила (прво купатило изграђено је 1845), виле, летњиковци, ресторани, хотели и други садржаји. Године 1921., када се наводи

као купалиште, Палић броји 1.370 житеља. Поред туристичке функције, посебан економски значај имају аграрна – 4,1% аграрног становништва (производња житарица, индустријског и крмног биља, грожђа, воћа и поврћа), индустријска (има више радних јединица индустријских предузећа из Суботице: Хемос, Солид, Фиделинка и др.), трговачка (више државних и приватних трговинских предузећа; пијаца: пазарни дани четвртак и недеља) и друге спољне функције. Становништво је национално мешовито (Срби 24,9%, Хрвати 5,2%, Буњевци 4,3% и др.), а преовлађују Мађари (53,9%).“

Слика 2. – Вишефункционално здање Велика тераса

Палић је насеље утонуло у зеленило, које на неколико локалитета, посебно у северном и североисточном приобаљу језера, окружује старе, стилски грађене виле, летњиковце, хотеле, ресторане и савремено здање еколошког центра. Постоји простран парк са високим дрвећем, уређеним цветним алејама, фонтанама, поплочаним стазама за шетаче и бициклисте, пространим зоолошким вртом, неколико паркинга, више спомен обележја и уметничких скулптура. Добро познато купатило (женски шtrand) и летња позорница, средиште су збивања за време филмског фестивала.

Палић – језеро из уџбеника

Заравњена и плодна војвођанска равница, туристички је веома интересантна, јер је шаролика колико и сви остали делови Србије. На пространој равници, са две ниске планине (Фрушка гора, Црвени чот 538 m, Вршачке планине, Гудурички врх 639 m), сусрећу се веће и мање реке, канали, језера, рибњаци и ритови. Нажалост, бројни хидрографски објекти су прекомерно загађени. Вода им је треће и четврте класе квалитета и као таква нема туристичку вредност. То важи и за Палићко језеро, чија је вода, без обзира на бројне акције и радове, још увек, посебно за време топлих летњих месеци, неупотребљива за рекреативно купање. Све то се на посебан начин одржава на туристички промет, који је, посматрано по појединим годинама и временским периодима, веома променљив.

Палићко језеро, настало ерозивним еолским процесом на контакту Бачке лесне заравни и Суботичко-бајске пешчаре, давно је привукло пажњу становништва из околине, као и истраживача и практичара који су, на разне начине, желели да користе језерску воду. До 1971, али и данас, најпространије је наше природно језеро, лимнолошки објекат на којем су изведени, и изводе се, обимни радови, те добија особине људском руком преиначене акумулације. Пространо и плитко, лако приступачно са свих страна, смештено на надморској висини од 102 m, познато по туристичко-угоститељским објектима у приобаљу, одредиште бројних ученичких екскурзија из различитих делова Србије, помиње се у више уџбеника и монографија из географије, хидрологије и водопривреде. Током времена мењала му се површина, дубина и запремина, јер су, посебно након 1972, на језеру, и у приобаљу, изведени обимни радови. Обалска линија му је ситно разуђена и дугачка 17 km, дубина 1 до 2 m, а површина 5,6 km². У језерском басену има око 9 милиона кубних метара воде, која се за време лета загреје до 28°C.

Из једног писаног документа из 1462. године, помиње се пустара Палиј, назив близак садашњем језеру. У једном турском документу из 1580-1582. године, постоји назив Палегухаза. Зна се да је поред језера 1697. борила војска принца и државника, врховног заповедника аустријске војске, Еугена Савојског (1663-1736) који је, у битци на Тиси, код Сенте, 11. септембра 1697. године победио Турке. На једној карти из 1727, поред Суботице је уцртано језеро са називом Палигио Палус. Неколико интересантних назива језера исписано је на једном спомен обележју у северном приобаљу језера, наспрам туристичко-угоститељског објекта Велика тераса.

Хемијске анализе воде језера Палић

Палићко језеро, као и знатни делови Војводине, било је део стране Аустроугарске монархије. Ова, за своје време, административно веома уређена земља, бринула је о природним ресурсима различитих врста, самим тим и о води Палићког језера. По упутству Марије Терезије (1717-1780), аустријске надвојвоткиње, краљице Мађарске и Бохемије (Словачка), владарке која је успоставила Хабсбуршку монархију и била њен најспособнији владар, из 1763. године, лекари су у местима службовања у монархији, поред осталог, имали задатак да изврше анализе постојећих вода, за које се претпостављало да имају лековита својства. Током времена, хемијске анализе воде језера Палић обављане су у Бечу, Братислави и Пешти.

У Бечу је 1777. године публикована књига о лековитим водама на територији Аустроугарске, самим тим и Војводине. Године 1780., лекар Јанош Готфрид Либертраут, послао је воду из Палићког језера у Братиславу, ради хемијске анализе, јер је био заинтересован за натријум-карбонат, познат под народним називом сода. Сматрао је да је соду могуће експлоатисати за различите потребе, посебно, после загревања, за терапију различитих обољења. За минералоски састав воде заинтересовали су се и неки индустријалци, јер је 1856. године утврђено да у језерској води има калијум-сулфата, калијум, натријум, магнезијум и литијум карбоната, натријум-хлорида, алуминијум-сулфата, гвожђа, јода и брома.

Према писању Ђуле Селешија, 12. јануара 1857. године, воду је анализирао хемичар и апотекар Јанош Молнар. „За њега се с правом може рећи да је био истраживач великог формата. Он је заиста темељно анализирао воде језера Палић...У вези с радом Молнара у суботичком Историјском архиву постоји записник у коме он тражи за наставак анализе још 8,5 литара палићке воде. Тражену потребну количину воде град је, наравно, послао у Пешту, с тим да му се хонорар за анализу дозначи тек наком објављивања резултата у новинама“.

Лекар у Палићу, Шоломан Винер, редовни члан Мађарског краљевског природњачког друштва, 1869. године објавио је књигу Купалиште Палић, јер је знао за извесна лековита својства воде, „...која по количини кухињске соли далеко надмашује воду Нижидерског језера, па чак и многе друге воде, и успешно лечи све оне болести против којих се препоручују воде Нижидерског језера, Сланог језера, Коњара и др. те се може уврстити у алкалне лековите воде.“

Вода Палићког језера давно је привукла истраживаче, јер је високо-минерализована. Познати хемичар, универзитетски професор, академик Марко Леко (1853-1932), оснивач Српског хемијског друштва, анализирао је воду Палићког језера за потребе балнеолошког лечења. Утврдио је да у једном литру језерске воде има 5,2 грама чврстих материја, тј. да вода садржи натријум-хлорид, калијум-хлорид, натријум-карбонат, магнезијум-карбонат, калијум-хлорид, натријум-нитрат, магнезијум-карбонат, калијум-сулфат, оксид гвожђа, оксид алуминијума, сумпор-водоник, слободну угљену киселину и сврстао је у групу сумпоровито-алкалних муријатичних вода. Уз то, 1922. године је констатовао да се „На обали језера налазе две засебне зграде са 190 кабина за свлачење (95 за мушке и 95 за женске). Има топло купатило са 28 кабина са обичним и дуплим мермерним кадама; завод за лечење хладном водом, за масажу, електротерапију, лечење блатом (муљ), одељење за презнојавање. Обала дуж целог пливалишта постоји је дебелим слојем зрнастог песка за сунчање и ваздушно купање“.

Слика 3. – Брод – ресторан на Палићком језеру

Пространи парк, у северном приобаљу језера датира из 1840. године. Прве каде за лечење болесних посетилаца постављене су 1845. године.

Десет година касније изграђено је, за своје време, модерно блатно купатило. Као бањско место Палић се први пут помиње 1780. године. Тада је било речи о коришћењу језерске воде за купатило, али и испаравање ради добијања соде. Палић је бањским местом 17. новембра 1899. године, прогласило Мађарско краљевско министарство унутрашњих послова.

Статус бање Палић је изгубио 1963. године. Почетком јула 1999, Службени гласник Републике Србије, објавио је Уредбу о утврђивању подручја бање Палић код Суботице, те је група стручњака израдила Полазни пројектни задатак за изградњу бање Палић, али балнеолошка функција још увек није успостављена. Језеро Палић, његово непосредно окружење, заједно са суседним Лудошким језером, законом је заштићено као парк природе са бројним привлачностима и специфичним живим светом, посебно птицама, које се гнезде на овом простору, или бораве извесно време током јесењих и пролећних миграција са севера на југ и са југа на север.

Туристичко-угоститељски објекти

Током времена у приобаљу Палићког језера, посебно северном и североисточном, поред кућа за потребе локалног становништва, од којих неке имају собе и апартмане намењене туристима, изграђени су бројни туристичко-угоститељски објекти. У највеће објекте на Палићу убраја се Велика тераса, изграђена у стилу сецесије. Потиче са почетка 19. века и дуго је служила као бањски кур-салон, са више сала, посластичарницом, рестораном, продавницама, вишенаменском балском двораном и две велике терасе, оријентисане ка језеру. После недавне обнове, то је средиште конгресног туризма и пословни центар.

Прво уређено купатило примило је купаче 1855. године. Купатило, познато као Женски шtrand, потиче из 1909. године. Има облик сојенице која на стубовима надкриљује воду. Кабине за пресвлачење, простор за сунчање и ресторан, после рестаурације и данас привлаче посетиоце. Музички павиљон је место окупљања посетилаца променадних концерата. Било је периода када су сваког летњег дана овде одржавани концерти чланова градског оркестра. Спомен чесма, у приобаљу језера, поред главног шеталишта, је из 1912. године. Тада је на улазу у парк, непосредно поред пута Суботица–Палић–Хоргош, у стилу сецесије, саграђен водоторањ, симбол Палића, са капијом за улаз у неговани парк. Овде се завршавала трамвајска пруга којом је Палић био повезан са Суботицом.

Посебно је интересантан Споменик Лајошу Вермешу (1860-1945), Суботичанину, који је студирао медицину у Пешти и био веома свестан спортиста (атлетичар, гимнастичар, бициклиста, боксер). Радио је као професор гимнастике у Суботици. Заједно са браћом Нандором и Белом, 1880. године на Палићком језеру, организовао је спортске игре, сличне античким олимпијским играма. Учесници су били најбољи спортисти из целе Аустроугарске. Више пута, најуспешнији међу њима био је баш Лајош Вермеш. Било је то 14 година пре оснивања Међународног олимпијског комитета и 16 година пре првих модерних олимпијских игара одржаних у Атини 1896. године. Спортске игре крај Палићког језера одржаване су од 1880. до 1914. године, без 1891. када је Вермеш банкротирао, због великих издатака за изградњу спортских објеката на Палићком језеру и трамвајске пруге Суботица – Палић. Спортске игре на Палићком језеру својеврсна су претеча модерних олимпијских игара, које је обновио Француз Пјер де Кубертен (Pierre de Fredi baron de Coubertin 1863-1937).

Плаве вазе познате Жолнај керамике, потичу из Печуја, града у Мађарској, познатог центра израде декоративне и грађевинске керамике. Поклон су власника фабрике из 1910. године. Летњиковац Рафаела Хартмана, представља једну од најлепших вила на Палићком језеру, користи се као пошта. Летња позорница је изграђена 1950. године. Место је одржавања филмског фестивала. Рибља чарда, недалеко од јахтинг клуба, изграђена је осамдесетих година XIX века. До данас је очувала некадашњи изглед. Припада ресторанима са четири звезде. У прошлости је овде била гимнастичка сала, а организовано је и прво олимпијско село за спортисте разних дисциплина.

Мала гостиона је саграђена средином XIX века. Главни је, и највећи, ресторан на Палићком језеру. Ради у склопу хотела Парк и Језеро. Нуди специјалитете мађарске, српске и интернационалне кухиње. Вила Лујза, са седам луксузних апартмана, датира из 1892. године и после недавне обнове, сачувала је елементе швајцарског стила и делове Жолнај керамике. Вила Конен је изграђена 1900. године за суботичког индустријалца Вилима Конена. Туристима су намењене и следеће виле. Лаго, Милорд Ресорт, Јасмина, Саша, Антонија, Марија, Катарина, Ана, Регина, Елизабет Палић, Аурора, Ric, Casa bella, Larus, Isabel, Betty, Lil, Light, Смештај туриста могућ је и у собама већег броја приватних кућа.

Први хотел поред Палићког језера подигнут је 1852. године и називан је Тршчара, јер је био покривен трском са оближњег Лудошког језера.

Хотел Парк је подигнут 1860. године и више пута обнављан и модернизован. Има четири звездице и важи за споменик културе. Хотел Језеро потиче из 1903. године и по свему је идентичан са хотелом Парк, чији је депанданс. Хотел Президент (4 апартмана, 44 собе са 86 лежаја), најновији је туристичко-угоститељски објект на Палићком језеру, само 100 m удаљен од Мале гостионе и обале језера. Савремено је здање у негованом зеленилу, са бројним садржајима и услугама (рецепција, аперитив бар, ресторан, сала за састанке, сала за семинаре, базен на отвореном и затвореном простору, ђакузи, игралиште за децу, паркинг).

Слика 4. – Хотел Президент на Палићком језеру

Од хотела Президент, према југоистоку, једна компанија из Мађарске, градиће хотел високе категорије са 210 соба и богатим садржајем. Нешто даље, поред постојећег базена са термоминералном артеском водом, у изградњи је савремени аква парк са неколико базена, водених тобогана и других објеката. Чини се да је то преко потребно, јер статистика показује невероватне промене броја туристима намењених лежаја на Палићу. Године 2006. – 309, 2010. – 1.083, 2013. – 411, 2016. – 1.301, 2019 – 988.

Туристи и ноћења на Палићком језеру

Промет туриста на Палићком језеру прати се веома дуго, али ни данас није прецизирано његово место у државној статистици. Палић је свр-

ставан у категорије остала туристичка места, градска места, бањска места. Током протеклих деценија било је успона и падова, стагнације и нових почетака, али чини се, још увек, због нерешеног проблема загађивања језерске воде, нису остварени максимално могући ефекти, иако су радови на језеру, и у приобаљу, обимни и дуготрајни.

Табела 2. – Туристи и ноћења на Палићком језеру

Година	Туристи			Ноћења		
	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно
1954.	2.837	138	2.975	8.071	347	8.418
1955.	5.087	534	5.621	22.095	1.585	23.860
1956.	7.285	600	7.885	19.871	1.316	21.187
1957.	9.828	922	10.750	31.973	2.267	34.240
1958.	10.293	661	10.954	29.242	1.340	30.582
1959.	12.751	996	13.747	32.535	2.366	34.901
1960.	10.875	1.456	12.331	24.197	10.293	34.490
1961.	11.727	1.141	12.868	24.833	4.354	29.187
1962.	10.767	1.039	11.806	25.620	2.644	28.264
1963.	16.424	2.087	18.511	27.848	3.614	31.462
1964.	15.495.	1.884	17.379	29.413	4.065	33.478
1965.	17.719	2.247	19.966	34.313	3.388	37.701
1966.	28.877	3.011	31.888	43.674	6.339	50.013
1967.	27.879	5.507	31.386	38.526	6.198	44.724
1968.	24.123	5.924	30.047	34.598	22.485	46.083
1969.	35.200	7.000	42.200	73.800	11.400	85.200
1970.	29.300	6.700	36.000	77.900	9.000	86.900

Непосредно после Другог светског рата, у приобаљу језера обновљени су неки туристичко-угоститељски објекти, те се број туриста, посебно излетника из околних места, брзо повећавао. Разлике између појединих година су велике, што је последица низа непредвиђених догађаја, како на самом језеру, тако и у нашој земљи. Као средиште стационарног, транзитног, конгресног, излетничког, спортско-манifestационог и културно-манifestационог туризма, Палић је, и поред свега тога, уз Нови Сад, најпосећеније туристичко место у Војводини. У басен Палићког језера током времена доспевала је све већа количина недовољно пречишћене воде из Суботице, а загађивана је и процеђивањем воде са околних ораница, те му се квалитет воде смањивао. О заштити језера од отпадних вода Суботице дуго се

размишљало. Привремено решење је било одвајање 30 хектара западног дела језера за пријем отпадних вода. За само 12 година овај простор је био испуњен муљем, те је изгубио планирану намену. Почетком 70-их година прошлог века, количина отпадних вода Суботице достигла је 13.000 кубних метара на дан. Такво стање условило је изумирање неких биљних и животињских врста у води Палићког језера, поремећај еколошке равнотеже између живе и неживе природе, али и губитак туристичке функције.

Табела 3. – Туристи и ноћења на Палићком језеру

Година	Туристи			Ноћења		
	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно
1971.	21.000	4.900	25.900	32.900	8.200	41.100
1972.	17.200	6.000	23.200	28.800	9.300	38.100
1973.	25.400	6.000	21.400	26.600	10.200	36.800
1974.	16.00	11.000	27.000	26.100	14.900	41.000
1975.	18.100	3.900	22.000	47.100	8.100	55.200
1976.	15.431	7.110	22.541	28.044	10.085	38.129
1977.	15.932	11.959	27.891	25.276	14.356	39.632
1978.	21.623	13.793	35.416	38.469	20.329	58.798
1979.	19.900	12.700	32.600	32.900	21.100	54.000
1980.	12.708	9.592	22.300	22.372	16.061	38.433
1981.	13.500	10.200	23.700	23.300	18.600	41.900
1982.	7.700	3.600	11.300	14.900	17.500	32.400
1983.	8.400	4.200	12.600	16.600	20.900	37.500
1984.	7.300	5.200	12.500	13.000	22.000	35.000
1985.	16.100	7.900	24.000	61.400	22.600	84.000

У периоду од 1954. до 1970. године, број туриста и њихових ноћења се благо повећавао, са извесним разликама по појединим годинама. Године 1969. регистровано је 42.200 туриста, а 1970. 86.900 њихових ноћења. Такав промет и данас не остварују нека наша туристичка места, што значи да је Палићко језеро било привлачно и добро посећено, посебно од краја пролећа до касне јесени. Број излетника, који не ноће у објектима на Палићком језеру, знатно је већи од броја оних који овде ноће, али се и они у просеку задржавају само два дана, што се неповољно одражава на искоришћеност смештајних капацитета. Исушивање басена Палићког језера и радови на санацији овог лимнолошког објекта, дуго после 1972, условљавали су стагнацију и пад туристичког помета. Од 1971. до 1985. није достигнут број туриста и ноћења из претходног периода. Најмање туриста (11.300) и њихо-

вих ноћења (32.400) регистровано је 1982. године. Број туриста је био 3,8 пута мањи него 1969, а број њихових ноћења 2,7 пута мањи него 1970. године. У периоду од 1971. до 1985. године, просечна дужина боравка туриста на Палићком језеру, појединих година је била краћа од 1,5 дана.

Палић – језеро без воде

Године 1954. било је помора риба у Палићком језеру, који се, са неслућеним последицама поновио у мају 1971. године. Био је то знак прекомерно загађене воде у којој није било живота, а наравно ни било каквог туристичког коришћења. У литератури је забележено да је, до невероватних граница, настала инвазија водене буве (*Daphnia magna*), која је уништила лебдеће алге. Језерска вода је постала нестварно бистра и провидна до дна, али без кисеоника.

Слика 5. – Камена птица, уметничка скулптура поред језера

Добар познавалац Палићког језера, Ђула Селеши, сведок немилих догађаја, у књизи Палићко језеро – одумирање и санација, 1973. године, о томе је поред осталог, написао и следеће: „Средином маја, пре него што је Скупштина општине донела одлуку о санацији, изгледало је језеро овако: на дну дебели смрдљиви муљ, потпуно позеленела вода, ретка болешљива трска дуж обале, безброј црвених водених бува, а површина воде покривена десетинама хиљада угинуле рибе. Ускоро се изглед језера изменио јер су угинуле и алге, у неприродно чистој води дошло је до нестанка кисеоника, а угинуле рибе, заривене главом у муљ, почеле су да се распадају. Искупило се мноштво народа да са чуђењем посматра агонију језера, више никоме није било до купања, посматраче је обузело осећање сажаљења и саучешћа.“

Слика 6. – Вила Лујза у приобаљу Палићког језера

Без довољно детаљних анализа, сагледавања узрока, последица и будућности Палићког језера, Скупштина Суботице је 27. маја 1971. године, донела одлуку о санацији језера. Програм који је уследио предвиђао је

потпуно пражњење језерског басена, одстрањивање муља са језерског дна, пречишћавање отпадних вода пре упуштања у језеро, поново пуњење језерског басена водом и туристичко уређење приобалног простора.

Пражњење језера био је јединствен подухват у свету. Вода је прокопаним каналом одведена до реке Киреш, која се улива у Лудошко језеро и припада сливу реке Тисе. Из језера је отекло око 8 милиона кубних метара прекомерно загађене воде. Потпуно исушивање језера, предузето је на основу сазнања да је оно само по себи пресушивало 1794. и 1863. године, тј. да су изразито ниски водостаји забележени 1932, 1946. и 1952. године, када се вода повукла са обале, а језеро личило на плитку бару. Са дна језера, снажним машинама, отклоњен је 1 до 2 m дебео слој загађеног муља (по проценама $2.200.000 \text{ m}^3$) и делом уграђен у преграде новоформирана четири сектора западног дела језера, предвиђених за пречишћавање отпадних вода, пре упуштања у туристички део језера.

Био је то почетак обимних радова, праћених низом изазова, посебно по питању поновног пуњења језерског басена водом, регулисања еколошких односа и процеса, успостављања нормалног ланца исхране живих акватичних бића, порибљавања и туристичке валоризације. Пуњење басена требало је да почне 1974, али је због непредвиђених радова почело крајем 1975. године. За пуњење басена водом, било је потребно 280 дана.

Табела 4. – Туристи и ноћења на Палићком језеру

Година	Туристи			Ноћења		
	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно
1986.	10.300	8.100	18.400	19.800	20.300	40.100
1987.	15.500	11.700	27.200	23.400	16.900	40.300
1988.	12.900	8.300	21.200	23.200	12.400	35.600
1989.	17.300	6.500	23.800	24.600	10.600	35.200
1990.	20.500	4.900	24.400	33.100	9.400	42.500
1991.	15.300	1.800	17.100	29.700	3.300	33.000
1992.	11.200	1.300	12.500	29.900	2.600	32.500
1993.	12.800	2.300	15.100	30.800	3.600	34.400
1994.	11.400	600	12.000	24.900	1.300	26.200
1995.	11.100	600	11.700	21.200	1.100	22.300
1996.	11.600	1.200	12.800	21.200	2.000	23.200
1997.	11.000	1.400	12.400	19.600	2.200	21.800
1998.	11.200	1.400	12.600	20.500	2.100	22.600
1999.	8.300	700	9.000	14.400	1.400	15.800

За успостављање водостаја на коти 102,5 m, било је потребно 11 милиона кубних метара воде. Рачунало се на воду из плитке издани, падавина и канала који би језеро повезао са Дунавом, како би му се повећала проточност. Иза тога језеро је порибљено, али није успостављен прави ланац исхране ихтиофауне. Без обзира на све то, и до ових дана, још увек нису решени сви проблеми њене загађености и еутрофизације, посебно током топлих летњих месеци. И даље се намећу проблеми пречишћавања воде, одстрањивања муља, успостављања нормалних еколошких процеса, уређење обале, одвод отпадних вода и сл. На том послу раде неке домаће и стране фирме, али купања у језеру још увек нема. На то најбоље указују радови на изградњи великог аква парка и неколико базена на отвореном и у затвореном простору у источном приобалном простору, где је некада постојало камп насеље. У најновије акције убраја се асфалтирање пешачке и бициклистичке стазе око језера, дугачке 7,5 km, поплочавање пешачких стаза, уређење обале, обнављање старих објеката, постављање паноа са подацима о језеру и живом свету приобаља.

Слика 7. – Винарија Звонка Богдана недалеко од Палићког језера

Од 1986. до 1999. године, од којих су неке препознативе по великој економској кризи у нашој земљи, промет туриста на Палићком језеру био

је веома скроман. Највише туриста (24.000) било је 1990. године, а најмање (9.000) 1999. године. Највише туристичких ноћења (42.500) било је 1990. године, а најмање (15.800) 1999. године. Укупан број туриста на Палићком језеру 1999. године био је мањи него 1957. године, када је регистровано 10.750 туриста и 34.241 њихово ноћење. Домаћих туриста је било из различитих делова Србије и Југославије, док су међу странцима најбројнији били Мађари, Аустријанци и Немци. У новије време регистровани су туристи из Русије и Кине, као и они из бивших република Југославије, који су статистички свртани у стране туристе. Просечна дужина боравка туриста је и даље 1,5 до 2 дана.

Смањење броја домаћих и страних туриста и њихових ноћења евидентирано 1999. године, подудара се са временом распада Југославије, немилим политичким и ратним догађајима у разним деловима Југославије. Бомбардовањем НАТО авијације порушена је зграда метеоролошке станице, која се налазила 20 m даље од обале и 50 m даље од данашњег хотела Президент. Године 2000. било је хиљаду туриста и десет хиљада њихових ноћења мање него 1959. године, а године 2000. 15.000 туриста и 22.600 ноћења мање него 1970. године, што указује на сложене услове привређивања туристичко-угоститељских објеката.

Табела 5. – Туристи и ноћења на Палићком језеру

Година	Ту р и с т и			Н о ћ е њ а		
	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно
2000.	11.500	1.200	12.700	21.000	3.300	24.300
2001.	14.100	1.900	16.000	30.200	3.700	33.900
2002.	11.700	3.200	14.900	22.600	6.700	29.300
2003.	10.000	3.000	13.000	21.000	5.000	26.000
2004.	10.000	3.000	13.000	21.000	5.000	26.000
2005.	11.571	4.131	15.702	23.222	7.284	30.506
2006.	11.000	5.000	16.000	23.000	10.000	33.000
2007.	18.000	6.000	24.000	38.000	15.000	53.000
2008.	19.000	6.000	25.000	42.000	13.000	55.000
2009.	39.822	14.807	54.629	79.279	27.829	107.108
2010.	13.542	5.075	18.617	30.646	9.105	39.751

Почев од 2005. године број туриста и њихових ноћења се извесно повећавао. Посебно је карактеристично да је 2009. године било 54.629 туриста, што је највише до сада, када су остварена и 107.108 ноћења. Међу-

тим, већ наредне, 2010. године регистровано је само 18.617 туриста и 39.751 њихово ноћење, што је 2,9 пута (туристи) и 2,7 пута (ноћења) мање него претходне године.

Табела 6. – Туристи и ноћења на Палићком језеру

Година	Туристи			Ноћења		
	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно
2011.	12.636	5.772	18.408	25.597	9.258	34.855
2012.	13.475	5.745	19.220	26.811	9.813	36.624
2013.	12.764	7.371	20.135	25.700	11.935	37.635
2014.	14.005	8.025	22.030	28.099	12.257	40.356
2015.	14.557	12.099	26.656	25.427	19.696	45.123
2016.	17.641	11.084	28.725	31.299	17.233	48.532
2017.	19.178	12.651	31.829	33.454	18.800	52.254
2018.	18.354	11.864	30.218	32.822	18.316	51.138
2019.	20.779	12.889	33.668	42.307	20.411	62.718

Почев од 2011. године, када је регистровано 18.408 туриста и 34.755 њихових ноћења, до 2020, оба показатеља имају узлазну линију, али су бројке на нивоу оних од 1966. године, када је регистровано 31.888 туриста и 50.113 њихових ноћења, тј, доста испод рекордне 2009. године.

Уместо закључка наводимо речи Шаламона Винера, лекара на Палићу, редовног члана Мађарског краљевског природњачког друштва, које је 1869. године, исписао у монографији Купалиште Палић (Palityi tófürdő) у одељку посвећеном природним особинама језерске воде: „Вода језера је лепа, по мирном времену је близу обале кристално чиста, где нема јачег таласања види се дно. Вода је безбојна, без мириса, сланог укуса, а на кожи, после извесног времена изазива свраб и руменило. Дно језера на 3-4 хвата од обале покрива чисти песак, а још даље је тамно-сиви муљ без пешчаних зрнаца. Трља ли се међу прстима овај муљ даје осећај fine кашасте конзистенције у распадању; и он је без мириса, слабог горког укуса, сушењем се претвара у пепељасто-сиви прах, и вероватно садржи оне соли, које се налазе и у води“. Било је то пре 150 година. Шаламону можемо завидети на лепоти језера и пожелети да га и ми таквог имамо и таквог у књигама представљамо, на добробит локалног становништва и бројних туриста који га посећују.

Марија Десанчић

ОСНОВНЕ ГЕОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ ГРАДА ЗРЕЊАНИНА

У Банату, ушушкан у пределе војвођанских равница налази се Зрењанин. Настајао је и развијао се у самом срцу Војводине, на три острва реке Бегеј и на ивици банатског лесног платоа. Смештен на југу Средње Европе и северу Србије, повезује Оријент са Европом, као и Балкан са Западом. Географски положај је сложен однос одређене територије према физичко-географским и друштвено-географским чиниоцима важним за њихово постојање. Повољност географског положаја одређује се на основу физичко-географских карактеристика простора, које су непроменљиве. Поред њих, географски положај зависи и од низа различитих историјских, економских, политичких и стратешких околности. У наредним целинама биће представљене неке од суштинских одредница географског положаја.

Територија Града Зрењанина део је пространог Панонског басена који је од изузетног значаја за вредновање географског положаја. Наиме, његова главна особина је што не представља издвојену географску целину већ је у свим правцима широко отворен према простору у ближем и даљем окружењу. Отвореност овог подручја може се окарактерисати као главна предност када је реч о географском положају.

Град Зрењанин се налази на североистоку Републике Србије, у срцу српског дела Баната и у саставу АП Војводине. Простире се у самом Дну панонског басена који представља типичан равничарски крај и припада Панонском макрорегиону Србије. Подигнут је на лесној тераси на улазу Бегеја у Тисину алувијалну раван. Ту је Бегеј израдио неколико изражених меандара које су пружале идеалне могућности за одбрану од нападача. Благодарећи тим меандрима Бегеја, близини његовог ушћа и алувијалне равни Тисе Зрењанин се убраја у оне градове који су имали најповољније природне услове за развитак. Кроз градско насеље Зрењанин, Бегеј протиче у дужини од 9 km. Поред Бегеја, кроз ово подручје протичу и река Тиса, Тамиш, систем канала Дунав-Тиса-Дунав уз присуство великог броја језера и бара у напуштеним речним рукавцима.

* dmarija2910@gmail.com

Математичко-географски положај Града Зрењанина одређен је координатама: 45°23' северне географске ширине и 20°23' источне географске дужине. Лежи на надморској висини од 80 m, а на територији градског насеља надморска висина се креће у распону од 77 m до 97 m.

Повољност физичко-географског положаја огледа се управо у смирености војвођанског пејзажа која својим непрегледним, благо заталасаним равницама делује као мирно море у средишту Европе и представља мост између бреговите Шумадије и алпских и карпатских планинских венаца.

Административно-географски положај

Град Зрењанин по површини заузима највећу територију у Аутономној Покрајини Војводини и други је по величини територије у Републици Србији (после Краљева). Површина Града Зрењанина износи 1.326 km², што чини око 8% целе површине АП Војводине и 15% површине Баната који припада Србији.

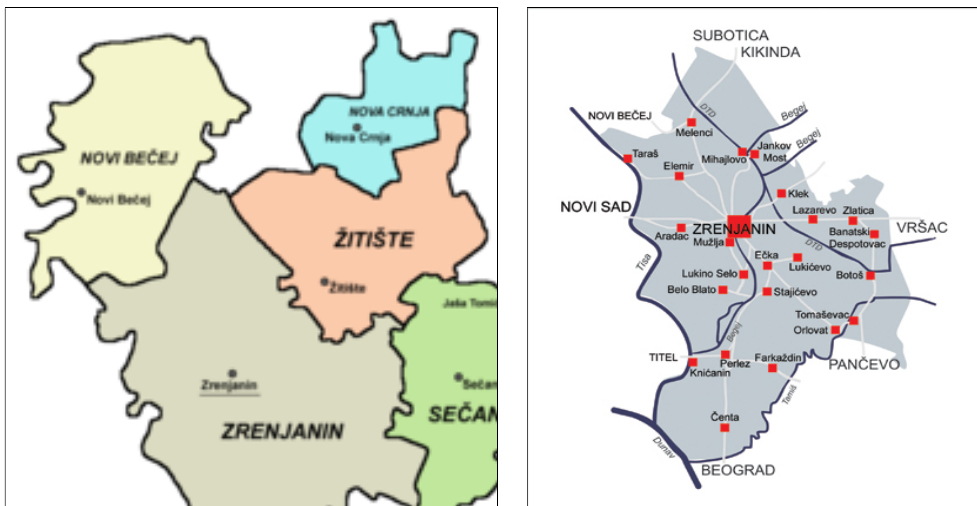
Припада Средњобанатском управном округу смештеном на истоку АП Војводине, односно североистоку Србије. Овај округ чине: Град Зрењанин, Општина Нови Бечеј, Општина Сечањ и Општина Житиште. Зрењанин је полифункционално градско насеље панонског типа, предеоне целине Војводине. Представља седиште Средњобанатског округа и главни административни, политички, образовни, културни и здравствени центар. Подразумева следеће две целине:

– Градско седиште Зрењанин са 14 Месних заједница и градским насељима: Багљаш, Буџак, Граднулица, Доља, Дуваника, Зелено Поље, Леснина, Мала Америка, Мужља, Центар, 4. јул, Чонтика, Шумица, Нова Колонија, Ружа Шулман, Житни Трг, Бригадира Ристића, Берберско, Болница, Буџин булевар, Путниково, Мичкеј.

– 22 насељена места: Арадац, Банатски Деспотовац, Бело Блато, Ботош, Чента, Ечка, Елемир, Фаркашкин, Јанков Мост, Клек, Книћанин, Лазарево, Лукићево, Лукино Село, Меленци, Михајлово, Орловат, Перлез, Стајићево, Тараш, Томашевац и Златица.

У оквиру сеоских насеља, посебно се истичу Златица и Мужља као специфична насеља. Златица је засебна месна заједница, али фигурише као део села Лазарево, док је насељено место Мужља, као приградско насеље, саставни део градског насеља Зрењанин. Насеља у околини Зрењанина представљају јединствен конгломерат различитих историјских окол-

ности у којима су настајале култура, традиција и обичаји па се с правом може рећи да Град Зрењанин представља "Војводину у малом"- складну вишенационалну заједницу, с бројним насељима специфичним по географском положају, етничком саставу, етнолошком наслеђу и самим тим шароликој туристичкој понуди.

Слика 1. и 2. – Средњобанатски округ и Територија Града

Према броју становника, Зрењанин је највећи град у Банату. На територији Града живи 123.362 становника, што је 1,69% укупне популације. У градском насељу живи 76.511, а у сеоским месним заједницама укупно живи 46.851 становник, према резултатима пописа из 2011. године. Највеће село је Меленци (5.982 становника), а најмање је Лукино Село (498).

Град Зрењанин граничи се са општином Кикинда (на северу), општинама Житиште и Сечањ (на истоку), општинама Опово и Ковачица (на југоистоку), београдском градском општином Палилула (на југу), општинама Тител и Жабаљ (на западу) и општином Нови Бечеј (на северозападу).

Саобраћајно-географски положај

Саобраћајно-географски положај је веома значајан фактор. То је положај неке тачке или арела у односу на главне путне правце. Повољан

саобраћајно-географски положај од великог је значаја за ефикасан, ефективан и флексибилан транспорт људи и добара.

Град Зрењанин има веома повољан саобраћајно-географски и стратешки положај. Од главног града Србије, Београда удаљен је 75 km, Новог Сада 50 km, Новог Бечеја 53 km, Кикинде 55 km, а од Европске Уније (државна граница са Румунијом) око 60 km. Ово га чини важним транзиционим центром и потенцијалним ресурсом на правцу север-југ и исток-запад.

Друмски саобраћај

– Државни пут Зрењанин-Нови Сад (М7) са прикључком на паневропски коридор X,

– државни пут Зрењанин-Београд (М24 и М24.1) са прикључењем на паневропски коридор VII,

– државни пут Зрењанин-Темишвар (М7) који се прикључује на међународни пут ка Украјини, Молдавији и североистоку Европе. Постоје још и следећи кључни путни правци:

– Зрењанин – Вршац - Темишвар (М7.1),

– Зрењанин – Орловат - Панчево (М24), 3

– Зрењанин – Меленци - Нови Бечеј - Бечеј (М24 и Р113)

Табела 1. – Структура путне мреже

2011.	Дужина путева	Магистрални пут		Регионални пут		Локални пут	
	km	km	%	km	%	km	%
Република Србија	43.163	4.478	10,37	10.399	24,09	28.286	65,53
Зрењанин	380	139	36,58	18	4,73	223	58,68

Сва насељена места су повезана локалним путевима. Просторним планом Републике Србије предвиђа се изградња државног пута I реда од Зрењанина до државне границе према Темишвару. У процесу изградње је и аутопут Београд-Зрењанин-Нови Сад. Аутопут представља крак примарне мреже путева Србије који треба да убрза и учини ефикаснијим постојеће даљинске токове на магистралном правцу од Београда ка Зрењанину и Новом Саду. У систему путне мреже Србије овај путни правац представља основну везу на правцу север-југ, који повезује Војводину и Београд, централне и северне делове Србије. Наставак овог државног пута северно од

Зрењанина према Новом Саду, представља важну везу ка међународном путу Е-75. Значај овог аутопута биће од користи за све секторе привреде, а за туризам од суштинског значаја, обзиром да ће повећати контрактивну зону Града Зрењанина.

Железнички саобраћај

Током деведесетих година прошлог века, на подручју Баната саобраћало је 16 путничких возова. Данас, овим пругама саобраћа свега 4 композиције (шинобуса). На подручју града Зрењанина у функцији су: пруга Панчево – Главна станица Зрењанин – Кикинда и пруга Зрењанин Фабрика станица – Вршац – Бела Црква. У Просторном плану Републике Србије предвиђено је ширење железничке мреже из Зрењанина према Жабљу – Новом Саду.

Водени саобраћај

Мрежу пловних путева на подручју града чине речна мрежа и мрежа пловних канала. Речну мрежу представља река Тиса, која је на подручју града пловна у целој својој дужини. Река Бегеј протиче кроз град Зрењанин дужином тока од 12 km и у Зрењанину се налази главно пристаниште пловног Бегеја. Мрежу пловних канала чине следећи канали: Канал Бегеј (Тиса – Клек) и Канал Пловни Бегеј (Клек – државна граница).

Територија Града Зрењанин гравитира ка четири пловне реке и каналској мрежи хидросистема Дунав-Тиса-Дунав. То је сврстава међу најгушћа речна чворишта у Европи. Тиса је највећа притока Дунава на читавом његовом току, а само ушће Тисе у Дунав се налази на око 30 km од Зрењанина. Река Тиса је на подручју града целим својим током пловна. Река Бегеј је повезана са Северним и Црним морем, на њој се налазе два бродоградилшта, а у плану је и изградња луке.

Ваздушни саобраћај

На подручју Града постоји аеродром "Ечка" изграђен током Другог светског рата. Скупштина Града Зрењанина и Аеро клуб "Жарко Зрењанин" у току 1988. године покренули су иницијативу за изградњу аеродрома В категорије за привредно-спортску намену. Аеродром од тада омогу-

ћава да се на њему одвија саобраћај за војне авионе, спортске авионе, пољопривредну авијацију као и ваздушни такси саобраћај авионима који превозе до 20 путника. Аеродром се користи за потребе пољопривредне авијације, спортске и рекреативне активности.

Визија је развој ваздушног саобраћаја чиме би Зрењанин постао регионални центар за карго саобраћај и путнички саобраћај средње класе. Аеродром има повољну локацију, одличне метеоролошке услове, погодности за јефтине летове из Србије и основну инфраструктуру.

Слика 3. – Саобраћајно-географски положај

Анализирајући географски положај Града Зрењанина, можемо закључити да има идеалан туристичко-географски положај у односу на главне емитивне центре Београд и Нови Сад, као и границу Европске уније. Седиште је Средњобанатског округа, као и главни привредни, културни, здравствени центар.

Балша Колашинац
Др Добрила Лукић

ТУРИСТИЧКИ МОТИВИ АВАЛЕ

Авала је ниска планина и налази се 16,5 km јужно од Београда. Представља северни део шумадијске греде, а њен највиши врх Жрнов има надморску висину од 511 m. Правци из Београда којима се може доћи до Авале воде преко Бањице и Јајинаца, преко Раковице и Ресника или из правца Орловаче, пошто кружни пут око Београда иде поред Авале.

Авала је сложеног геолошког састава, с обзиром на то да јој је основа од серпентина преко кога су наталожени кредни глинци, пешчари, лапорци и кречњаци. Њиховим издизањем и убирањем крајем старијег и почетком млађег терцијара, цела серија слојева је разломљена, чиме је омогућено утискивање магме и њено консолидовање у виду лаколита, одакле се гранају жице дацита, андезита и лампрофира. Услед контакта са магмом седиментне стене су метаморфисане и постале су чвршће. Тако су на Авали образована рудна лежишта олова и цинка са сребром на локалитету Црвени Брег и цинабарита (руда живе) на локалитету Шупља Стена. У вези са појавом вулканизма на Авали, настали су још неки минерали и руде, међу којима се истичу тремолит, гранат, епидор и аксинит. Посебно место овде заузима авалит, хромов алуминијумски силикат зелене боје и љуспасте структуре, којег је 1884. године открио српски хемичар Сима Лозанић. Авала се налази у условима умерено-континенталне климе, са ниским температурама ваздуха у току зиме и високим у току лета. Падавине су равномерно распоређене у току године, а минимум је у току лета. Авалу одликују и извори планинске чисте воде као што су Лединац, Сакинац, Каменац и Врановац. Авала је добро пошумљена при чему једним већим делом преовлађује борова шума, а дивљач је веома ретка, па је лов забрањен. Од дивљачи има мало зечева, лисица, веверица и ласица, а бројне су различите врсте птица. Године 2007, Авала је званично проглашена заштићеним природним добром на иницијативу скупштине града Београда, мада је кнез Милош препознао њен значај и по његовом налогу је ограђена и заштићена још 1859. године.

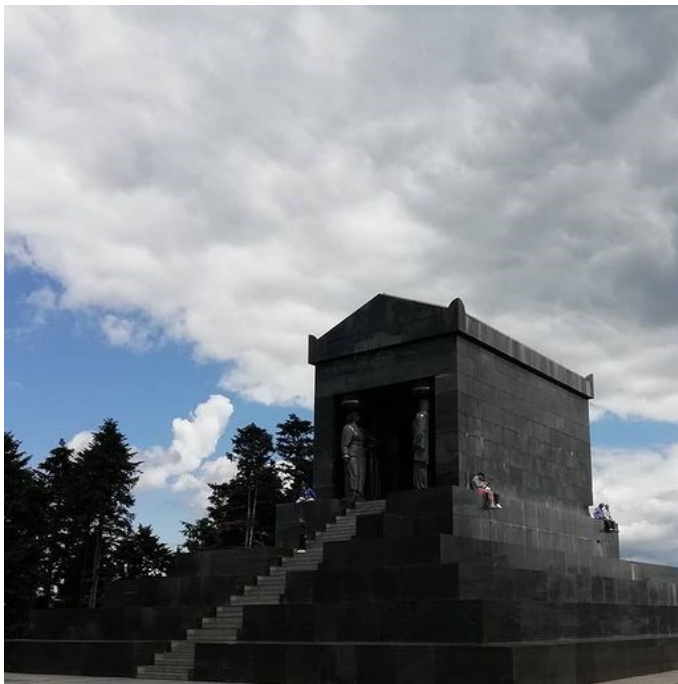
* dobriladjerdap@gmail.com

Археолошки локалитети на Авали датирају још из времена неолита. У античком периоду, Римљани подижу војно утврђење са чврстим високим београдима. Ово утврђење је послужило као одбрамбена тачка рударског насеља и Сингидунума и као такво уврштено је у систем дунавских утврђења. Авалски град Жрнов и мало рударско насеље одржали су се до појаве Турака. Пре заузећа Београда, Турци су настојали да прво заузму Жрнов, или Хавалу, како су га они касније називали. Први напад Турци су извели 1442. године. У овим борбама авалски град је претрпео велика разарања, па су Турци након његовог заузећа, приступили његовој обнови, користећи у ту сврху све поробљено становништво као радну снагу. Тада је авалски град постао моћно утврђење и то обележје изражено је и у његовом данашњем имену Авала, што значи: „Утврђење које доминира градом”. Авала се први пут јавља под овим именом, 1515. године. Турци су били веома свесни стратешког значај града Жрнова. Султан Сулејман Величанствени, дошавши 1521. године пред Београд, наредио је да се овај град још више утврди и након тога је са својом војском кренуо у освајање Београда. Остаци старог Жрнова, кула четвртастог облика са зидом и три полукружна бастиона, могли су се видети на Авали све до 1935. године. Тада су уклоњени приликом подизања маузолеја Незнаком јунаку.

Споменик незнаком јунаку на Авали, маузолеј страдалог српског војника који је погинуо у бици бранећи Београд 1915. године, подигнут је као трајан спомен борби наших народа за ослобођење. Одлука о подизању споменика донета је 1934, а израда споменика поверена је чувеном вајару Ивану Мештровићу. Посмртни остаци војника у маузолеј пренети су на Видовдан 28. јуна 1938. године. Сам маузолеј представља величанствени гранитни храм на самом врху Авале, а изграђен је на месту где се некада налазио град Жрнов. До врха се долази широким степеницама које воде до постоља којег чини пет редова огромних каменик блокова степенасто поређаних. Величина сваког блока је један, док пети има висину од два метра. На постољу се налази основни брод споменика, висок 8,2 m, који је украшен са осам каријатида. Каријатиде представљају југословенске народе, тј. девојке обучене у народне ношње. Тешка плоча под којом су кости непознатог војника, чини средишњи део ове импозантне грађевине од црног гранита. Висина Споменика Незнаком јунаку износи 14,25 m.

Око Споменика Незнаком јунаку изграђен је парк, а у парку се налази хотел „Авала”. Зграда хотела „Авала“ саграђена је 1931. године према пројекту архитекте Виктора Лукомског, на захтев краља Александра

Карађорђевића. Зграда хотела је изграђена у ренесансном стилу са српско-византијском декорацијом венаца, стубова, капитета и архиволти. Национални стил огледа се и у доминацији лучних тремова и отвора. На северној страни објекта постављене су две сфинге на огради степеништа за терасу чији је аутор руски вајар Владимир Загородњук.

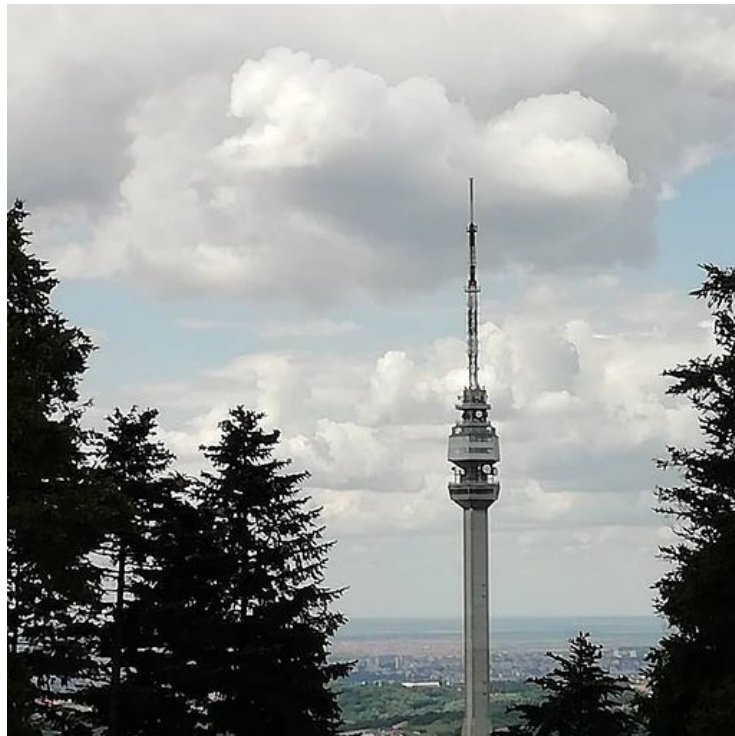

Слика 1. – Споменик незнаном јунаку на Авали (фото: Д. Лукић, 2018)

Споменик Совјетским ратним ветеранима на Авали, подигнут је у знак сећања на страдале ветеране у авионској несрећи 1964. године, када је авион који их је превозио ударио у сам врх Авале и том приликом експлодирао. Место несреће обележено је монументалним спомеником висине 2,8 m, који представља сломљено авионско крило. Аутор споменика је Јован Кратохвил, а споменик је постављен 1965. године.

Стари Авалски торањ био је висок 202,87 m. Саграђен је 1965 године, према нацртима архитеката Угљеше Богдановића и Слободана Јањића и конструктора академика Милана Крстића. Нажалост, торањ је срушен у бомбардовању 29. априла 1999. године, од стране НАТО пакта. Градња

овог торња на месту старог, започета је крајем 2006. године. Торањ је завршен 23. октобра 2009. године и сада има висину од 204, 57 m.

Слика 2. – Авалски торањ (фото: Д. Лукић, 2018)

Авала са својим природним и културно-историјским потенцијалима и повољним географским положајем у односу на Београд, има одличне услове за развој различитих врста туристима, нарочито излетничко-рекреативног туризма. Пешачке стазе на Авали су лепо уређене, са многобројним клупама и одмориштима за посетиоце. Приликом спуштања низ планину недалеко од Споменика Незнаном јунаку налази се планинарски дом „Митровићев дом”, а у подножју планине налазе се хотели „Београд” и „Липовица”, планинарски дом „Чарапићев брест”, мотел „1.000 ружа”, ресторан „Кумбара”, као и низ ресторана и кафана.

Маријана Момчиловић

АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ ПОЖАРЕВЦА

Сваки део Пожаревца има посебан, лични шарм а нарочито центар самог града где се налази улица „Стари Корзо“ која има значај као Скадарлија за Београђане. На сваком кораку посетиоце очекује неко ново изненађење: музеји, галерије, остаци прошлости, зграде из XIX века у које је удахнут интензиван живот самог Пожаревца. Централни део града је јединствен и одише савременим колоритом. Кресе га кафићи, ресторани, кафане, сувенирнице као и солидна шопинг понуда.

Велики значај за сам град као и околину има културно-историјска баштина, у коју је утиснут сваки траг српске историје и оно по чему је Пожаревац препознатљив како у локалном тако и на ширем подручју.

Слика 1. – Народни музеј у Пожаревцу

Народни музеј основан је 1895. године, после Народног музеја у Београду, најстарији је у Србији. Неколико светских униката налазе се у музеју: перо каламус које је служило за писање по римским воштаним пло-

* momcilovic1992@gmail.com

чама, нумизматичка збирка, грб Виминацијума изграђен од мермера, римски и венецијански златници, златник Александра Македонског, саркофази, скулптуре и медаље Пожаревачког мира. У музеју се налази римски саркофаг из III века, богато украшен рељефним представама и надгробна плоча римског легионара. Уз Ужички музеј то је институција задужена за чување културно-историјског блага из највећег броја општина у Србији.

Легат Миодрага Марковић представља изложбу српског сликарства прве половине XX. века. Збирка је за јавност отворена од 1982. године. Неки од уметника чије се слике налазе у збирци су Јован Бјелић, Милан Коњовић, Љубица Сокић и Пеђа Милосављевић.

Слика 2. – Изложба Миодрага Марковића

Музеј културне историје представља типичну кућу богате, трговачке породице у Пожаревцу. Ентеријер је обогаћен намештајем који је набављен у Бечу и Пешти. Предмети исказују моћ, престиж, раскош.

Кућа Добрњчевих сазидаана је у XIX веку на плацу који су преци Стевана Добрњца, војводе Првог српског устанка поклонили Пожаревцу.

Галерија савремене уметности намењена је ликовним и тематским изложбама које организује градски музеј, архив, библиотека и Галерија Милене Павловић Барили.

Галерија Милене Павловић Барили смештена је у родној кући велике сликарке. Милена Павловић Барили представља једну од најинте-

ресантнијих личности уметничке Европе између два рата. Рођена је 1909. године у браку италијанског композитора Бруна Барилија и Данице Павловић. Њено сликарство припада поетском надреализму који она исказује у сценографији и скицама за костиме. Радилa је као илустратор најугледнијих модних журнала и часописа за уређење простора (Вог, Шарм, Глaмyр). У самој галерији се налазе цртежи из детињства, акварели, библиотека и стална поставка познате сликарке (уље на платну, темпера, пастели, акварели). Ова галерија је стетиште не само највећих ликовних стваралаца већ и туриста који сваке године посете ово место, нарочито у време одржавања ликовне манифестације „У светлости Милене“.

Слика 3. – Слика из галерије Милене Павловић Барили

Саборну цркву Светих Архангела Михајла и Гаврила подигао је кнез Милош Обреновић 1819. године и за време његовог боравка у Пожаревцу она је била Саборни храм. Саборну цркву је СО Пожаревац прогласила за непокретан споменик културе. На западној страни цркве налази се богато украшен портал изведен у српско-византијском стилу. У олтару цркве налази се мермерни свети престо који је изграђен у Пешти, исклесан од црвенкастог мермера и углачан до високог сјаја. У комплексу Саборне цркве налази се велелепни Епархијски двор.

Слика 4. – Саборна црква Светих Архангела Михајла и Гаврила

Окружно здање изграђено је 1899. године. По својој величини била је једна од најрепрезентативнијих зграда у прошлости чија изградња је довела до блиског контакта са Европом. На овом месту се налазио Конак кнегиње Љубице који је срушен. Фасада здања рађена је у духу бечког академизма док су само појединости у духу италијанске ренесансе. Данас ова зграда представља зграду Скупштине града Пожаревца и представља један од значајнијих споменика српског градитељства.

Слика 5. – Зграда Окружног здања

Манастири - На територији Пожаревцс налазе се манастири: Рукумија, Заова, Брадача и Сестрољин. За поменуте манастире везује се легенда о сестри Јелици коју су браћа Павле и Радул растргли колима. Веровало се да је снаја оптужила за убиство детета у колевци јер је била љубоморна, што је и претходило самом догађају. Међутим, када су браћа сазнала за лаж у знак покајања због убиства своје сестре подигли су манастире. Настанак читавом низа манастира у директној је вези са овом легендом. Манастир Рукумија, на левој обали Млаве, настао је тамо где је отпала рука сестре Јелице. Брадача код села Куле, на реци Витовници где је пала њена брада. На месту где је пало њено тело код села Топонице, настао је манастир Заова. А на месту где су пале очи настао је манастир Сестрољин код села Пољана.

Најпосећенији манастир на територији општине је манастир Заова. Сматра се да је настао у XI веку. Манастир заједно са црквом Светог Михајла и Гаврила настао је у доба кнеза Лазара а подигнут је на гробу Јелице, сестре српских властелина Павла и Радула. Црква Заова је зидана у моравском стилу без кубета и са крстом у основи. Више пута је рушена и обновљена је за време Милоша Обреновића. Фреске су очуване у целости. У самој цркви се налази Јеличин гроб који је зазидан а изнад њега се налази фреска која представља њено растезање са четири бела коња.

Слика 6. – Манастир Заова

Виминацијум и Маргум - Приликом анализе антропогеног туристичког потенцијала велики значај имају и археолошки локалитети.

Положај на главном трговачком и војном путу допринео је развоју и успону Виминацијума, римског града на ушћу Млаве у Дунав код данашњег старог Костолца. Виминацијум су најпре насељавали Мали Скордисци који су живели измешани са трачким племенима. Касније су дошли Римљани и ту подигли војни логор, каструм на десној обали Млаве, поред насеља домородаца.

Постоје две теорије о пореклу имена овог старог града. Прва теорија да је Виминацијум келтског порекла због карактеристичног келтског назива „ацијум“. Друга теорија указује да је име латинског порекла и значи „вимен“ што значи врба.

Виминацијум је током своје историје представљао највеће градско насеље Римске империје и један од најзначајнијих војних пунктова. У раној фази своје историје Виминацијум се на западу граничио са Маргумом, а на истоку са територијом града Пинкума. Северну границу територије чинио је Дунав док јужна још није утврђена. Сматра се да је територији града припала област до Муниципијума односно до села Калиште. Становништво града највећим делом чинили су војници са породицама, досељеници из Италије а такође и становништво из романизованих области. Досадашњим археолошким ископавањима утврђено је 13.000 гробова, 40.000 археолошких предмета и много униката, надгробни споменици, саркофази и декоративна пластика.

Од средине I до средине V века град је из године у годину растао. У њему задржавају многи римски императори: Септимије Север, Каракала, Александар Север, Деоклецијан, Константин, Констанције, Јулијан, Грацијан и други.

Ископавања у овим крајевима говоре да је живот у време Римске империје био веома богат, нарочито у IV и у V веку.

Археолози тврде да су у Виминацијуму постојале велике палате које су поседовале централно грејање путем подземне воде. Значајније зграде су биле украшене рељефима, мозаицима, статуама.

Највећи значај Виминацијум је добио за време владавине цара Хадријана и тада постаје центар римске провинције Горње Мезије која је обухватала данашњу Србију. Претпоставља се да је у Виминацијуму израђиван накит од племенитих метала, а неко време и сопствени новац.

Криза у Виминацијуму поклапа се са кризом у римској држави. У IV веку он постаје само војно утврђење. У V веку Хуни освајају утврђене градове на Дунаву. Том најездом пао је и Виминацијум.

Јустинијан је обновио и утврдио логор и сада већ византијски Виминацијум имао је важно место из кога је контролисан цео Стиг. У VII веку Виминацијум се помиње као византијско упориште у рату против Авара. Током раног средњег века на простору Виминацијума настало је средњевековно Браничево.

Археолошки парк је отворен 2006. године. Седам објеката је уређено и отворено за посетиоце: Северна главна капија легијског логора, римске терме, маузолеј у којем је сахрањен римски император Хостилијан, занатски центар за производњу керамике и опеке, палеохришћански објекат- због специфичне локације унутар термоелектране Дрмно доступан само за посету у изузетним условима, Мамут Парк и *Домс Сциенти-арм*. Последњих година се доста порадило на туристичкој сигнализацији. Изграђена је сигнализација од Београда до Пожаревца. Посета Виминацијуму учвршћена је на бициклистичку руту Атлантик-Црно море.

Посета Виминацијуму укључује једнодневне излете, уз обилазак поменутих локалитета, најчешће у трајању од 2-2,5 h. Последњих година како се све више улаже у туристичку понуду овог места, појединци и групе из иностранства све више посећују овај локалитет. Његов куриозитет и реткост остављају велики утисак на сваког госта.

Слика 7. – Главни перистил

Маргум - град који је постојао на месту пре римског насеља, на десној обали Мораве, у близини њеног ушћа у Дунав. Маргум је имао стра-

тешку важност за царство и представљао је један од најзначајнијих логора на западном делу мезијског лимеса. Археолошка испитивања Маргума вршена су током 1947. и 1949. године.

Проучавања показују да су постојала три периода градње: најранија, током I века, затим II и III века, и касноантички период из кога су откривени темељи грађевина са хипокаустом и остацима зидно фреско сликарства. Познато је да су порушене приликом најезде Хуна 441. године.

Иако је Магрум у прошлости имао велики значај, данас није посећен од стране туриста јер се и даље врше интензивна истраживања на самом подручју и откривено је око 50 гробница. Оно што је битно истаћи је да повезивањем понуде Виминацијума и Магрума, упућеност локалног становништва у значај подручја била би на вишем нивоу. Такође и домаћи и страни туристи би показали знатно веће интересовање и за овај локалитет. Пропаганда би у великој мери у будућности допринела и валоризацији овог туристичком места.

Споменици и спомен обележја - Од истакнутих личности српске историје, једино је у Пожаревцу 1898. године подигнут јавни споменик у центру града, у градском парку, кнезу Милошу Обреновићу, рад Ђорђа Јовановића. Као знак захвалности што је Пожаревац и Србију ослободио од Турака у Другом српском устанку 1815. године.

Пожаревац је дуго био друга престоница кнеза Милоша Обреновића и веома развијен трговински град у то време. Споменик је открио тадашњи краљ Србије Александар Обреновић. Представља веома лепо вајарско дело у бронзи. На споменику су уклесане чувене поруке кнеза Милоша, упућене турском војсковођи: „Делибаша, царски делијо, ти имаш куда и на другу страну, а ја немам куда, него туда, па у живот или у смрт“.

У центру града налази се и биста познатог народног трибуна Васе Пелагића који је умро 1899. године у Београду. Такође, у градском парку налази се споменик познате сликарке Милене Павловић Барили и драмског уметника Миливоја Живановића.

У подножју брда Чачалице налази се споменик стрељаним родољубима. На том месту за време немачке окупације 1941-1944. године стрељано је неколико хиљаде родољуба. На самом врху брда Чачалице која је и спомен-парк налази се „споменик Победи“. Доминира својом величином и изгледом над градом. Трећи споменик налази се у средишњем делу спомен парка и то је споменик совјетским војницима изгинулим у Другом светском рату 1941-1944. године. Овде је сахрањен 441 совјетски војник,

тако да су овде допремљене брезе заједно са руском земљом да вечно чувају стражу са совјетским војницима. Спомен обележја и спомен бисте представљају комплементарне мотиве, које туристи посећују при излету у Пожаревац или његову околину.

Једини већи значај поседује споменик у градском парку, који представља препознатљиво обележје самом града и често заузме посебно место у туристичким каталозима и публикацијама. Наравно, јер је посвећен Милошу Обреновићу који је ослободио Пожаревац и Србију од Турака у Другом светском рату.

Излетиште и спомен парк „Чачалица“ - Налази се на истоименом брду изнад града. Чачалица поседује идеалне услове за шетњу и разгледање биљних врста, а направљене су и бројне стазе за одмор и рекреацију.

На Чачалицу је при крају градња Еко дома, који ће заштитити и водити бригу о природној средини. Чачалица је и спомен парк јер се на њој налазе и три поменутих споменика. Такође, овде је засађена и 441 бреза.

Ергела Љубичево - Једну од најстаријих Ергела у Срби (1853. године) основао је кнез Милош Обреновић. Подигнут је конак и неколико штала у којима је кнез држао своје коње. То своје имање на коме је настала ергела поклонио је држави. Почетком XX века, ергела је израсла у коњарску институцију европског ранга и имала је око 500 грла племените расе. За ергелу Љубичево је везана туристичко-спортска манифестација Љубичевске коњичке игре. Посетиоцима се пружа организовано разгледање ергеле, возња фијакером, упознавање и разгледање трофејне сале. Од значаја за туризам и рекреацију су и Спортски центар „Пожаревац“ и Хала спортова.

Ова излетишта су значајна не само као комплементарни мотиви посете већ често туристи овде долазе да би се упознали са њима из радозналости, забаве и рекреације. Посебно ако се истакне да се за Ергелу „Љубичево“ везује и позната манифестација Љубичевске коњичке игре која из године у годину постаје атрактивна како за домаће тако и за иностране посетиоце.

Љубичевске коњичке игре - Ова манифестација која окупља туристе из различитих крајева наше земље, одржава се од 1964. године. Поред касача, галопера, прескакања препона и дресуре, организује се и волтижовање деце- почетне вежбе у савладавању коњичких вештина- изводе их деца стара од 2 до 6 година. Манифестација је позната и по Љубичевском вишебоју који подразумева надметање момака на коњима у сечи сабљом, курирском јахању и гађању копљем.

Слика 8. – Љубичевски вишебој

Етно фестивал - У духу традиције и старијих српских заната, очувању етно обичаја на територији општине Пожаревац одржавају се етно манифестације. Најпознатија је Ускршњи етно фестивал који се одржава у Пољани, у порти манастира Сестрољин. Програм обухвата фолклорне обичаје, спремање традиционалних јела и избор за најлепше офарбано јаје. То је и прилика да се промовише Пожаревац и његови туристички потенцијали. Манифестације које привлаче туристе локалних и регионалних размера су и „Островачки бећарац“ који има за циљ да сачува аутентичност и банатску традицију. Од значаја је и фестивал цвећа и хортикултуре.

Др Стеван М. Станковић

БРЕСТОВАЧКА БАЊА И ЊЕНО ОКРУЖЕЊЕ

На територији Србије постоје бројни и разноврсни, слабији и јачи, извори минералне, термалне и термоминералне воде, које се у балнеологији уважавају као природни лековити фактор. Давно су привукли пажњу становништва и истраживача и током времена, на бази емпирије и научних доказа, потврђивали лековита својства. Поред извора лековитих вода грађени су објекти за боравак посетилаца, посебно оних који су долазили ради лечења и опоравка. Организованија традиција коришћења извора лековитих вода на тлу наше земље датира још из доба владавине Римљана, који су неговали култ топлих, лековитих извора, каптирали их, градили купатила и виле за боравак посетилаца.

Слика 1. – Палео-вулканска купа Тилва њагра

Материјалних трагова из доба владавине Римљана има у више наших бања (Нишка, Звоначка, Врњачка). Реч је и о објектима које су поред лековитих извора градили Турци, који су радо посећивали топла купатила, тзв. хамаме, чијих остатака и данас има у неколико бања Србије (Новопазарска, Нишка). Из прошлости је важно поменути и објекте у нашим бањама које су градили владари из династија Карађорђевића и Обреновића. Овима су се придруживали црквени достојанственици и богатији трговци, који су градили летњиковце и у истима радо боравили. Чини се да су сви они добро знали да је вода од свих добара најбоље добро, да су бање увек топлије од бањица, да вода задобија особине оних стена кроз које протиче, као и то да се за лечење и опоравак може користити пијењем, облогама, орошавањем и купањем. Уз то, већ од давних времена користе се блатне облоге (пелоид, фанго) и упражњавају дозирана инхалација и медикаментоза (лечење лековима), значајни за оздрављење болесних и повређених.

Традиционална и савремена знања хидрогеолога, хемичара, лекара и туризмologa о бањама (и климатским лечилиштима), вишеструко су корисна. Бање Србије се већ неколико векова развијају као центри здравства, рехабилитације, рекреације, одмора, спортских и културних манифестација, конгресног туризма и савремених спа и велнес програма. Заједно са Београдом, као нашим најпосећенијим туристичким местом, и планинама, наше бање захватају 90% целокупног туристичког промета, у Србији, посебно домаћег, јер већина послује током целе године и има задовољавајуће смештајне и здравствено-лечилишне капацитете са одговарајућим стручним кадровима и опремом.

Простори термалних и термоминералних вода

Бројност и разноврсност минералних, термалних и термоминералних природних извора и артеских бушотина у Србији, условљена је њеним сложеним рељефом, посебно тектонским односима и процесима који су се дешавали током геолошке прошлости. Вишегодишњим истраживањима (проф. Геолошког факултета, др Будимир Филиповић), у Србији су издвојени следећи хидро-геолошки реони, препознативи по изворима и резервама лековитих вода: Дакијски (Дунавски кључ, Неготинска крајина), Карпато-балкански (источна Србија од Дунава на северу до Власинског језера на југу), Средње српско кристаласто језгро (са обе стране долине Велике Мораве, од Карпатско-балканских планина на истоку до Шумадије и Ко-

сова на западу), Шумадијско-копаоничко-косовски (од Саве и Дунава на северу до границе са Северном Македонијом на југу), Динарски (десно приобаље реке Дрине, Мачва, изворишни део слива Западне Мораве) и Панонски, препознатив по богатству артеских вода (Војводина).

Слика 2. – Турски хамам, купатило кнеза Милоша Обреновића

Од интереса за упознавање сличности и разлика наших бања је и издвајање одговарајућих бањских зона (проф. Географског факултета, др Јован Марковић), тј, простора са неколико бања на малом растојању. Бањске зоне су: Шумадијска, Западно-моравска, Копаоничко-јастребачка, Новопазарско-прибојска, Јужно-моравска, Карпато-балканска, Колубарско-подрињска, Косовско-метохијска и Војвођанска. За бање наведених реона и зона карактеристично је да имају један или више извора лековите воде или једну и више артеских бушотина. Извори и бушотине су готово увек различите издашности, а вода ниже или више температуре. У балнеологији се, према температури, уважавају три групе бањских вода. То су: хипотерме (20 до 34°C), хомеотерме (34 до 38°C) и хипертерме (преко 38°C).

Барон Хердер и академик Марко Леко

Године 1833. укинут је турски спахијски систем у Србији. Бор, Брестовац, Злот и околина, прикључени су земљи матици. Био је то повод кнезу Милошу Обреновићу да посети Брестовац, где се заинтересовао за изворе топле воде, које су раније, као илицу, користили Турци, који су имали три купатила. Већ 1834. године у Бечу је урађена прва анализа воде Брестовачке Бање. Становници села Брестовца, које се налази низводније од Брестовачке Бање, од давнина су знали за изворе топле лековите воде.

Слика 3. – Купатило краља Петра Карађорђевића

Посебан допринос њиховој препознативости дао је рударски инжењер из Немачке, барон Зигмунд Аугуст Волфганг Хердер (1776-1838), који је на позив кнеза Милоша Обреновића 1835. године, дошао у Србију са намером да истражи (изврши проспекцију) налазишта руда и соли. О својим истраживањима, и путовању по Србији, написао је интересантну књигу, која је у скраћеном облику први пут код нас штампана 1848. године, а

са коментарима и објашњењима, поново 2018. године. Предузимљиви кнез Милош Обреновић, наговорио га је да испита хемијска својства извора неколико наших бања, међу којима и изворе Брестовачке Бање, где је боравио 25. септембра 1835. године. Барон Хердер је воду Брестовачке Бање упоређивао са водом у неким познатим европским бањама. Констатовао је да се извори топле воде налазе $\frac{3}{4}$ сата западно од села Брестовца у тесној долини потока Бујица (Пујица). Има их пет и сви су на малом међусобном растојању. Горњи или први извор даје воду температуре 39°C. Вода другог и трећег извора има температуру од 37,7°C. Вода четвртог извора служи за купање и достиже температуру од 39,5°C. Вода петог извора користи се за испирање очију. Вода свих извора избија из пукотина порфиритске стене и укупна издашност им је 30 „коцкастих стопа на минут“ и садржи сумпоровита једињења. Барон Хердер предлаже да се извори ограде и очисте, да се изграде покривена купатила и помоћне зграде за посетиоце. „Онда ће тек ова бања многима дивну помоћ пружити и пијењем и купањем многе тешке болести излечити моћи. Ја сам се, због мог назеба, само два пута у њој окупао и одмах сам сасвим благотворно дејство њено и значајно побољшање на себи самом осетио.“

Познати хемичар, професор Универзитета у Београду, академик Марко Леко (1853-1932), уважавајући температуру, минералне материје и гасове, предочио је следећи класификацију наших бањских вода: Хладне (акротопеге), топле (акратотерме), киселе, алкалне, земно-алкалне, слане или муријатичне, горке, гвожђевите, сумпоровите и радиоактивне. Неке од наведених врста постоје у Брестовачкој Бањи.

Бањски лекар Стеван Мачај

По наређењу Министарства унутрашњих дела Србије 1886. године за лекара у Брестовачкој Бањи постављен је тадашњи окружни зајечарски физикус Стеван Мачај (1823-1889). Бескрајно вредан и предузимљив, своја сазнања из Брестовачке Бање, под насловом Брестовачка Бања, публиковао је у Београду, у првом одељку, десете књиге Српског архива за целокупно лекарство. Рад је својеврсна монографија на странама од 7 до 57 и данас се може наћи у Музеју српског лекарског друштва у Београду. Ширином приказа Брестовачке Бање и њених здравствених функција, на прави начин је дочарао један балнеолошки центар свога времена. На идејама, предлозима, поукама и порукама и данас му можемо завидети. На-

браја смештајне и друге објекте (укупно 12). То су Краљев конак са 5 соба, Ађутантски конак са две собе, кухиња од тврдог материјала, зграда квартира са 15 соба, Мали конак са четири собе, дашчара са пет соба, сиротињски квартир са кухињом и огњиштем за 30 до 40 лица, стан за бањског надзорника, двоспратна механа, пекара и две мање дашчаре. Многи од наведених објеката данас не постоје.

Слика 4. – Хотел Српска круна

Писао је да су „Илиће и друге минералне воде главне чињенице не само у здравственом, но и у економском обзиру једне државе. Нисам у стању ни приближно одредити цифру оног новца, који се од наших посетилаца туђих бања троши, и доиста није потребан велики дар увиђавности за то, да се са економског гледишта оцени од колике би користи тај новац служио код наше куће околном народу наших бања. Умножила би се потрошња, оживела би комуникација, расла би производња. Богати смо минералним водама и купатилима, само се једном махном живота сретамо, што их неудостојавамо оне пажње, коју би по природној доброти заслужиле. Не притичемо природи у помоћ, да би и малом људском снагом

набавили ону угодност, коју напреднији укус уживања нашег столећа исказује. Колико пута сам чуо, да су отмене породице из Румуније пошле у Брестовачку Бању услед хвале изворног дејства воде, али се са пола пута вратиле чувши да нема довољно квартира, да нема никаквих удобности, а камоли друштвеног уживања.“

На благотворно лечилишно својство воде Брестовачке Бање указао је бројним примерима. Утврдио је да се најбољи резултати постижу код лечења реконвалесценције после тешких болести, старачке исцрпљености, опште слабости људског организма, повећане раздражљивости, хистерије, дуготрајног екцема, хроничног реуматизма и запаљења зглобова. Написао је да су у бању долазиле читаве породице. Један од чланова породице, за лекарски преглед и одређивање терапије, плаћао је један динар. Остали чланови породице упражњавали су њему одређену терапију.

Са неколико примера доказао је лековитост термоминералне воде. Помиње једног окружног начелника који је 1873. године дошао у Брестовачку Бању са згрченом ногом услед запаљења везивног ткива. После 24 дана проведених у бањи одбацио је штаке. Једног младог човека, готово непокретног, трговца из Пожаревца, запрежним колима су довели у бању и на колицима возили до базена. После једномесечне терапије, водио је коло у бањи. Један шегрт из Зајечара, на рукама је уношен у купатило, али се за само две недеље бањског лечења, ослободио костобоље и пешице кренуо у Зајечар.

Бања са више извора и бушотина

За бање Србије карактеристично је да имају један али и више извора лековите воде. Звоначка Бања има само један извор лековите воде, а Луковска више од 30. Уз то, веома се разликују по температури, која је нижа од 15°C (Прилички кисељак, Врњачка Бања, Буковичка Бања, Бадања,) до преко 80°C (Врањска Бања, Јошаничка Бања, Сијаринска Бања, Новопазарска Бања, Луковска Бања, Куршумлијска Бања, Рибарска Бања). Уколико једна бања има више извора различите температуре, издашности, хемијског састава и благотворног деловања на људски организам, утолико је исту могуће свестраније валоризовати, не само у погледу лечења, већ посебно на плану рекреације, одмора, туризма особа трећег доба, децјег опоравка, припрема спортиста и савремених велнес третмана. Брестовачка Бања у том погледу има више предиспозиција. Ово због тога што, уз дугу

традицију, има више природних извора и бушотина са водом различите температуре, издашности, хемијског састава и благотворног утицаја на људски организам. С обзиром да Србија има неколико десетина познатих бања, понуда је велика и разноврсна, те се поједине од њих тешко пробијају на постојећем туристичком тржишту и знатно су испод афирмисаних бања какве су Врњачка, Сокобања, Нишка, Буковичка, Ковиљача и Пролом. То посебно важи за период после 2010. године, када су неке наше бање у стагнацији и приватизацији.

Брестовачка Бања се налази 8 km даље од Бора и 2 km даље од Борског језера, на надморској висини од 385 m. Кроз бању је трасиран пут Бор–Црни врх–Жагубица. Саобраћајно је добро повезана са ближом и широм околином, али је квалитет путева незадовољавајући, како у правцу Дунава и Ђердапске клисуре, тако према Жагубици, Пожаревцу, Великом Поморављу, Злоту, Сокобањи, Зајечару и Књажевцу. Термоминерални извори се јављају у долини кратког и маловодног потока Пујица, који је десна притока Бањске реке (Брестовачке реке), која протиче подножјем палеовулканске купе Тилва њагра (Црно брдо) и припада сливу Тимока.

Табела 1. – Климатски показатељи Брестовачке Бање

	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д
СМВП	39	42	48	59	78	63	56	48	43	43	60	48
СМИН	74	87	162	188	223	261	245	169	126	85	75	60
СМРВ	83	83	79	76	77	78	75	73	78	84	91	85
СМОБ	6,5	6,7	6,3	5,6	5,3	4,6	3,5	3,0	3,6	4,7	6,4	6,9
СМТВ	-2,9	-1,0	2,6	9,3	11,3	16,9	18,7	18,7	14,2	9,6	4,6	-1,8

Ознаке у табели: СМВП = средња месечна висина падавина у mm, СМИН = средња месечна инсолација у сатима, СМРВ = средња месечна релативна влажност у %, СМОБ = средња месечна облачност у 1/10 неба, СМТВ = средња месечна температура ваздуха у °C.

Брестовачка Бања и њена околина имају типичну умерено-континенталну климу, са извесним седативним и стимулативним елементима у односу на људски организам. Пролеће је кратко, свеже и са пуно светлости. Биљни свет брзо озелени и природа оживи. Лета су дуга, топла и сува и као таква најповољнија за туристичка кретања. Јесен је топлија и сувља од пролеће. Природа се смирује, вегетација добија боје пурпура, плодови са њива и воћњака се убирају. Зима је сува, хладна и снеговита. Белина

снежног покривача чини се бескрајном. Љубитељи зимских спортова се тада, из околних места, кроз Брестовачку Бању, упућују до скијашких терена на падинама Црног врха.

За појаву термоминералне воде посебно је значај блинделирски расед, на који је још пре једног века указао Јован Цвијић (1865-1927), а који је од значаја за пробој вулканске магме на површину, где су настале вулканске купе, које се изнад околине дижу до 180 m. „Од низова купа правца ССЗ-ЈЛИ одвајају се бочне косе са секундарним купама, које чине утисак споредних кратера. Тако се на првој чуци изнад Брестовачке Бање одваја бочна Междинова чука, а од купе Мутулуј разилазе се више бочних купа.“ Терен, посредне и непосредне околине Брестовачке Бање изграђен је од магматских стена које условљавају не само високу температуру бањске воде, већ и њен богат и разноврстан хемијски састав, као и издашност извора, којих има 10, а током времена постављене су три слабије и једна јача артеска бушотина.

Слика 5. – Дечја фолклорна група на данима Брестовачке Бање

Извори Брестовачке Бање су мале издашности али богатог хемијског састава. У води која се користи у балнеотерапијске сврхе има трагова калијума, калцијума, натријума, магнезијума, оксида гвожђа, алуминијума, силицијума, хлора, јода, брома, мангана, цинка, флуора, угљене киселине, водоник-сулфида. Лековита својства су одређена микроелементима калијума, флуора, литијума, рубидијума, кобалта, бакра, и фосфата, као и благом природном радиоактивношћу, која потиче од урана, радијума и радона.

Табела 2. – Температура и издашност природних извора Брестовачке Бање

Ознака извора	Температура у °С	Издашност и лит./минут
Први	35,0	10,0
Други	35,0	6,0
Трећи	32,0	3,5
Четврти	36,9	13,3
Пети	38,0	30,0
Шести	33,9	10,5
Седми	37,0	16,0
Осми	37,8	28,0
Девети	40,0	28,0
Десети	36,5	28,0

У хемијској анализи четири извора бањске воде, коју је извршио универзитетски професор и академик Сима Лозанић (1847-1935), има 108 бројчаних података, прецизираних са пет децимала. Вода је дефинисана као индиферентна терма, која се за лечење користи купањем, пијењем и испирањем. Најбољи резултати се постижу провереним медицинским балнеотерапијским третманима у лечењу обољења мишића, костију, зглобова и коже, као и код последица механичких повреда, исцрпљености организма и рехабилитације после болничког лечења. Уз балнеолошко купање, болесним и повређеним, препоручују се лагане шетње бањским парком и непосредном околином. Бањски парк и бањска шума површине 90 хектара, законом су заштићени и добро одржавани.

Препознативи бањски објекти

Брестовачка Бања је позната по томе да су неки њени објекти законом заштићени, јер представљају значајна културна, архитектонска и

историјска здања. Закон о заштити из 1949. године, током времена је више пута дорађиван, а објекти рестаурирани, обнављани и одржавани с тим што су неки мењали основну намену.

Најстарије објекте чинила су турска купатила, од којих је добро очувано и рестаурирано 1970. године оно у центру, познато као купатило кнеза Милоша. То је мала грађевина квадратне основе, дебелих бело окречених зидова, са базеном кружног облика који је повезан са оближњим термоминералним извором. Има куполасту кровну конструкцију, која је обложена бакром.

Конак кнеза Милоша Обреновића (1783-1860) саграђен је између 1835. и 1837. године. То је приземна зграда једноставне конструкције, карактеристична за Србију тога времена. Има неколико просторија и одговарала летњем боравку кнеза Милоша, који се после купања одмарао, захтевајући апсолутну тишину. Ту је примао пријатеље и госте. У овом објекту, једним од симбола за препознавање Брестовачке Бање, постављена је музејска изложба под називом Брестовачка Бања и доба кнеза Милоша.

Кнежев двораци је подигнут 1856. године за потребе династије Карађорђевића. Налази се недалеко од купатила и конака кнеза Милоша и окружена је бујним зеленилом. То је солидно грађен објекат од камена и опеке. У приземљу има три, а на спрату, до кога се долази широким каменим степеништем, пет просторија, са балконом и тремом, одакле се лако излази у бањски парк. Александар Карађорђевић (1806-1885), кнез Србије од 1842. до 1858. године, током лета је овде радо боравио и одлазио у лов. Практиковао је церемонијал и европски начин живота богатих људи у летњим резиденцијама.

Купатило Петра Карађорђевића (1844-1921), краља Србије од 1903. до 1921. године, потиче из 1906-1908. године. Више пута је обнављано и данас представља медицински центар са амбулантом, кадама за терапију и собама за смештај болесника. Истичу се још и ресторан Излетник, Дом одмора, као и хотел Српска круна са пространим терасом, на левој долиној страни потока Пујица.

Средином XIX века, Брестовачка Бања се убрајала у најпосећеније у Србији. Интересантно је да су се овде лечили становници не само из ближе и даље околине, већ и они их Румуније, Бугарске и Турске. Зна се да је основана 1835. и представљала добар пример задужбинарске обласне и друштвене бање. Поред владајућих династија, овде су објекте, сиротињске ста-

нове за бесплатан боравак и лечење сиромашних посетилаца, градили Милутин Петровић–Ера, брат хајдук Вељака Петровића, као и Округ тимочки.

Слика 6. – Традиционална јела на данима Брестовачке Бање

Године 1834. у Брестовачкој Бањи је боравила кнегиња Љубица Обреновић (1785-1843) са својим синовима Миланом (1819-1939) и Михајлом (1823-1868). Током времена бања је имала успоне и падове. Повремено била без лекара и правих здравствених објеката. Најпосећенија је била 80-их година прошлог века када је изграђен Дом одмора у који су упућивани, на бесплатан седмодневни одмор и опоравак, рудари и топионичари из рудника бакра у Бору. Током низа година регистровано је три до пет хиљада посетилаца, а повремено и до 30.000 њихових ноћења. Излетника је највише за време летњих викенда, као и за време одржавања дводневне етно-манifestације Дани Брестовачке Бање, на којој се презентују фолклор, кулинарство и домаћа радиност становништва их непосредне околине.

Туристички привлачно окружење

Околина Брестовачке Бање је изразито континентално, планинско и долињско пространство. Највећи део терена изграђен је од магматских

стена, али и моћних наслага кречњака. Прве су условиле богатство налазишта руде бакра и термоминералних извора Брестовачке Бање, а друге, клисурасте речне долине, реке понорнице, јака крашка врела и велики број спелеолошких објеката, од којих су Злотска (Лазарева) пећина и Верњикица, уређене за туристичке посете. Неколико интересантних туристичких привлачности могу се посетити само после 5 до 30 минута вожње аутомобилом из Брестовачке Бање.

Савача је дечје одмаралиште надамак Брестовачке Бање. Има кухињу, трпезарију, спаваонице, учионице и спортске терене. Током лета, али и за време школске године, овде, по систему школа у природи, бораве ученици основних и средњих школа из Бора и околине. Повремено се организују различите приредбе и такмичења.

Слика 7. – Борско језеро надалеко од Брестовачке Бање

Борско језеро је од Брестовачке Бање удаљено око 2 km. Настало је преграђивањем Брестовачког потока на месту спајања његових саставница – Марецове реке и Ваља жони. Радови на изградњи бране, високе 55 m и

дугачке 170 m, завршени су 1959. године, када је почела акумулација воде за потребе индустријских и рударских објеката у Бору. Највећа дубина језерске воде је 45 m, а њена запремина 11.900.000 кубних метара. Надморска висина Борског језера је 438 m. Обала му је ситно разуђена и лако приступачна. Више пута је порибљавано те је привлачно за спортске риболовце. Језерска вода се током лета загреје до 25°C, те је погодна за купање, посебно на деловима уређених плажа. У приобаљу језера изграђено је више туристичко-угоститељских и спортских објеката, међу којима је, недавно реновиран и савремено опремљен хотел Језеро са више од 200 лежаја, виле Вертиго и Ловац, апартман Грен гарден и простран камп.

Планинском простору околине Брестовачке Бање специфично обележје даје планина Кучај, добро позната из најранијих Цвијићевих истраживања феномена карста источне Србије. Реч је о делу Географска испитивања у области Кучаја, штампаном 1893. године у Београду, у часопису Геолошки анали Балканског полуострва, књига V, на странама од 7 до 172. Највиши врх је Треста, висок 1.284 m. Нешто нижи је Црни врх, висок 1.043 m, са метеоролошком станицом са сталном посадом и пре пет деценија започетим и још увек незавршеним хотелским комплексом високе категорије. Црни врх је део шумског комплекса Кучаја, познат по веома квалитетним буковим шумама. Планинарски дом на локалитету Велика ливада, више пута је обнављан и дуго био добро посећен, посебно за време летњих викенда. Црни врх је од Брестовачке Бање удаљен око 10 km.

Дубашница (82 km²) је део Кучаја, највећег и најинтересантнијег кречњачког комплекса у Србији. Од Брестовачке Бање и Борског језера, у правцу запада, удаљена је 10 km и висока 850 до 1.000 m. У литератури је позната као површ Кота и Стобара, којом тече неколико река понорница, чија се вода појављује на врелима код Злота. Један део Дубашнице је претворен у узгајалиште муфлона. Било је предлога да се заједно са клисуром долином Лазареве реке и пећинама Лазаревом и Верњикицом, прогласи за национални парк.

Професор Раденко Лазаревић, истраживач који је за потребе туризма уредио неколико наших пећина, о Дубашници је написао и следеће реченице: „Висока заталасана површ Дубашнице, са густим шумама, травним комплексима и пропланцима, која преко лета оживи носталгичним звоном меденице на овну предводнику, блеком оваца и јагањаца, муком говеда, удаљеним гласовима и лавезом паса чувара, док преко зиме утоне у белу тишину, у којој као да нема живота; без сталних житеља и било ка-

квог саобраћаја, са увек чистим, па и преко лета свежим ваздухом, који опија и навлачи сан на очи, представља редак кутак на овој планети, кутак у коме човек заборавља време, бриге. То је још једна ретка оаза, надамак узаврелог бакарног града и урбанизоване равнице, у којој још бију дамари далеког почетка наше цивилизације; то је нетакнута животна средина, царство као рубин црвених и сјајних јагода, тамноцрвених малина, златних лешника, достојанствених печурака, крај чијим подземљем журе пенуша-ве реке, градећи хале, водопаде, језера и чудесан пећински накит“.

Лазарева или Злотска пећина, чији је улаз на 291 m надморске висине, истражена на дужини од 7,3 km. Од Брестовачке Бање је удаљена 14 km и лако приступачна. Године 2005., проглашена је објектом геонаслеђа Србије. Највише податка о овој пећини дали су Феликс Хофман (1830-1914), инжењер рударства Бору, Јован Цвијић, знаменити географ, Никола Тасић (1932-2017), врсни археолог и Раденко Лазаревић, тешко достижни спелеолог. Лазарева пећина је за туристе уређена 1953. године. Дужина туристичке стазе је 800 m. Одликује се богатством пронађеног и проученог археолошког материјала и пећинског накита. Познате су Престона дворана, Дворана блокова, Арсина дворана и Дворана слепих мишева. Најлепши примерци пећинског накита су Стогови, Фонтана, Пласт, Бизон, Оркестар, Царска ложа, Диригент и Кула кнеза Лазара, по коме је пећина названа. Лазарева пећина је станиште 20 врста слепих мишева. Део археолошког богатства Лазареве пећине налази се у Музеју рударства и металургије у Бору, јединственом те врсте код нас..

Пећина Верњикица се налази један километар даље и 164 m више у односу на Лазареву пећину и 150 m више од корита Лазареве реке. Улаз је на левој долиноској, кречњачкој, кањонској, страни Лазареве реке, која је дугачка 4,5 km и представља споменик природе. Дужина дворана и канала пећине Верњикице износи нешто више од једног километра. За туристе је уређена 1978. године. Има дворане назване Пријемна, Каскадна, Вилинград (најлепша дворана), Понор, Колосеум (пречник 60 m, висина 59 m), Мраморје, Сала оружја, Мермерна и Сипарска. Одликује се богатим, лепом и разноврсним пећинским накитом. Поједине од њих спелеолози су назвали: Пећински човек, Баба, Обелиск, Кошница, Жртвеник, Гљива, Ној, Лав, Близанци, Криве куле, Црвена пагода, Кактус, Фонтана, Колос (висок 11,5 m) и Замак. Пећина Верњикица је значајно зимско склониште слепих мишева. У овој пећини је снимљен филм Зимска бајка.

Слика 8. – Хотел „Језеро“ на Борском језеру

Брестовачка Бања и њена околина, заједно са рударским и топио-
ничарским објектима у Бору, по низу показатеља убрајају се у специфичне
просторе Србије. Из давне прошлости, до наших дана, овде се одвијају бр-
ојне људске делатности, међу којима је и савремени бањски, здравствено-
лечилишни, рехабилитациони, рекреативни, децји, омладински и излет-
нички туризам, условљен термоминералним изворима Брестовачке Бање.

Др Миодраг Велојић

КАКО ЈЕ ЗАЈЕЧАР ДОБИО КАЛДРМУ

Годинама су зајечарском калдрмом шетали многи његови становници, путници, трговци, војници, политичари и остали знани и незнани гости. Њоме се долазило и одлазило из Зајечара из правца железничке станице. На њој се трговало и продавало. И пуно тога договарало. Њоме су шетале госпођице и ломиле своје штикле. На њој је цветао пркос и газиле га војничке чизме. Зајечарска калдрма је годинама опстајала и памтила многе периоде развитка ове вароши. Све док је једнога дана нису замениле сиви-ло бетона и неке друге подлоге за шетање.

Слика 1. – Центар Зајечара 1909. године

Како се развијао Зајечар тако су се развијале и његове саобраћајнице или другачије речено са његовим развојем и путеви су били све бољи. Они прави, истински, добри, каменом постављени путеви. Заправо добар

* miodragvelojic@yahoo.com

пут потиче још из античких времена и код нас се одомаћио под јединственим називом – калдрма. Назив је настао при спајању две грчке речи: кало – што значи добар и дромос што значи пут, али смо га ми усвојили од Турака јер су они под тим називом подразумевали каменом уређене путеве, односно путеве направљене од округлог и шиљатог камена набијеног у песак. Турци су каменом поплочавали и најважније улице у варошима, па је тако настајала и такозвана варошка калдрма.

Након ослобођења Србије од Турака технику поплочавања путева и улица каменом наставиле су и српске власти. И она је постављана у свим њеним већим варошицама и местима.

А како је то било у Зајечару?

Може се рећи да је и у Зајечару све то почело средином 19. века, када је на дужност окружног начелника ступио Александар Х. Трипковић. Доласком из велике вароши, Трипковић је пожелео да од Зајечара направи место које је одговарало његовој функцији и сталежу. Као припадник високог рода и рођак тадашњег кнеза Србије Александра Карађорђевића врло брзо је дошао до добре позиције, али није могао и није хтео да живи и ради у прашњавом и каљавом месту, какав је у то време био Зајечар. Те његове жеље потврђују и друге његове активности, амбиције и понашање. За похвалу је било то што је установио прву болницу у Зајечару и што је наредио да се кулуком наспе до тада тешко проходан пут преко Честоброднице од Зајечара ка Параћину, лепо је било и то што је у средину какав је тада био Зајечар увео и моду балова који су се виђали само на дворовима и у великим варошима, па се на те исте балове долазило помпезно, уз обавезан дочек и клањање начелнику (тј. њему), правећи тако велико задовољство себи, али и забаву својој супрузи Јулијани (Јулки). Далеко највећи допринос који је остварио радећи за добробит зајечарских мештана (а и своје лично) било је постављање калдрме на тргу и важнијим улицама ове вароши, мењајући њихов изглед и дотадашњу колотечину. Остварујући ту своју идеју учинио је и то да Зајечар у то време постане једна од првих вароши у Србији која је добила своју праву правцату калдрму.

А како је то изгледало?

У пролеће далеке 1856. године начелник Трипковић је најпре наредио да се кулуком народа из целог Црноречког округа у Зајечар навезе

шљунак и речни камен. Многобројна воловска кола су тог пролећа довлачила велике количине материјала потребног за калдрмисање, тако да је тих месеци Зајечар био препуњен воловским запрегама и људи уз њих. А затим је, у првим летњим данима те исте године почело и уклапавање камена у песак и постављање калдрме. Радило се такође обавезним кулуком (иако је кулук као обавеза народа био забрањен још у време прве владавине кнеза Милоша, 1837. г). Прва калдрма била је постављена на простору испред Окружног начелства (а где би на другом месту за начелника и била), затим у центру саме вароши, а потом делимично и у главној чаршији. Према подацима из новинског чланка у листу „Србски дневник“ радови у Зајечару били су завршени током лета (тачније 15. јула) те исте године. Од непознатог дописника овог листа у Београд је из Зајечара тих дана дошла и веома радосна вест „Хвала Богу, добисмо и ми калдрму. Место досадашњег блата газимо сада тврдо камење“.

Слика 2. – Изглед некадашње турске калдрме

У то време је у читавој Србији калдрма била највеће могуће достигнуће у оспособљавању варошких саобраћајница како за лакше и брже комуницирање људи, тако и тадашњих запрега. Уосталом тада се по калдрмисаним улицама и распознавала варош од сеоских насеља. Са првом калдрмом и колико толико сређеном чаршијом Зајечар је постепено добијао изглед вароши попут оних у напреднијим деловима тадашње Србије.

А како је Зајечар у то време изгледао?

Наслеђена оријентална размишљања, кривудаवे улице, малени со-каци, непостојање водовода и канализације који би задовољили све већи број становника, само су неки од проблема који су га у то време красили. При свакој великој киши стварале би се још веће каљуге које су правиле проблеме становницима и отежавале њихово кретање по вароши. А ста-новника је било све више.

По попису из 1844. Зајечар је имао 419 домова и 2.016 становника, а 1866. године 833 кућа и преко 3.860 становника.

Због све већег прилива нових житеља и сама варош се ширила. На слободном простору иза старе чаршије (јер је уско варошко језгро још у то време било сасвим попуњено) настајале су нове улице, али су и оне биле неуређене и без шљунковитих насипа, лети прашњаве, а у зимским месе-цима тешко проходне. Тротоара поред улица није било, али је зато било празних варошких плацева, понегде ливада и утрина, пуно воћњака, па и омањих шумарака. Многи стамбени и други објекти поред улица још увек су биле ниске чатмаре и талпаре ограђене оплетом од шибља и трња. Мно-ге авлије биле су под торовима, оборима за свиње, амбарима, сеницима и другим економским објектима. У Зајечару се тада једино истицала велика раскрсница и трг поред ње на коме се временом развила Велика пијаца и направљене неугледне зграде окружног и среског начелства.

Управо у ту средину и зграду окружног начелства уселио се у то време начелник Трипковић ... и доста је унапредио. И ко зна колико би још доприносио комуналном уређењу ове вароши да није смењен због злоупотребе функције и свог положаја, јер је упоредо са варошким посло-вима упорно и грамзиво радио и на свом богаћењу. Осим неподношљивог старешинског кулука и кињења варошана и сељака по црноречким селима, увео је и неку врсту полицијског часа, па су после осам сати увече, што је било добошем објављивано, сви мештани морали да буду код својих кућа. Забрањивао је и веселја и пијанке по виноградима, прекршаје је строго ка-жњавао батињањем, па се тако замерио многим зајечарским житељима и трговцима - који су га на крају и сменили.

Убрзо затим у Србију се поново (1859. г) вратио књаз Милош, па се и у Зајечару власт променила.

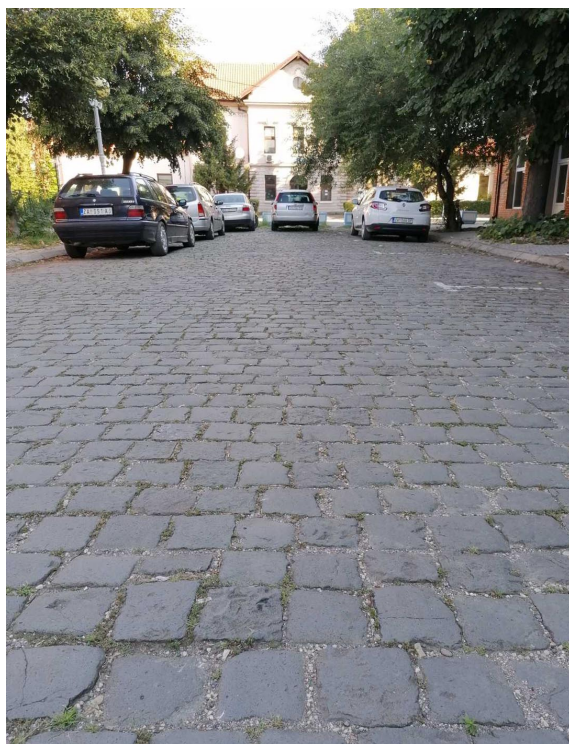
Сагледавајући тадашње прилике у овој вароши може се слободно рећи да те нове (тадашње) власти нису биле заинтересоване за сређивање

својих улица, па је зато ново њихово уређење и сређивање њихове калдрме покренуто тек петнаестак година касније.

У једном извештају који је објављен у Министарству грађевина 1870. приказано је и чињенично стање: „У вароши Зајечару... о трошку његових грађана начињена је нова калдрма на 5.871 квадратних хвати и утрошено 167.954 гроша. Истовремено је поправљена и стара калдрма“.

Према опису који је у каснијем периоду оставио директор зајечарске гимназије Милан Цветинчанин „ни у то време тротоара у Зајечару није било, док је калдрма углавном улицама била турска, са олуком по средини кроз који се одливала вода, споредне улице су лети биле зарасле у траву а у пролеће и јесен пуне блата“.

Како у Зајечару све до краја 19. века није било никакве одводне канализације сва прљавштина коју су кише спирале са Краљевице, а посебно са вашаришта у њеном подножју, чисто је плавила варош нечистоћом.

Слика 3. – Остаци калдрме у улици Војводе Путника

Тек почетком последње деценије 19. века долази и до нових иницијатива за уређење уличких саобраћајница, али и до великих критика. Једну такву критику налазимо и у локалном листу „Тимочанин“ (априла 1890. г), а она гласи: „Код толиког камена згодног за калдрму и јефтиних надница ипак ми имамо врло рђаву калдрму у главним улицама. Требало би сами сопственици или власт да нареди да сваки испред своје куће реперише и попуни оне рупе, бар то не кошта скупо“.

Општински органи су прибегли бољем начину да се тај проблем реши. Донета је одлука на власници плаћају општини одговарајућу суму новца за израђену калдрму и то према уличној површини испред свог објекта. Овај потез је имао ефекта када је реч о калдрми у главној чаршији јер су у њој живели или трговачке и занатске локале имали имућнији Зајечарци, али се сама одлука није могла примењивати на периферне делове вароши у којима су живели пољопривредници и мање имућнији варошани. Из тих разлога скоро све споредне улице и сокаци још неку деценију нису добили калдрму.

У то време задатак општинских власти био је да једнообразно прави и тротоаре на улицама. До увођења државних закона који су се тога тicali, важило је правило по коме су власници зграда били обавезни да сами поставе калдрму на тротоаре у дужини своје куће, а у ширини од једног метра. Материјал није био прецизиран, већ је било наведено да свакакав може бити, односно такав какав нађе за сходно дотични сопственик имања. Десет година по усвајању државних закона уведена су прецизнија правила и прављење тротоара поново враћено у надлежност сопственика, док је општина плаћала само калдрмисање средишњих делова улице. Највећа тешкоћа била је и у томе што је питање калдрмисања улица водило у други велики проблем вароши – рђаве улице биле су неисцрпан резервоар прашине, нечистоће и заразе.

На опасност од зараза због лошег стања варошких улица указивао је још 1895. године зајечарски лекар Лаза Илић. У једном свом извештају он је написао: „Зајечар је можда једна од првих вароши у Србији у којој су улице махом биле калдрмисане и где је калдрмисање одавно почело и све се више извршује Али, има још крајева и улица где нема ни калдрме ни насипа. Ту је редовно блато до колена, а вода се накупи и остане све док не позелени, не усмрди се и најпосле не ишчезне. А у тим крајевима и улицама живи најсиромашнији земљораднички сталез.... Међутим, и оволико колико је до сада Зајечар ушорен и калдрмисан урађено је прилично

јер се већ јасно опажа да је Зајечар све сувљи, чистији и здравији. А то се опазило најпре и најпоузданије на грозници. Нема више у Зајечару оних јаких грозница – тролетница, од којих је највише патила и страдала омладина ...“. Доктор Лаза се залагао и за израду једног канала дуж целе вароши који би сакупљао површинске воде са улица и одводио их у Црни Тимок.

Постављање калдрме у споредним зајечарским улицама било је нешто интензивније у првој деценији 20. века, а посебно након Првог светског рата. Тада почиње и прави полет у њиховој изградњи.

Након Великог рата уређен је велики градски трг у Зајечару (такозвани Сквер), главна улична саобраћајница је већим делом поплочана коцком, урађени су тротоари и посађени дрвореди. После изградње хидроелектране у Гамзиградској бањи варош је добила струју, а након изградње електране у самој вароши градске улице су добиле и бољу расвету. Калдрма са коцком је раскошно китила веће и важније саобраћајнице, као и улицу Војводе Путника према железничкој станици.

Уређење и одржавање зајечарске калдрме посебно је било запажено у периоду када је за председника зајечарске општине у два мандата био биран Милан Миљковић. Овај председник је успео да у току својих мандата на челу зајечарске општине (у периоду од 1920. до 1926. г) дотадашњу малу варош на истоку Србије преобрази у прави правцати савремени српски градић.

У његово време главна зајечарска улица је била модернизована, коловоз је био обложен каменим коцкама да би се лакше њиме возило, нешто крупнијим коцкама поплочана је и улица која води ка железничкој станици, калдрма на тротоарима замењена је бетонском подлогом, а исто тако и већи део простора на главном тргу, па су тако калдрмције из Зајечара, а и они који су били доведени из Црне Траве, имали загарантован вишегодишњи посао. Како су у Зајечару у то време почеле да ничу и модерније зграде, објекти и локали, улични амбијент је добијао изглед савремене вароши. Чистоћа на улицама била је примерна. Током својих мандата председник Миљковић је завео и обавезу да грађани чисте тротоаре, па и улице испред својих кућа. Његови пандури (такозвани градски) обилазили су улице и записивали оне који ту обавезу нису извршавали. У свим варошким улицама, једном недељно могле су се видети групе жена које су испред својих кућа ножевима чепркале између камења калдрме да би очистиле сваку травку изниклу после претходног плевљења. Чишћење тротоара обављано је сваке среде, а председник је лично надгледао све те посло-

ве, односно да ли је све било урађено како је и наређено. Није се смела оставити ни једна травка у калдрми осим цветних пркоса који су ублажавали и красили сивило калдрме. За све оне непослушне следила је казнена мера. Прича се по чаршији да је једном Миљковић и сам себе казнио јер његова кућна помоћница није поступила по наређењу општинских власти. Оваква мера допринела је да зајечарска варош у периоду између два светска рата буде чиста и уредна и као таква да представља пример већим градским срединама у Србији. Тридесетих година 20. века она је и била једна од најчистијих вароши у Србији.

Слика 4. – Део улице са калдрмом испред железничке станице

Рад на калдрмисању зајечарских улица, започет средином 19. века трајао је све до шездесетих година 20. века. Све до тада на појединим зајечарским улицама могле су се видети калдрмције како раде на поправци и изради нове калдрме. Након тог времена започиње уклањање калдрме, долази до асфалтирања главних, а затим и споредних улица. Да зло буде веће, асфалт је на неким местима постављан и преко већ постојеће калдрме, као основне и чврсте подлоге.

Иако се по њој годинама ходало - калдрму је ипак прегазило време. Време у коме се напредовало и опстајало, време у коме је Зајечар цветао. Баш као онај пркос између некадашњих коцки на његовој калдрми.

Маја Богдановић

АНТРОПОГЕНЕ ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ НАСЕЉА ГРАДА ВРАЊА И ОКОЛИНЕ

Врање је град југа, сунца и месечине, радости и љубави, дерта и севдаха. Готово идеално су испреплетани утицаји истока и запада који су умногоме допринели развоју овог града и подарили му изузетне лепоте, специфичан и шармантан темперамент, разноврсну кухињу, игру и песму. Спој европског, оријенталног, националног, традиционалног и модерног у једну целину даје посебну ноту овом носталгичном граду.

Културно-историјско наслеђе

Врање представља најважније културно средиште подручја јужног Поморавља. Трагови прошлости у форми материјалних остатака и културно-историјских споменика сведоче о богатој културној баштини града и различитим фазама развоја цивилизације на овом простору.

Марково кале

Средњовековно утврђење Марково кале је смештено крај пута који повезује Врањску са Лесковачком котлином, на истуреном гребену између Плачковице и Крстиловице. Налази се на 3 km северно од Врања, на 674 m надморске висине. Верује се да га је изградио византијски цар Јустинијан I у 6. веку. По народном предању, то је био град Марка Краљевића. Наиме, он је некада господарио северним просторима изнад Врања, самим тим и овом тврђавом која је по њему и добила име.

У време средњовековне Србије, до доласка Турака на ове просторе, Врањска област је била крајиште, а Марково кале је представљало важно утврђење. Године 1413. султан Муса је на кратко освојио град, али је под турску власт коначно пао 1427. године. У турским званичним пописима Марково кале се назива кале-I Ivranуа – тврђава Врање. Термином кале су се означаваале веће тврђаве, саграђене од тврдог материјала, камена или

* makybog@gmail.com

цигле, са кулама опасане бедемима. Тврђава је заштићена масивним бедемима са јужне и источне стране, а на западу се налази стрма литица. У централном делу доњег платоа откривени су остаци сакралног објекта, грађеног од притесаног камена. Основа му је у облику крста. Претпоставља се да је грађена у 12. веку.

Археолошка истраживања, која су трајала пуних 10 година, извршена су у сарадњи са Заводом за заштиту споменика културе из Ниша и Народним музејом из Врања. Сачувани су остаци југоисточне угаоне куле, мањих димензија, а од врата је сачуван само десни источни довратник. Марково кале привлачи велику пажњу туриста и налази се под заштитом државе.

Слика 1. – Марково кале

Бели мост

Бели мост се налази у горњем делу Врања и спаја обале Врањске реке. Према тексту који је уклесан на белој мермерној плочи, мост је изграђен 1844. године. Чува сећање на трагичну, забрањену љубав између лепе Ајше, ћерке богатог Селим-бега, и српског чобанина Стојана.

Легенда каже: „Лепа Ајша била је кћи јединица богатог и моћног Селим бега. Усамљена и великим зидом одвојена од осталог света она је

сваког јутра слушала чаробни звук двојница младог чобанина Стојана, који је са овцама пролазио поред њеног дома. Кроз одшкринуту капију пратила га је погледом и заљубила се. Пожелела је да оде с њим у планине. Ни Стојан није остао равнодушан пред лепом Туркињом. Почели су тајно да се састају. По чаршији су кружиле приче о забрањеној љубави Турчинове кћери и младог каурина. Приче су дошле и до ушију Селим-бега. Једног дана, када се искрала из куће и отрчала у сусрет свом драгану, за њом је пошао бесан Селим-бег. У руци је држао пушку. Нашао их је поред реке. Уперио је пушку према младићу, али метак није погодио Стојана већ Ајшу, која је својим телом заклонила младића. Други куршум погодио је циљ. Једно поред другог лежали су мртви двоје младих чији је једини грех био забрањена љубав“.

Због ове легенде мост је у народу познат и као Мост љубави. На мосту се налазе две мермерне плоче са натписима на арапском и турском језику. Текст на турском бележи следеће речи: „Овај мост зове се „Бели мост“ и служи за олакшицу. Воде које теку испод њега служе људима за здравље. Пролазници нека прођу још једном да се томе увере. О Мухамеде изабраниче, поседуј за његовог власника.“ Данас се на мосту могу видети млади заљубљени парови како захватају воду испод моста и прскају одећу да би заштитили своју љубав од злих сила.

Слика 2. – Бели мост

Хамам

Турско купатило „Хамам“ је подигнут крајем 17. века у стилу балканско-оријенталне културе тог доба. Грађен је од тесаног камена и опеке, а његов унутрашњи простор се састоји из свлачионице, резервоара за воду – хазне и места за купање – халвата. Кров са пет купола са стакленим окулисима је покривен ћерамидом. Људи су лежали на „тершени“ (загрејан уздигнут мермерни под) где је пробијала пара, да би се купање завршавало у „курнама“ (кабинама) које су затваране „пиштималима“ (великим пешкирима који су имали и функцију кецеља). Конзерваторско-реставратским радовима објекат је реновиран 1956, 1983. и 2002. године у оквиру пројекта ревитализације за потребе археолошке галерије Народног музеја у Врању.

Пашин конак

Пашин конак представља најпознатији културно-историјски споменик Врања. У оквиру конака се налазе Народни музеј (у првој згради – селамлуку), основан 1960. и Историјски музеј (у другој згради – харемлуку), који у својим збиркама има преко 15.000 предмета. Конак је изградио Раиф-бег Џинић (Џиноли) у другој половини 18. века, тачније 1765. године. Наиме, сазидане су две спратне зграде, повезане висећим мостом у стилу балканско-оријенталне архитектуре тог доба. Приближно су истих димензија са симетрично постављеним просторијама. Холови неправилног облика повезани су стрмим степеницама, а из холова се улазило у простране собе. Између пространих соба налазиле су се мање просторије, тзв. оџаклије у којима се палила ватра како би се загрејале собе. У првој згради, окренутој ка западу, живео је паша са својом мушком пратњом, а у другој згради се одвијао породични живот. Ту су живеле пашине жене, деца и служинчад. Хол Харемлука на спрату има полукружно проширење која је некада служила као диванхана, а у приземљу се налази мањи, отворен трем. Данас се у Харемлуку налази елитни ресторан који привлачи велики број туриста.

Зграда начелства

Ово здање представља пример српског стила у профаној архитектури. Дело је архитекте Петра Поповића и саграђена је 1908. године. Полихромне фасаде украшене су прислоњеним колонетама, нишама, розетама какве се могу видети на грађевинама моравске школе. Пластична и штучо декорација красе унутрашњост грађевине. Таванице у улазном холу украсиле су Паја Јовановић и Урош Предић сценама из националне историје.

Кале Кршевица

Кале Кршевица се налази на платоу изнад Кршевичке реке у близини Бујановца. Најстарији налази потичу још с краја бронзаног и из старијег гвозденог доба, али моћни слојеви са остацима архитектуре одговарају периоду од почетка 4. века до првих деценија 3. века пре нове ере. Верује се да се ту налазило урбано насеље, далеко од цивилизованог света, које је доживело процват у време Филипа Македонског и Александра Великог. Претпоставља се да се ради о изгубљеном граду Дамастиону.

Вражји камен

Вражји камен се налази на крајњем југоистоку Србије, у близини границе са Бугарском и Македонијом. Од Трговишта је удаљен само два километра. Моћне купасте стене доминирају планинским врлетима овог краја. На 800 метара надморске висине налази се музеј на отвореном где се налазе куће које су направљене од камена, блата и прућа, десетак камених купола високих око педесет метара и црква. Због разних легенди овде нико не живи и нико се не венчава. Људи верују да је ово место уклето, али се међу мештанима проширила и прича да боравак у цркви лечи неплодност.

Слика 3. – Вражји камен

Вражји камен је природни феномен настао ерозијом стена. Плаховита река Пчиња је некада давно просекла стену и извајала низ великих камених стубова, од којих се издвајају три висине, између 50 и 60 метара. Место се зато некада звало Просечник. На једној од тих пирамида налази се црква Пресвете Богородице коју је крајем 14. века, уз благослов Цара Душана, сазидао српски властелин Дејан Марковић.

Незаобилазни локалитети које би туристи требало да посете су и:

– „Кућа на углу“ – смештена иза споменика жртвама бугарских окупатора. Својим ренесансним стилем и лепотом краси трг испред Храма Свете Тројице. У време II светског рата у кући се налазила Бугарска национална банка.

– Врањска гимназија – најстарија школска институција на југу Србије. Градња је започета на Видовдан 1931, а завршена крајем 1933. године. На другом спрату, изнад терасе, постављени су барелефи српских великана: Вука Караџића, Боре Станковића, Ивана Гундулића, Светог Саве и др. Окупаторски војници су је срушили у лето 1941, а комплетно је рестаурирана 2013. године.

Споменици

Руски споменик

Руски споменик се налази на највишој тачки чувеног руског пута који је некада представљао жилу куцавицу Јужне Србије. Подигнут је у част градитељима пута Врање-Босилеград. Споменик је обновљен 2010. године од стране СУБНОР-а (Савез удружења бораца народноослободилачког рата Србије). Од споменика се одваја пут за врх Бесне кобиле и ка планинарском дому.

Споменик ослободиоцима Врања

Споменик ослободиоцима Врања из 1878. године је познато дело вајара Симеона Роксандића. Постављен је испред Зграде начелства. Становници Врања овај споменик зову и „Чика Мита“. Откривен је 7. маја 1903. године, али су га бугарски окупатори у рату 1916. године оборили, утоварили на кола и са бронзаном скулптуром кренули ка северу. Након тога је споменик рушен још 2 пута у налетима непријатеља и постављен још два пута, 1929. и 1946. године.

Споменик жртвама бугарских зверстава у Првом светском рату

Споменик је подигнут 1922. године испред Саборне цркве. Бугарски фашисти су га уништили у Другом светском рату. На дан ослобођења Врања у Другом светском рату, тачније 4. октобра 2003. на четвртој страни споменика је постављена спомен плоча војводи Петру Бојовићу.

Споменик Борисава Станковића

Споменик Борисава Станковића се налази у Градском парку. Дело је вајара Славка Шоше и откривен је 7. септембра 1954. године. Борисав Станковић је рођен у Врању 1876, а умро је 1927. године. Био је приповедач, романијер, драматичар и један од најзначајнијих писаца српског реализма. Писао је романе, драме и приповетке у којима је дао слику родног Врања на прекретници између турског времена и модерног доба. Најзначајнија дела су му Коштана, Нечиста крв, приповетка Увела ружа и многа друга. Јован Дучић је једном приликом рекао: „Врање је мала, некада погранична србијанска варош, била је до Станковићевог времена једва позната и по свом имену. Откривши Врање Станковић (Бора) је одиста открио један наш потпуно нов морални континент.“

Споменик Бакију Бакићу

Споменик је постављен 2006. у знак сећања на мајстора трубе југа Србије, Бакију Бакића. Налази се у Горњој Чаршији. Он је био чувени трубач из Врања и вишеструки освајач титуле прва труба Сабора трубача у Гучи. Својим препознатљивим свирањем пронео је славу врањске и српске трубе широм света.

Споменик Станиши Стошићу

Споменик посвећен певачу изворне народне музике Станиши Стошићу је постављен 2012. године испред Народног музеја. Дело је београдског вајара Зорана Ивановића.

Музеји

Народни музеј

Народни музеј је смештен у згради Пашиног конака, а отворен је 7. септембра 1959. године. У приземљу су смештене етнолошка и археолошка збирка, а на спрату се налази одељење НОР-а.

Археолошка збирка обухвата период од праисторије, преко бронзаног доба, до илирско-дарданске и каснијих епоха. У етнолошкој збирци је

представљен велики број експоната народне фолклористике, које изазивају дивљење туриста. У збирци из НОР-а могу се видети добош, којим је 1941. године објављен почетак рата и капитулација, а 1944. године ослобођење, затим пењалице и маказе које су коришћене приликом прве партизанске акције. Између осталог могу се видети и разне врсте оружја, фотографије, докази о бугарским фашистичким зверствима и други предмети који сведоче о херојским делима људи овог краја.

Музеј кућа Борисава Станковића

Кућа је саграђена средином 19. века и типичан је представник такозваног типа моравске развијене куће. Године 1967. је претворена у музеј. Састоји се од подрума и спрата са тремом. Поставка музеја је посвећена животу и стваралаштву Боре Станковића. На спрату се налазе три просторије аутентичног ентеријера, гостињска соба, баба Златина соба и Борина соба, док је у дворишту одвојена кухиња са огњиштем.

Сакрални објекти

Саборни храм Свете Тројице

Саборни храм Свете Тројице у Врању познат је и под називом Градска црква. После Једренског мира, 1829, Врањанци су лукаво прешли Османлије, да би добили дозволу за изградњу цркве. Једне вечери су на турском имању, где се сада налази црква, закопали крст. Обавестили су Османлије да је то црквиште и добили дозволу за изградњу цркве. Градња је започета 1838. године. Имала је три кубета и 1841. године је стављена под кров. Хусеин-паша је помагао у изградњи цркве, што је изазвало огорчење неких Турака. На Спасовдан 1843. су уништили сва три кубета, порушили кров, опљачкали хришћане и запалили митрополију. Врањанцима је, касније, дозвољено да обнове цркву, али без кубета, због чега представља својеврстан архитектонски објекат, поново отворен 1858. године.

Обнова цркве је изведена по плановима Косте Дамјанова. Као последица забране подизања купола, на овом подручју одржао се тип грађевина налик на обичне приземне куће покривене двоводним кровом. Црква Свете Тројице је пространа тробродна базилика са два реда arkada, споља са три стране окружена тремовима, изнад којих су трибине и галерија. Спољашњост цркве делује неупадљиво и скромно, али је унутрашњост изведена импозантно и величанствено. Средњовековна архитектура, визан-

тијски концепт трема и барокна декорација инспирисале су Дамјанова да на тлу Врањске епархије створи једну од значајних грађевина коју је југ Србије подарио националној културној баштини.

Крстата џамија

Црква Свете Петке или познатија као Крстата џамија се налази у близини Белог моста. Датира још из 13. века као средњовековна српска црква, али су је Турци, дозираваши минарет, претворили у џамију, стављајући поред крста – полумесец. Слава ове цркве је 8. августа.

Манастир Прохор Пчињски

Манастир Прохор Пчињски се налази између Врања и Куманова, на обронцима Козјака, покрај реке Пчиње. Манастир је подигао византијски цар Роман Диоген (1068-1071). Цар Диоген је био у лову на планини Козјак, када му је је пустиножитељ Прохор прорекао да ће постати цар. Када се пророчанство остварило цар се вратио на место где је упознао Прохора како би му заблагодарио. Није га нашао међу живима, те је одлучио да подигне цркву у његову част. Прва црква је највероватније страдала у продору Кумана, а нови храм, скромнијих димензија, је подигао краљ Милутин.

Слика 4. – Манастир Прохор Пчињски

Средином 15. века црква је поново страдала од стране Турака. Убрзо је поново обновљена и по трећи пут живописана. Манастир је осликан 1488. и 1489. године и дело је извесног Марина из Кратова. Његово сликарство се сврстава међу најбоља остварења 15. века. Живопис јужне капеле је из 16. века. Манастир је страдао и 1817. године од Арнаута, а затим и крајем осме деценије 19. века када је црква горела. Данашњи изглед цркве потиче из 1898. године, а фреске из 1904. године.

Манастир данас посећује много туриста и ходочасника из целог света, који поред овог предивног манастира желе да виде и уживају у лепотама овог краја, који важи за ваздушну бању.

Манастир Светог Оца Николаја

Манастир Светог Оца Николаја је један од најстаријих хришћанских богомоља у Врању. Према подацима Јована Хацивасиљевића прво је 1894. обновљена, а потом је на истом месту, почетком 20. века саграђена нова, данашња црква Светог Николе.

Цркву је, за време владавине Краља Стефана Дечанског, сазидао кнез Балдовин, а манастир Светог Николе заједно са селима Доње и Горње Врање и селом Собина је његов син, жупан Маљушт поклонио манастиру Хиландару, на Светој Гори. Најстарији сачувани извор је Повеља Краља Душана. Сачувана је и надгробна плоча на којој је исписан дан смрти кнеза Балдовина, која је 1895. године пренета у Народни музеј у Београду. Историјска улога манастира Светог Николе у Врању је од велике важности, а духовни центар Врања и околине годинама је био у нераскидивој вези са Хиландаром, као и са Православним Истоком и Византијом. Слава храма је 22. маја. Након последње обнове манастира је дограђена купола, а у дворишту манастирског комплекса се налазе пирг и спомен-костурница.

Традиција

Друштвени обичајни живот и психичке особине Врањанаца одраз су вековног процеса уобличавања интелектуалних, етничких, емотивних и карактеролошких својстава. Главна одлика овог народа је смисао за шалу, али и осећај сарадње, самилости и саучешћа према ближњој околини.

Врањска градска ношња половином 19. века била је србијанска са елементима оријента. Женска ношња је била веома лепа, али и скупа. Одевни предмети жена и девојака су били: **кошуље** од домаћег платна

проткане срном, **либада** – горња кратка одећа, напред целом дужином отворена, полукружно завршених предњих делова, од атласа – fine тешке свиле за свечаније прилике или од памука. Преко либадета су се носиле **мараме** рађене од свиленог конца закачене дијамантском граном, дуге **сукње** од атласа са рељефним сомотским детаљима у облику цвета или ловорића, затим **јелек и шалваре**, па **антерије**, хаљине дугих рукава, **минтани**, кратка комотна горња одећа. Зимски одевни предмети су били **сака** – од чоје постављена лисичином без рукава, али дуга до колена и **цубе** звонастог кроја и дугих рукава. Од накита су носиле низ дуката око врата, а на глави фес са тепелуком украшен дукатима или бисерима.

Одевни предмети мушкараца су били: **чакшире** од чоје са доста гајтана, **јелек** од чоје са једним редом свилених дугмади по прсима, од грла до испод појаса и џеповима са стране, **долама дугачка** или голема од зеленкасте чоје, преко ње **појас** од свиле или памука. Зими се носило или **цубе** или **чурк**. Чурк је био дужи и комотнији. На глави Врањанци су носили **шапку** обавијену чалмом, тамном марамом. Богати људи су носили **чојано одело** и на глави **фес**, врло ретко без кићанке, китке.

Врањски мелос представља песму и игру Врања. Описује дух Врањанаца, њихов јак темперамент, понос, радост и страственост. Игра Врања је весела и ретко ко може да остане равнодушан према весељу и уживању Врањанаца. Познате игре су врањски чочек и врањанска свита. Инструменти који красе ове игре су даире, труба и гоч.

Манифестације

Фестивали и манифестације представљају културне и уметничке догађаје који се најчешће организују у току туристичке сезоне. Домаћини теже томе да туристима представе лепоте свог краја, туристичке вредности и локалне производе. Социјална и економска димензија манифестација огледа се у могућности локалног становништва да зараде новац. У Врању се организују бројне туристичке, културне, уметничке, спортске и забавне манифестације.

„Светосавска недеља“ представља културно-образовну и духовну манифестацију која се одржава у част српском просветитељу Светом Сави. Обухвата изложбу слика, скулптура, икона везаних за православље, књижевно вече и вече духовне и изворне српске музике, позоришне пред-

ставе, литералне и ликовне радове. Најуспешнијим појединцима и установама у области васпитно-образовног рада додељују се награде.

Манифестација „Борина недеља“ је најпознатија манифестација овог краја. Први пут је организована 1967. године у част Борисава Станковића, истакнутог књижевника, песника и драматурга. Одржава се сваке године у марту. Врањанци се тада окупљају у Бориној кући испод великог дуда и славе лик и дело чувеног књижевника. Организују се и промоције књига и књижевне вечери на којима наступају књижевници, научни и културни критичари и радници. Последњег дана се уручује награда за најбоље прозно дело на српском језику написано у протеклој години. Награђеном писцу се уручује повеља, барелјеф са Бориним ликом и новчана награда.

Слика 5. – Манифестација Борина недеља

Манифестација „Јустинове благовести“ везана је за празник Благовести, дан рођења и упокојења Оца Јустина Поповића, архимандрита манастира Ћелије и доктора теологије, професора Београдског универзитета, а данас српског светитеља Преподобног Јустина Ћелијског и Врањског. У

уметничком делу програма учествују појци, извођачи духовне музике и бројни уметници различитих профила. Том приликом бројни теолози, књижевници и публицисти беседе о делу Оца Јустина.

Музичка школа „Стеван Мокрањац“ из Врања организује манифестацију „Мај, месец музике“. Представља једну од пет најзначајнијих културних манифестација у граду. Поред јединствене могућности посетилаца да чују најразличитије музичке инструменте, посебно се наглашава едукативни значај манифестације. Последњег дана се прославља Дан школе „Стеван Мокрањац“.

Међународна манифестација „Ноћ музеја“ у Врању одржава се, у мају месецу, у просторима Народног музеја, Галерије музеја и Музеј куће Боре Станковића. Посетиоци после 18 часова па до 2 сата иза поноћи могу да разгледају сталне поставке поменутих установа култура. Организују се бројне изложбе, концерти, видео пројекције и позоришне представе.

Врање је један од првих домаћина сајамске манифестације „Етно сајам“. Покренута је са намером да се очува традиција српског народа, као и да се туристима представе најразличитији локални производи. Одржава се у јуну под покровитељством Народног универзитета и Туристичке организације Врање.

„Меморијал Бакије Бакића“ се одржава у част истоименог музичара, чувеног трубача који је дуги низ година водио свој оркестар. Програм меморијала обухвата концерт дувачких инструмената, наступа градских културно-уметничких друштава и извођача изворних песама на Градском Тргу.

Манифестација „Дани каранфила“ траје од 1963. године и представља наставак „Бањског севдаха“. Одржава се у Врањској Бањи у августу и траје 3 дана. Почиње „Будилицом“ уз звуке трубе, а завршава се избором најлепше девојке, која осваја титулу „Каранфил девојче“. Програм обухвата и такмичење у припреми старинских јела, наступе фолклорних друштава, дувачких оркестара, шаховски турнир, изложбе слика, цвећа и дечијих радова. Каранфил представља симбол љубави, пријатељства плодности.

„Дани Врања“ се одржавају сваке године у току прве недеље септембра у организацији града Врања. Програм обухвата: етно базар, салон књига, промоцију и дегустацију врањских специјалитета, а у вечерњим часовима се одржавају наступи естрадних уметника.

„Борини позоришни дани“ се одржавају од 1979. године у последњој недељи октобра. Приказују се најбоље позоришне представе из протекле сезоне и оне које се премијерно приказују. Организују се и видео про-

јекције снимака представа из позоришне прошлости, изложбе и предавања угледних књижевних критичара. Публика и жири бирају најбоље глумачко остварење и најбољу представу.

Ликовна колонија се у Врању традиционално одржава од 1974. године под именом „Прохор Пчињски“. Народни универзитет је организује сваке године у јулу. Траје седам дана и међународног је карактера. Гости сликају у просторима Ликовне радионице Народног универзитета и у околини града према потреби уметника. Своја уметничка дела гости остављају на поклон Народног универзитета.

Никола Миленовић

ПРИРОДА ЦРНЕ ТРАВЕ

Општина Црна Трава представља најмању, најсиромашнију и најређе насељену општину Републике Србије. Заузима површину од свега 312 km², има 25 насеља и само 1156 становника по подацима из 2019. године. Општина Црна Трава се налази у југоисточном делу Србије, административно припада Јабланичкој области (управном округу) и удаљена је око 66 km од Града Лесковца који је центар Јабланичког округа. На северозападу се граничи са општином Власотинце, на североистоку са општином Бабушница, а на југу са општином Сурдулица. На југозападу је општина Владичин Хан, док је на западу Град Лесковац. Пограничног је карактера, јер се на истоку граничи са Бугарском. У погледу мезо и микро-регионалне припадности налази се на простору Балканске Србије у оквиру микрорегије Власина и Крајиште. Природно окружење општине Црна Трава одликује са надморским висинама које често прелазе 1000 m и планинама Чемерник, Острозуб, Тумба и Плана као доминантним елементима рељефа. Планинска област Црне Траве оивичена је Грделичком клисуром, долином Јужне Мораве, планином Варденик и Власинским језером. Општина је богата природним ресурсима и очуваном животном средином. Иако је мале површине и настањена малим бројем становника, општина Црна Трава има много природних и антропогених туристичких вредности, које могу бити основ за развој ове општине и њено обогаћивање, и управо ће о тим природним вредностима у овом раду бити речи.

Геолошка грађа терена, морфолошке и хидрографске карактеристике и клима поднебља условили су формирање једног од најлепших природних предела Србије. Природно подручје Црне Траве заслужује епитет резервата природних богатстава Србије. Одликује се пространим шумским комплексима, веома сложеним и занимљивим геолошким и геоморфолошким наслеђем, специфичном флором и фауном, изузетним планинским пределима и видиковцима који одузимају дах. Читава регија представља подручје са великим туристичким потенцијалом и могућностима за

* panon.maketari@gmail.com

развој бројних туристичких активности. Подручјем доминирају очувани природни елементи предела, са мањим уделом антропогених елемената који по својој структури и типу припадају типичној физиономији предела микрорегије Власина и Крајиште. Због свих особина посетиоци Црне Траве не називају је случајно „српском Словенијом”, коју би можда, и надмашила својим природним преимућствима ако би се култивисала.

Слика 1. – Једна од црнотравских махала

Рељеф овог краја је разнолик, углавном брдско-планински, у долинама река има и равница, а највише земљиште је на развођу према суседним сливовима где су и најистакнутије коте – врхови. Основна карактерна одлика данашње пластике ове планинске области јесте противност висоравни, ерозионих површи са благим и заобљеним облицима и дубоких, ерозионих долина пре и постнеогене старости. Западно од реке Власине и Власинског језера се пружа Чемерничка антиклинала чији главни и највиши део чини планина Чемерник са највишим врховима Великим Чемерником (1638 m) и Кулом (1621 m). На северу, Чемерничка антиклинала се преко дугог била (Дуги Дел) протеже до Острозуба (Острозубска чука 1449 m). Према југу, Чемерник се спушта у клисуру Врле која га одваја од масива Врденика чији темени део чини Стрешер (Велики Стрешер 1876 m и Мали Стрешер 1757 m). Источно од Чемерничке антиклинале протеже

се Власинска синклинала која је у јужном и средњем делу претрпела мање промене, па је израженија, правилнијег облика, а у северном делу (Црна Трава – Брод) је стиснута и усецањем долине Власине измењена. Источно од ње се протеже појас громадних планина у виду антиклинале и ту се истичу планине Плана са Вртопом као највишим врхом, Колунички рид (1598 m), Плоча (1705 m) и Миљевска планина (1736 m). Родопској маси припада и брдско-планинско земљиште у сливовима Градске реке и Тегошнице где се истичу планине Барнос, Тумба и Таламбас.

Предео општине Црна Трава припада категорији планинских, руралних предела Републике Србије. Пределима доминирају планине као карактеристични елементи пејзажа југоисточне Србије: Чемерник (1638 m), Острозуб (1546 m), Тумба (1377 m), Плана (највиши врх Вртоп 1721 m), Орловац (1707 m) и висораван Црне Траве (1000–1200 m). Еколошку и естетску вредност употпуњује и богата хидрографска мрежа са главним током Власином и притокама Чемерницом, Преслапском, Калнаском и Градском реком.

Због лаке рашчлањености рељефа, на висоравни доминирају плитке удолине, заобљене косе и превоји са благо нагнутим, претежно травним странама које су врло погодне за масовне зимске спортове, нпр. санкање и скијање. Ободни планински масиви Грамаде, Чемерника и Варденика имају још боље услове за све облике скијања, јер имају, сразмерно висини, дужи и стрмије заравњене планинске стране, па тиме и већу денивелацију и већу дужину потенцијалних скијашких стаза. Међутим, капацитети скијашких терена до сада су само делимично истражени.

Планина Чемерник

Планина Чемерник се налази на десној страни Јужне Мораве према Грделичкој клисури, између Власинске висоравни и Грделичке клисуре. У облику потковице наставља читав низ огранака са посебним називима: десни крак образују Дел, Добропољачка чука, Острозубска чука, а леви крак: Плана (Орловац и Станикин крст), Тумба, Шиљегарник и Дешчани кладенац. На западној страни је дубоко засечена долином Мутнице, која се у доњем току зове Цепска река. Планина је средње висине са највишим врхом Великим Чемерником. Овај комплекс брда и висоравни, испресецају уским котлинама, покривен је пространим буковим шумама, травнатим пашњацима, цветним ливадама и обрађеним њивама око села која су разбацана на благим косинама и заравнима.

Састављена је од кристаластих шкриљаца и биотит-амфиболских дацита око највишег врха. Делови Чемерника су богати рудом. Године 1941. затворен је рудник гвоздене руде. Чемерник је добио име по отровној биљци чемерици (*Veratrum*) која расте на овој планини у изобиљу. Доминира бела чемерика, али последњих година почиње да се суши и ишчезава са његових пашњака. У источном подножју највећа насеља су Црна Трава и Власина Рид, а на западном Млачиште, Мачкатица, Мањак и Љутеж.

Слика 2. – Планина Чемерник

Планина је богата разноврсним биљним и животињским светом, идеална за развој сточарства, али и као станиште ловне фауне–дивљачи. На планини се налази уређено ловиште „Валмиште”, које припада Газдинској јединици „Качер-Зеленичје” у оквиру ШГ „Јабланица” из Лесковца, које послује у саставу ЈП „Србијашуме” из Београда. Основано је у периоду 1999–2002. године. Локалитет ловишта је на периферији Власинске висоравни, простора на коме се Просторним планом Републике Србије предвиђа развој туризма. У оквиру тог плана уклопио би се и развој ловног туризма. Намена овог ловишта је да се у њему, на принципима савременог ловног газдовања, гаји у ограђеном простору: јелен европски (*Cervus elaphus* L.) и дивља свиња (*Sus scrofa* L.), као и стварање аутохтоне дивљачи,

јелена европског и дивље свиње, чију ће бројност у будућности омогућити на ширем простору овог дела Србије и допринети општем развоју ловства.

Анализирани су и оријентационо процењени скијашки капацитети Чемерника. Чемерник има доста велику укупну дужину могућих скијашких стаза, око 13 km, са процењеним капацитетом од 2250 истовремених скијаша, али су стазе малих дужина, са денивелацијом до 200 m и нагибом до 11°. Планина је погодна и за екстремне спортове. У њих можемо убројати МТБ, Мотокрос, као и разне видове такмичења теренским возилима (екстремни и лакши offroad), па све до туристичких обилазака занимљивих локалитета теренцима.

Клима

Климатске карактеристике општине условљене су географским положајем, надморском висином и морфологијом терена. Утицај орографских црта рељефа на климу је велики, посебно код температуре, падавина и ветрова. Разлике се огледају у повећању количине падавина од нижих ка вишим деловима регије, већој дебљини и дужем трајању снежног покривача, уз истовремено снижавање температуре ваздуха. Климатска осматрања врше се на већем броју станица, те се климатске прилике могу доста реално сагледати. Образовање акумулације је, такође, утицало на климатске прилике Власинске висоравни.

Клима Црне Траве припада типу планинске климе, док само мањи део на надморским висинама испод 1000 m има субпланински и умерено-континентални карактер. Зиме су дуге и хладне са доста снежних падавина, а лета кратка и свежа, са максималном температуром до 32°C. Падавине свој максимум достижу у јуну месецу, док је септембар најсушнији, односно са најмањом количином падавина. Просечан број дана са падавинама износи 136, а значајно учешће у структури падавина имају снежне падавине. Дуг период са снегом (од октобра до маја) и значајна дебљина покривача говоре о могућностима развоја зимског туризма. Просечан број мразних дана износи 137, што утиче и на трајање вегетационог периода, што у овим крајевима најчешће обухвата период од 12. априла до 31. октобра. Надморска висина условљава ветровитост поднебља. Најчешћи су западни ветрови који дувају на пролеће и лето и доносе влагу. Током зиме дува хладни северац и источни ветрови. Најређи су јужни. Ово географско подручје у складу са климатским приликама погодно је за сточарство, шумарство и планински, зимски туризам.

Табела 1. – Годишње вредности метеоролошких параметара
за период 2006–2016. година

Метеоролошки параметри/година	2006	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Тср. °C	7.2	7.2	7.5	7.3	7.0	7.6	7.7	7.6	7.6
Tmax °C	29.0	30.5	31.0	30.0	31.5	29.1	28.5	32.0	29.0
Tmin °C	-18.1	-16.2	-18.5	-19.0	-18.1	-16.4	-16.0	-18.2	-20.5
Облачност	5.2	6.0	6.4	5.1	5.1	5.7	6.5	5.7	6.4
Падавине (mm)	928.9	943.2	1150.8	525.4	752.0	815.6	1218.8	901.5	1092.7

Резултати бројних истраживања која су са различитих аспеката проучавале временске и биоклиматске услове територије Републике Србије, указују на постојање позитивног тренда пораста средњих годишњих температура ваздуха и да су промене посебно уочљиве у летњој половини године. Подручје општине Црна Трава, која иако се налази на територији микрорегије Власина и Крајиште, познатој по изразито планинском рељефу и блажој, посебно у зимском периоду хладној, планинској и субпланинској клими, није изузетак када се говори о оваквим променама. У јулу 2012. године је забележен температурни максимум за општину Црна Трава – 31.2 °C.

Воде

Геолошка грађа терена коју превасходно чине водонепропусне стене и повољне морфолошке карактеристике подручја омогућили су формирање густе речне мреже. Мрежа водотока је једна од најгушћих на подручју Србије – што је изванредан хидрографско-водни потенцијал. На основу досадашњих геолошких и хидрогеолошких истраживања на простору Црне Траве, установљено је да постоји 150 извора и врела на надморској висини од 800 m до 1500 m. Присуство бројних извора и врела представља велико природно богатство општине, па им је у наредном периоду потребно посветити посебну пажњу у циљу њиховог очувања. Поједини извори и врела због неадекватног газдовања водним и шумским земљиштем и комплексних процеса, постепено губе издашност. Максималну количину вода хидрографска мрежа Црне Траве прима у марту и априлу, када се отапа снег, а минимум у септембру и октобру.

Реке су брзе и непресушне, врло богате енергетском моћи. Њихов број је велики, а међу њима се истичу дужином и количином воде Власина и Цепска река. Најзначајнији хидрографски објект општине јесте река

Власина, једна од најзначајнијих река југоисточне Србије. Некад је изви-
рала из Власинског блата, много већа него после претварања Блата у Језе-
ро. Са изградњом Власинског језера ова река је преграђена браном тако да
сва њена вода у изворском делу иде на турбине хидроцентрала. Дуга је 70
km са сливом који обухвата 1050 km² површине и на који падне просечно
годишње 810 mm атмосферског талога. Ток реке је јако вијугав и усечен у
кањоне и клисуре. Због свог планинског окружења, а и због одсуства ин-
дустријских загађивача Власина представља једну од најчистијих река Ср-
бије. Улива се у Јужну Мораву као десна притока 10 km низводно од Вла-
сотинца, а њене најзначајније притоке су: Чемерница, Лужница, Тегошни-
ца и Пуста река. Остале притоке су Градско-калнаска река, са којом се са-
стаје у селу које по томе носи назив – Састав река и Бистрица. Поред по-
менутих река са безброј мањих потока које чине слив Власине има и више
река које се сливају са Чемерника на просторе око села Баинца и Млаци-
шта. Највеће међу њима су Рупско-козарачка и Џепска река, које се улива-
ју у Јужну Мораву, прва код Џепа, а друга код Грделице. Крајње источне
речице црнотравског терена уливају се у Јерму и Косовску реку, које при-
падају сливу Егејског мора.

Слика 3. – Састав Река

Након што прими десну притоку Тегошницу, Власина улази у ка-
њонски део, који је веома погодан за реализацију акумулације. То је дра-

гоцен природни потенцијал, што је и искоришћено за планирања акумулације Свође. Разграната речна мрежа спојена са високим пејзажним вредностима орографије, представља изванредан еколошки, туристички и водни потенцијал – јединствен у Србији, који не сме да буде обезвређен неприкладним диспозицијама бројних малих хидроелектрана које су предвиђене на том подручју – управо због погодне комбинације хидрографске мреже и концентрација падова типичних планинских река. Садашњи квалитет вода на подручју општине је на већини планинских водотока у чеоном делу слива у одличној I и I/II класи. Одлично стање квалитета водотока приказује присуство пастрмке, црвеног рака и алги који су најбољи индикатори чистоће текућих вода. Првој класи припадају воде које су спремне за употребу након једноставног третмана дезинфекције и такве су воде Власинског језера, већи део тока реке Власине, сви стални и повремени извори подземних вода и бројне планинске речице и потоци.

Биљни и животињски свет

Пределу који се у Републици Србији одликују најразноврснијим биљним и животињским светом, геолошким и геоморфолошким богатством и културно-историјским наслеђем врло често налазе се у слабије развијеним, брдско-планинским, демографски испражњеним подручјима каква је Црна Трава. Заштита природе у највећој мери води ка регулацији активности које се обављају у циљу искоришћавања природних ресурса, како би и генерације које долазе могле користити њихове капацитете у целокупној биолошкој, географској и предеоној разноврсности. Еколошки значај заштите природе потиче из неоспорне важности, значаја сваког станишта и улоге сваке врсте (флоре и фауне) у екосистемима.

Велики део територије Црне Траве налази се под неким од режима заштите. Међу најзначајнијим заштићеним добрима издваја се заштићени природни резерват „Качар – Зеленичје” површине 3165 ha. Овај заштићени простор представља први у Србији који је стављен под заштиту 1948. године. Строги природни резерват „Зеленичје” (део К.О. Остроzub, површине 21.3 ha) припада I степену заштите и природно налазиште је биљне врсте зеленичета или ловорвишње (*Prunus laurocerasus*), ендемита из терцијара, на планини Остроzub, на месту званом „Качар-Зеленичје”. Површина под овим ендемом износи око 5 хектара. Резерват на Остроzubу представља једино природно станиште зеленичета у Србији. Она расте још само на неколико места у свету (Закавказје, Црноморско приморје,

околина Истанбула). Решењем СО Црна Трава од 1971. године овај простор је стављен под заштиту.

Поред овог Строгог резервата природе заштићен је и Предео изузетних одлика „Власина” Уредбом о заштити Предела изузетних одлика „Власина” (Службени гласник РС, бр. 30/06), чиме је категорисано као природно добро од изузетног значаја за Републику Србију – I категорије. На територији општине Црна Трава ПИО „Власина” заузима површину од 418.13 ha, што представља 3.61% укупне површине заштићеног подручја. Највећи део (96.39%) налази се на територији општине Сурдулица. Пределом као заштићеним добром управља Туристичка Организација општине Сурдулица.

ПИО „Власина” одликује се лепотом предела власинске висоравни и непотопљених делова некадашње власинске тресаве, разноврсним биљним и животињским светом, а посебно ретким и ендемичним врстама дивље флоре и њиховим стаништима. Што се тиче међународног статуса, ПИО „Власина” је одлуком Секретаријата Рамсарске конвенције од 20. новембра 2007. године уврштен у званичну листу Међународно значајних влажних подручја, што представља изузетно значајно међународно признање вредностима националне и природне баштине Власине и напорима за њено очување.

ПИО „Власина” представља посебно важно подручје за очување птица мочварица, с обзиром да је проглашен за европско значајно подручје птица (IBA), од стране међународне организације BirdLife International, али и као могуће важно подручје за биљке (РА), на основу критеријума организације Plantlife Европа. Подручје ПИО „Власина” је на територији Србије препознато и као Emerald подручје (PC0000006) у оквиру EME-RALD еколошке мреже.

Изузетно значајан елемент предела Црне Траве јесу и шумски екосистеми, који веома повољно утичу на квалитет ваздуха, распрострањени на преко 50% укупне територије општине. Заступљени су сви типови шума: четинарске, листопадне и мешовите. Највише су заступљене шуме букве, граба и храста, затим шуме црног и белог бора. Најшумовитија насеља су Рупље (78%), Острозуб (66.9%), Кална (66.2%) и Криви Дел (51.8%). Шумски екосистеми су станишта бројних биљних и животињских врста, те условљавају очување биодиверзитета. Шуме поседују велики еколошки и туристички значај. Боравак у шуми повољно утиче на психо-физичко стање човека, те шуме представљају идеалну локацију за обављање пасивне и актив-

не рекреације. Многе туристичке активности везују се за коришћење шума: излети, камповање, бициклизам, пешачке туре и други облици спорта и рекреације. Коришћење шумског подручја на територији општине Црна Трава до сада је било подређено готово у потпуности шумско-привредном интересу, док се другим улогама и функцијама шума није посвећивала довољна пажња. Репрезентативно обележје планинских предела Црне Траве јесу и травни екосистеми – ливаде и пашњаци који чине око 35% територије општине. Екосистеми зељастих биљака богати су лековитим биљем, дивљим воћем и шумским плодовима, а станишта су и мањих сисара.

Слика 4. – Ареали биљака на територији општине Црна Трава

Подручје општине је богато самониклим лековитим биљем, дивљим воћем и шумским плодовима и то представља значајан развојни по-

тенцијал ове општине. На простору Црне Траве заштићене су следеће биљне и животињске врсте:

– Хајдучка опута (*Daphne mezereum*), којој је станиште на планинским подручјима лишћарских и четинарских шума Чемерника, Стрешера и Острокуба

– Ловорасти јеремичак (*Daphne laureola*), у брдским буковим шумама

– Текуница (*Sperophilus citellus*), на просторима Чемерника и високопланинским пашњацима

– Шумски мрав (*Formica rufa*) чији су мравињаци заштићени у свим шумама

Око десет врста слепих мишева који су веома корисни у биолошкој борби против штеточина у пољопривреди и шумарству

Ловство и рибарство, као и ловни и риболовни туризам представљају активности које поседују реалне потенцијале за развој. Шумско подручје општине богато је различитим врстама дивљачи, док су река Власина и њене притоке станишта богате рибом. Нажалост ни једна од поменутих активности није довољно развијена. Развој ловства и управљање ловиштима спроводиће се: очувањем разноврсности ловне фауне, гајењем, насељавањем и заштитом дивљачи у ловишту, усклађивањем ловне и осталих делатности у ловишту, организацијом стручне службе за праћење и усмеравање развоја популације основних и споредних врста дивљачи, изградом и одржавањем ловно-узгојних и ловно-техничких објеката, санитарним одстрелом дивљачи, а по поправци стања и организованом лову основних врста, организовањем ловног туризма и едукацијом ловних стручњака и ловаца у циљу заштите и узгоја дивљачи и др. На територији општине постоје три ловишта: Валмиште, Качер–Зеленичје и Власина. Од укупне површине сва три ловишта 45.8% се налази у државном власништву, док је у приватном 54.2%. У оквиру ловишта Качер–Зеленичје површина од 5850 ha је обухваћена заштићеним резерватом. Према конфигурацији терена ловишта су рејонизована на брдски тип ловишта који се простире на 3700 ha и планински тип ловишта на 25.029 ha.

Лов представља скуп и престижан спорт, а његово активирање и привлачење домаћих и страних туриста позитивно би утицало на унапређење економских прилика општине Црна Трава. У општини Црна Трава регистровано је Ловачко удружење „Црна Трава” које газдује ловиштем „Власина” и „Валмиште” укупне површине 28.729 ha, од чега ловне повр-

шине обухватају 27.000 ha. Ловачко удружење има 204 активна члана. Стално гајене врсте дивљачи у ловишту „Власина” су срна, дивља свиња, зец, пољска јаребица и јаребица камењарка. Ловиште у функцији поседује следеће ловне објекте: 9 стабилних чека, 13 чека на дрвету, 14 хранилишта за срне, 7 хранилишта за дивље свиње, 56 солишта и 10 хранилишта за пољске јаребице. У власништву ловачког удружења налази се ловачка кућа површине 52 m² и 0.04 ha земље.

Слика 5. – Ловиште Валмиште

Општина Црна Трава је богата природним вредностима и самим тим има шта да понуди туристима. Ресурси и туристичке вредности постоје, међутим, проблем је одлазак становништва, демографско старење и финансијско улагање у општину. Искуства других планинских подручја у свету указују да је контролисан и одржив развој туризма у комбинацији са другим комплементарним активностима (органска пољопривреда, шумарство, заштита предела) највише допринео очувању ресурса, природних вредности и развоју локалних заједница. Успостављање екотуристичке понуде, као и агро-туризма, је добар основ за даљи економски развој и тренутно представљају најреалнију могућност за развој општине.

Милка Ђуровић

САКРАЛНИ ОБЈЕКТИ У ЈУГОЗАПАДНОЈ СРБИЈИ

На простору југозападне Србије постоје бројни сакрални објекти који потичу из различитих периода, добар пример су задужбине Немањића који су владали овим просторима, али и цркве брвнаре специфичне по својој могућности премештања грађене за време владавине Османлијског царства овим крајевима.

Црква у Кућанима

Налази се на оградима Муртенице, у месту Пети. То је најстарија црква брвнара у овом крају и стављена је под заштиту државе као споменик од изузетног значаја. Подигнута је уз помоћ митрополита Михаила 1832. године, на месту раније постојеће цркве.

Слика 1. – Црква у Кућанима

* mimaarso@gmail.com

Црква је посвећена рођењу Пресвете Богородице. Подигнута у беспућу планине, минијатурна црква у Пети је, преноси легенда, за ноћ пренета на скровито место у време кад су поробљеном народу нагон за самоодржање и вера у Бога били једина нада. Она чува царске двери сликане руком Симеона Лазовића 1870, а у више наврата је прекривана шиндром.

Манастир Дубница

Налази у селу Божетићи на обронцима планине Јавор. Дубница је манастир лепе архитектуре и загонетне историје са клесаним порталима, розетама, прозорима и олтарским нишама, који су морали имати дуго трајање и краљевско порекло. Најновији траг упућује на прве деценије XV века, прецизније на епоху обласних господара, када је манастир Дубница подигнут на темељима неке старије грађевине. То је време када су у Србији и Босни великаши и жупани обнављали утврђене градове. Међутим, од остатака цркве манастира Дубница и конака из тог периода данас се мало шта може распознати. На једином и већ испраном остатку фреске, на доворотнику портала наоса, три од четири словна броја шкрто сведоче да је Манастир Дубница грађен и живописан 1422. године.

Слика 2. – Манастир Дубница

После више од два века, манастир Дубница је доживео свој највећи успон. Арсеније Чарнојевић је, тумаче приповедачи и хроничари, послед-

њу зиму пред Велику Сеобу провео у Дубници, безбедан и сигуран до пролећа 1690, када је са народом и свештенством прешао Саву и Дунав. Са њима се селио и велики број житеља Старог Влаха и Полимља, на челу са кнежевима Рашковићима. Турци су зато манастир Дубницу спалили до темеља. Дубнице краси иконостас, рад дрворезбара Мирослава Трбусића из Крагујевца и иконе, рад иконописца Ивана Ковалчека из Новог Сада.

Црква брвнара у Радијевићима

Предање каже да је богомољу у Радијевићима, посвећену Покрову пресвете Богородице, у облику старовлашке куће, са каменом апсидом и подрумом под половином доње стране куће, 1808. године, кришом од Турака, саградио свештеник Василије Пурић, родоначелник лозе која је дала осам служитеља олтара. Вукоман Шалипуровић у књизи „Прилози за историју грађевинарства у средњем Полимљу у XIX веку“ тврди да је садашња црква подигнута „на темељу трошне грађевине 1870. године уз помоћ Кнежевине Србије од 50 дуката ћесарских“. Пет икона из радијевачке цркве, које је почетком осме деценије XVII века сликао Андрија Раичевић, спадају међу најстарија и највреднија иконописна дела која су до данас очувана у црквама брвнарама Србије - тврди у књизи „Молитва у гори“ Радомир Станић. У цркви брвнари су и један дискос и путир из XVII и XVIII века. Под заштитом је државе као споменик од изузетног значаја.

Црква Свете Тројице у Горњој Бистрици

Подигнута је у средњем веку за време Немањића. Краљ Владислав је издао повелу овом манастиру између 1234. и 1243. године, којом се прописују обавезе зависних и манастиру потчињених становника. Почетком 14. века бистричка црква је поклоњена као метох манастиру Светих апостола Петра и Павла, а овај касније манастиру Хиландар. Према неким сазнањима, манастирски људи су још у 13. веку познавали технологију прављења пива. Црква је обновљена у 19. веку као једнобродна грађевина, покривена двосливним кровом од шиндре. Црква се налази у Бистрици, један километар од магистралног пута Пријепоље - Нова Варош.

Манастир Бања

Летопис манастира Бање казује да је у Бањи, на доњем Лиму, на граници Рашке и Босне, постојао манастир са црквом св. Николе још 1153. године. Овај натпис говори да је ова црква постојала пре 1168. када је Сте-

фан Немања проглашен великим жупаном. Црква је вероватно подигнута још у X веку, када је постојала жупа Дабар, са седиштем жупана у Бањи.

Седиште Дабарске епископије постаје 1220. године. На месту старије култне грађевине краљ Стефан Дечански 1329. подиже данашњу цркву, која је око 1570. године, за време патријарха Макарија Соколовића, претрпела опсежну обнову. Манастирски комплекс сачињавају велика црква Св. Николе, параклис Богородичиног успења, дозидан уз јужни зид велике цркве, и темељи цркве Св. Илије. Црква Св. Николе има основу у облику уписаног крста, са полукружном апсидом и две полукружне нише на истоку, припратом и пространим отвореним тремом на западу. Средишњи простор наоса и припрате надвишују две куполе, које свој изглед дугују обнови с почетка XX века. У олтару и наосу су сачувана два слоја живописа – старији из XIV века и млађи из XVI века који га понавља иконографски и стилски. У припрати постоји само слој живописа из XVI века. Из времена друге обнове потичу и фрагменти живописа сачувани на западној фасади. О непрекинутом значају манастира сведоче како гробови најугледнијих властелинских породица из времена владавине цара Душана и цара Уроша, откривени у храму и око њега, као и драгоцени богослужбени предмети из ризничке збирке. Археолошка истраживања са прекидима трају од 1972. до данас.

После истраживања на цркви св. Николе који су трајали током 1972. године, прешло се на истраживања на цркви Успења пресвете Богородице. У току истраживања неколико гробова, на дубини од 1,5 метара испод првобитног пода, са јужне стране испред олтара, 26. септембра 1974. пронађена је ризница. Предмети су били брижљиво смештени у дрвени ковчег са гвозденим оковима. Ризница је била изузетно брижљиво закопана, сви предмети били су умотани у танку тканину да би се што мање оштетили. На дну ковчега били су постављени крстови, кадионице, путири и дарохранилица, а одозго најосетљивији предмети рипиде и ствари од горског кристала. На врху био је постављен, тада тек сачињен, велики и тешки, осмокраки крст митрополита Јосифа. Поједини предмети у моменту закопавања били су старији од 200 година, а већина њих више од 100 и били су искључиво од белог или позлаћеног сребра, са драгуљима или без њих, од горског кристала и рожине оковане у сребро. Дрвени делови крстова углавном су пропали, мада су сачуване две дуборезбарене иконице и један напрсли крстић. Скоро сви откривени предмети ове ризнице представљају уникате или прототипове, најстарије код нас предмете те врсте. Неки од њих као велики пехар – предмет световног готичког златарства, затим

ренесансни конфектник, чаша и крст са горским кристалом, или грациозне венецијанске, немачке и мађарске кашике, показују високо развијено естетско схватање, укус и начин живота појединих друштвених слојева у то време, у овом конкретном случају високих црквених кругова. Три напрсна руска крста израђена у радионици Загорског манастира код Москве су јединствени примери који се веома ретко налазе ван територије саме Русије.

Слика 3. – Манастир Бања-Прибој

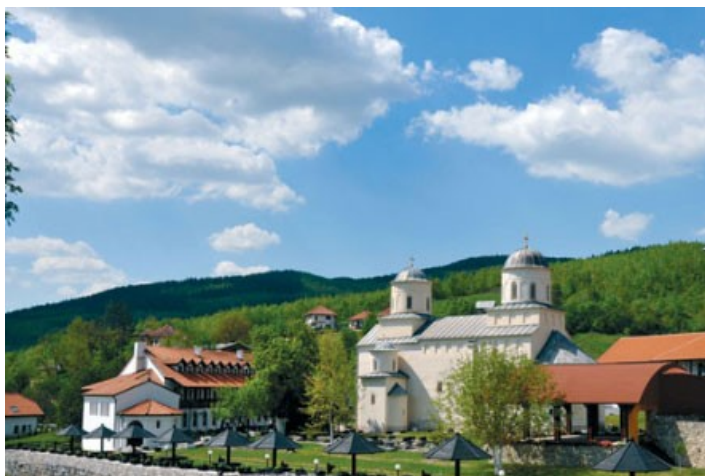
Манастир у Мажићима

Недалеко од Прибоја, на левој обали Лима, у атару села Мажићи налазе се остаци средњовековног манастира. Манастир се у изворима среће под именом Ораховица или Ореховица, а манастирска црква Св. Ђорђа, према истоименој средњовековној жупи, као црква у Дабру. Сматра се да је манастир саграђен крајем XII века, а први пут се помиње почетком XIII века у типичу манастира Студенице. Манастир Мажићи се данас налази под заштитом Републике Србије, као споменик културе од великог значаја. Више пута је рушен и обнављан. Прва обнова цркве Св. Ђорђа, према архиепископу Данилу II, била је за време краља Милутина. Поново је страдао 1667. године. Током XVII века је обновљен, помиње се 1683. године и почетком XVIII века, а потом је опустео. Приликом археолошких истраживања манастирске целине откривене су праисторијске хумке из бронзаног до-

ба; истражени су остаци цркве и старије средњевековне некрополе на којој је саграђена црква, а на западу, северу и истоку, остаци кухиње, трпезарије, подрума, болнице и монашких келија. Централно место заузима једнобродна црква дужине 15 m и ширине 6 m, зидана од притесаног камена. Зидови цркве очувани су у висини до 2 m, без трагова малтера. Црква има правоугаону основу са полукружном апсидом на истоку и касније зидану припрату квадратне основе. Четири јака пиластра у средишњем простору храма највероватније су носили лукове на које се ослањало кубе. Из овог манастира потиче ћивот из 1620. године који се чува у Старој православној цркви у Сарајеву. Археолошки локалитет са остацима средњевековне болнице откривен је након реконструкција манастира Мажићи 1999, по пројекту Републичког министарства за културу, која је трајала заједно са истраживањима све до 2004. године. У том подухвату истражени су делови зграде југозападно од цркве, а ради се о просторији која је била подељена ћерпичем на три дала: два мање са довољно простора да у њих стане један лежај, и једну већу. Постоји могућност да је већа просторија могла служити за хируршке интервенције. Део болничког здања који је истраживан у том подухвату, недуго после откопавања се урушио. Значајан податак која су пружила истраживања остатака средњевековне болнице дали су прикупљени хируршки инструменти, слични данашњим, а неки од њих, гледано оком тадашње медицине су изузетни раритети. Потребно је нагласити да се медицина на нашим просторима у то време заснивала на византијским теоријским и практичним достигнућима, и да није било неуобичајено и код нас и на Западу да се при манастирима, односно, самостанима, налазе лечилишта и болнице. Међутим, за разлику од људи који су се лечењем пацијената на Западу, укључујући ту и један број свештених лица, а који су се за ту врсту посла спремали кроз школовање, у Србији у то време, радило се о монасима који су учили гледајући, и из сопственог искуства, будући да школе за медицинске науке код нас у то време нису постојале. Зато и задивљује чињеница да су се у Мажићу, радиле и операције на лобањи и могуће, операције на мозга о чему сведоче инструменти који су ту пронађени. Оваква врста инструмената, поред Мажића, била је изузетно ретка и у свету, о чему сведоче европски музеји који чувају само још два слична. Скалпел за сечење дугих костију, једна врста оквира за наочаре са уочљивим урезима на месту где је било стакло, налик на данашње “ленонке”, мали хируршки шестар из XV века, хируршки нож, виљушка за ампутацију из истог периода, такође су део болничке збирке из Мажића која се сада чува у ризници манастира Бања код Прибоја.

Манастир Милешева

Краљ Владислав Немањић, син Стефана Првовенчаног, подигао је у трећој деценији XIII века манастир Милешеву са црквом Вазнесења Христовог. Милешева је једно од најзнаменитијих духовних и уметничких средишта српског народа. Исходиште светосавског култа постала је после преношења моштију св. Саве из Трнова 1236. године. У Милешеву је 1377. године Твртко Котроманић крунисан за краља Босне и Србије, а 1446. године Стефан Вукчић Косача добио титулу херцега од Светог Саве.

Слика 4. – Манастир Милешева

Упркос честим разарањима у доба ропства под Турцима, Милешева је одолевала несрећама, обнављала духовни живот и уметничку делатност. Црква Вазнесења је грађевина рашке стилске школе. Има једнобродну основу, троделни олтарски простор, куполу подигнуту на пресеку брода и певничког трансепта и припрату. Спољна припрата са бочним капелама Св. Ђорђа и Св. Димитрија подигнута је око 1236. године. Пре 1228. године наос и припрата Милешеве украшени су фрескама изванредне лепоте. Портрети краља Владислава, Симеона (Немање), св. Саве, Стефана Првовенчаног и краља Радослава, као и представа Бели Анђео на гробу Христовом представљају ремек дела српске и европске уметности XIII века. Живопис у спољној припрати и капелама настао је око 1236. године. Оштећено у турским разарањима, милешевско сликарство обнављано је у XVI и у XVII веку. Конзервација сликарства изведена је педесетих година, обим-

на археолошка истраживања, конзервација и презентација архитектуре 1996. године, а у току су радови на уређењу комплекса.

Манастир Давидовица

Поред реке Лима у Бродареву, око 25 km ЈИ од Пријепоља, налази се манастир Давидовица, задужбина Вукановог сина и Немањиног унука Димитрија, у монаштву названог Давид. Он је 1281. позвао из Дубровника мајстора Десину из Рисна и његовог сина да изграде храм посвећен Богојављењу. Уговор о изградњи чува се у Дубровачком архиву. По стилским одликама архитектуре припада споменицима рашке школе. У основи је једнобродна, са припратом и куполом ослоњеном на луке и пиластре. И бочне капеле правоугаоних основа, са апсидама споља тространим а изнутра полукружним, имају куполе осмоугаоних тамбура. У цркви су сачуване надгробне плоче са значајним натписима. У деветој деценији XIII века црква је живописана. Сачувани су само фрагменти фресака под куполом и у северној капели посвећеној св. Димитрију. Сликане су на жутој и плавој основи, али им се због велике оштећености тешко налазе паралеле. Ипак, на неким сачуваним лицима светитеља види се рад сликара који није био кадар да прати савремене уметничке токове. Његове форме су плитког рељефа и далеко од античких узора којима су тежили савремени сликари. Црква је реконструисана 1997. године. У рушевинама манастира пронађена је и надгробна плоча за коју се мисли да припада кнезу Вратку, оцу кнегиње Милице. По народном веровању у овом манастиру сахрањени су свих девет Југовића.

Слика 5. – Манастир Давидовица

Јелена Хајдињак

ГЕОГРАФСКИ МОТИВИ ЛИКОВНОГ КУЛТУРНОГ БЛАГА СРБИЈЕ

Српска уметност је термин под којим се подразумевају уметничка достигнућа која су постигли Срби на Балканском полуострву. Њена историја започиње досељавањем Словена, односно Срба на простор Балканског полуострва (7. век), које се тада налазило под политичким и културним утицајем позног Римског царства, односно Византије. Од тада, па до данас, српску уметност су обликовале политичка, економска и културна збивања која су захватала Европу и њену уметност, а у њој се могу приметити утицаји и источне и западне уметности. Попут уметности осталих народа, и уметност Срба је пролазила кроз различите епохе, периоде и жанрове.

Културно наслеђе или културно добро, подразумева добра која су наслеђена од претходних генерација или која настају у садашњости, а имају специфичну вредност за људе и треба да буду сачувана за будуће генерације. Ова добра су најчешће под заштитом, имају симболички значај у свести људи, а са економске стране представљају посебан туристички потенцијал, док културна баштина утиче и на идентитет одређеног насеља, региона или државе.

У покретна културна добра спадају и уметничко-историјска дела, међу којима су ликовна дела – слике. Ликовна уметност је уметност која као облик комуникације користи ликовни језик. Она је део општег света уметности којем припадају још: књижевност, музика, плес, глума, филм и остале уметности. Уколико су неки од објеката културног наслеђа од посебног значаја у свести неког народа, могу се назвати културним благом.

У географске елементе у ликовним уметничким делима спадају: рељеф (надморска висина, нагиб, планински масиви, правац пружања планина...), хидрографски елементи (океани, мора, језера, реке, канали), вегетација (шуме, паркови, дрвореди, усамљено дрвеће, травне површине, ливаде, пашњаци, пољопривредне површине), инфраструктурни објекти, путеви и комуникације, насеља (цела насеља, делови насеља, културно-исто-

* ena.hajdinjak@gmail.com

ријски објекти, привредни објекти, комуникације), географски називи и други елементи или мотиви везани за географске садржаје. Већ сам назив слика попут „Косовка девојка“, „Сеоба Срба“, „Херцеговачки бегунци“, „Таковски устанак“, „Косовски божури“ или „Сондирање терена Новог Београда“ указују на географску средину у којој се одвија радња саме слике.

Српско средњевековно сликарство

Срби су неговали три сликарска рода: зидно сликарство или фреске, сликање на дрвеној плочи или иконопис и сликање на пергаменту или минијатуре, односно илуминацију у књигама или рукописима. Промене се дешавају у 13. веку, почев од 10. века - у овом добу српска средњевековна уметност је свакако на највишем нивоу. Фигура добија на пластичности, а у композицији се јавља вишеслојност, појављује се више лица и остварује дубљи простор.

Слика 1. – Ремек дело европског и српског сликарства с краја 13. века – фреска Бели анђео

Славна фреска Бели анђео је насликана у манастиру Милешева у 13. веку. Манастир Милешева и Бели анђео данас су под заштитом Унеско-а. Први сателитски пренос видео сигнала између старог континента и Америке садржао је међу кадровима милешевску фреску, као посебан поздрав нас Европљана Американцима. Када је из Европе послат први сателитски сигнал у васиону, у „пакету достигнућа Земљана“, биле су слика човековог освајања Месеца, слика Кинеског зида, звуци китова, Библија и фреска Бели анђео. Веровало се, да ће ако у васиони постоје разумна бића, протумачити поруку коју својом појавом и ликом носи Бели анђео, а то је порука мира, љубави и разумевања. Сматра се једним од најлепших радова српске и европске уметности средњег века. Бели анђео је део композиције „Мироносице на гробу Христовом“, а на фресци је представљен арханђел Гаврило раширених крила, обучен у бео хитон како седи на великом камену и усплахиреним женама прстом указује на Христов гроб, заправо у том тренутку већ место његовог васкрснућа, јер је гроб остао празан. Антропогени географски елементи се односе на делове објеката сакралне архитектуре, односно гроб који се налази иза Белог анђела, на левој страни слике и камен на којем анђео седи. Исусов гроб данас привлачи велики број ходочасника из целог света због верских, етичких, знаменитих, естетских својстава, својстава куриозитета, реткости и препознатљивости. Ови објекти сакралне архитектуре у граду Јерусалиму, древном граду на Блиском истоку, између Средоземног и Мртвог мора, насликани су бело-црном бојом – гроб и црвенкастом бојом – камен, док су сви садржаји слике урађени са истанчаним осећајем за боју, духовност и моћ.

Српско сликарство 18. и 19. века

Први елементи у којима могу да се препознају нов поглед и приступ ликовној уметности везани за тада доминантне вредности и идеје барока, појављују се код српских сликара тек од средине 18. века. Убрзо је почео лагани преображај у уметности који је све више простора давао личној стваралачкој радозналости. У портретном сликарству су српски сликари ликовно јасније проговорили, са више напора и више одговорности, сваки нови портрет за њих је био и нови изазов. Зато ће се управо са портретом српски сликари на прелазу из 18. у 19. век укључити у матицу европског класицизма. Српски уметници у романтизму су спремно дочекали прелаз са мирних и углађених портрета, жанр-сцена и ентеријера на

драматичне, националне и родољубиве историјске композиције. Последње три деценије 19. века, српску уметност обележавају дела оних стваралаца који су прихватили реалистички правац у сликарству, а реализам је у уметност унео смиреност и студиозност, промишљеност и рационални дух.

Урош Предић се након блиставог успеха током студија на Бечкој ликовној академији, на први позив из родног Орловата заувек враћа у своју земљу и ту ствара своје импозантно уметничко дело, које поред жанрова и историјских композиција обухвата и јединствено црквено и обимно портретско сликарство. Својим делима попут морализаторске „Веселе браће“ или „Сирочета“, отворио је ново поглавље у уметности, чији ће утицај у социјалном погледу нарочито доћи до изражаја управо на прелому векова. Познато дело „Весела браћа“ је насликао у свом родном Орловату, са идејом да поправи мане својих Орловаћана, односно пијанство.

Слика 2. – Урош Предић – „Весела браћа“

Орловат је насеље града Зрењанина у Србији, а налази се на десној обали реке Тамиш, на нижој лесној тераси. Убраја се у групу старих насеља у Банату и Предићево дело „Весела браћа“ представља „врхунац по-

тике банатске равнице“. Банат је географски регион, административно подељен између Србије, Румуније и Мађарске. Предић је, сликајући композицију, покушавао да реално прикаже савремени сеоски живот, са много детаља на слици који географски аутентично описују његов родни Орловат: трошне куће, земљани пут, блато, пропадање кровова, ношња сељана, балкански сеоски живот, банатска равница, равничарски рељеф, стока и посебло дрвеће, панонска улица.

Дело Уроша Предића *Сироче* или *Сироче на мајчином гробу*, представља једно од најзначајнијих остварења у читавом српском сликарству 19. века. Складан спој високог, беспрекорног сликарског реализма и дирљивог сижеа који има своје литерарно исходиште у песми „Смрзнуто дете“ Јожефа Етфеша, контролисаним односом емоција и разума створили су антологијско дело које одликује смиреност, одмереност и сентиментални штимунг.

Слика 3. – Ремек дело српског реализма с краја 19. века – „Сироче“ Уроша Предића

Суморан тон слике појачан је зимским добом и одговарајућом географском позадином – природа је мртва, травнато и каменито земљиште, измаглица у позадини, земља неродна, трошна, дрвеће пусто. Једини знак живота су две птице на дрвету, док је свежу раку прекрио ситан снег. Читав приказ изазивао је велико саосећање. Слика је због уметничких квалитета одмах издвојена да представља Краљевину Србију на Светској изложби у Паризу 1889. године. Када је била завршена слика, никога није могла оставити равнодушним.

Инспирисан српско-турским ратом и устанком у Невесињу, Урош Предић крајње реалистично обрађује тему која не велича херојску, ослободилачку борбу, него невоље потлаченог народа који је приморан на збег. „Херцеговачки бегунци“ (или „Босански бегунци“) из 1889. године сматра се ремек-делом историјског сликарства и својеврсном прекретницом у Предићевом сликарству. Слика је имала запажен успех на Светској изложби у Паризу 1889. године. Овоме можемо додати и његову високу културу, савесност и истрајност у раду, као и бригу и стрепњу са којом је посматрао судбину појединца, али и читавог свог народа.

*Слика 4. – Ремек дело српског историјског сликарства,
Урош Предић „Херцеговачки бегунци“*

Географски мотиви слике аутентично приказују географски предео којим беже Херцеговачки бегунци (планински предео, крашки предео, површинска безводност, стене, Динарски предео, гола и стеновита подлога). Херцеговина је историјска и географска област, као и брдско-планинско подручје које чини део Динарских планина. Типични су предели карста у којима се повремено појављују плодне равнице – поља.

Урош Предић је започео рад на слици Косовка девојка пред Први светски рат, а завршио је 1919. године. Косовка девојка је насликана у духу академског реализма према иконографском моделу сликара Ферда Кикереца из 1879. године. Ова слика је једна од његових најпознатијих слика и често је репродукована и копирана. По стилу, његово дело у главним цртама одликује зналачка композиција, мајсторско сликање драперије и инкарната, као и богатство боја.

Слика 5. – Урош Предић „Косовка девојка“

Косовска битка из 1389. године десила се на бојном пољу на коме су се сукобила српска и османска војска. Географска садржина слике верно дочарава бојно поље које се назива и Косово поље – велико крашко поље, односно равницу на истоку Косова, док је цела Косовска котлина на-

стала тектонским спуштањем терена. Урош Предић је на слици Косовка девојка приказао бојиште непосредно после средњовековне Косовске битке 1389. године. Композиција је смештена у летњи пејзаж, у зору, када се на небу рађа дан, а природа буди процветалим маковима.

Павлу Паји Јовановићу ће се већ на студијама отворити врата успеха и славе која ће са годинама расти и од њега створити својеврсног нестора националне уметности. Његов задатак је био да уобличи монументалну композицију најважнијег догађаја у прошлости Срба северно од Саве и Дунава. Користећи разне изворе, Јовановић је завршио слику „Сеоба Срба“ за десет месеци.

Слика 6. – Павле Паја Јовановић „Сеоба Срба“

На слици је представљен тренутак када Срби напуштају Косово, Метохију и уопште Стару Србију и ступају на територију Угарске, те географска средина и народ приказују овај предео централног Балкана – равница у предњем плану, земљани пут, обриси брдовитих предела у позадини, ношња Срба, одежа свештенства, калуђери, војници коњаници. Да би се осигу-

гурало да „Сеоба Срба“ буде веродостојна, Паја Јовановић је прикупио етнографске доказе, проучавао је аутентично средњовековно оружје, ношње и друге предмете. Углед најпознатијег сликара историјских композиција међу Србима, Паја Јовановић је започео чувеном Сеобом Срба из 1896, а потврдио великим успехом свог дела „Крунисање цара Душана“ на Светској изложби у Паризу 1900. године, којом је награђен златном медаљом.

Слика 7. – Павле Паја Јовановић „Крунисање цара Душана“

Монументална композиција представља Крунисање Стефана Душана, енергичног владара у Скопљу за цара, 1349. године. Антропогена географска позадина представља саборну цркву у Скопљу - Скопље је град на обалама реке Вардар, у самом језгру Балканског полуострва, у северозападном крају плодног и пространог Скопског поља, док се на десној страни слике називају грађевине града. Саборна црква је посебно звање цркве која по изгледу и уређењу није обична црква, већ се код саборних цркава наглашава потреба за велелепношћу, величином, висином и јачином

утиска. Визуелној реконструкцији историјског догађаја Јовановић је приступио с научном објективношћу. Припреме су биле изузетно захтевне (због потреба слике је путовао у Беч, Венецију, Цариград, Скопље и Приштину), а да би што верније представио ово доба, Паја је једно време провео у прикупљању грађе.

Припремајући се за дело Таковски устанак, Паја Јовановић је, стигавши из Беча, доста времена проводио у Такову и околини, скицирајући физиономије људи, ношњу, оружје, цркву брвнару и велико дрво под којим је Милош подигао устанак.

Слика 8. – Павле Паја Јовановић „Таковски устанак“

Таково је мањи крај у високој Шумадији, док Шумадија представља простран, природно, привредно и историјски значајан део Србије, јер се налази у њеном централном делу. Географски и демографски мотиви ове слике описују Таково и Милоша Обреновића како подстиче своје сународнике на Други српски устанак: Црква Светог Ђорђа или Црква брвнара у Такову је једна од најстаријих цркви брвнара у Србији, једнобродна

је грађевина, са темељима од тесаног камена на која су постављена брвна од храстовине, представљено је развијање и предаја барјака, народна ношња, док се у десном горњем углу назире таковски грм – старо стабло храста лужњака. Знаменити камен, приказан на композицији Таковски устанак, као место са ког кнез Милош развија барјак устанка, налази се уз сам јужни зид таковске цркве. Некада је на овом месту била густа шума храстова од којих је преостало само неколико моћних храстова лужњака старих преко 100 година.

Сликарство 20. века

Током првих деценија 20. века српско сликарство негује импресионистичку поетику у свим њеним препознатљивим елементима: слободан потез, плеристичко светло, просветљену палету. Истовремено одабрани мотиви: предели, призори и људи сведоче о бурној историјској епохи обележеној балканским ратовима, Великим ратом, али и континуираним развојем грађанског друштва и процеса модернизације. Крај Првог светског рата коиндицирао је са појавом нових актера на уметничкој сцени, који су делили опште интересовање епохе „за реализме“ и идеје „повратка реду“. Српско и југословенско сликарство прве половине 20. века негује активно интересовање за модерне форме, по чему се у знатнијој мери није разликовало од модернистичких промишљања широм европског континента. Југословенско сликарство међуратног периода, независно од различитости модернистичких форми, негује изразито интересовање за пејзаж. Социјални статус и услови живота у градовима, забележени су у низу призора сликарства треће и четврте деценије 20. века. Ангажовано приказивање стварности наставиће се током, као и непосредно након Другог светског рата, у драматичним представама ратних страдања, али и изградње новог друштва.

Надежда Петровић није само сликала, излагала и пратила збивања на европској ликовној сцени, него се трудила да свестраном делатношћу допринесе напретку човечанства. Надежда је обилазила Србију и њене тада од турске окупације неослобођене крајеве, не само да би вршила патриотску мисију, него да би сликала етнографске мотиве, жетве, вршидбе, селоске путеве, кладенце, плотове, сељаке док обављају уобичајене послове, у чијим питорескним ношњама је откривала колористичке склопове примерене њеном осећању изворности и аутентичности српске уметности.

Прва сликарка српског импресионизма Надежда Петровић је насликала четири верзије чувене слике Косовски божури – Грачаница. Своје уље на картону, Надежда је насликала 1913. године.

Слика 9. – Надежда Петровић „Косовски божури – Грачаница“

Манастир Грачаница, на Косову и Метохији и на левој обали реке Грачанке је задужбина краља Милутина, подигнут између 1315. и 1321, са фреском краљице Симониде која је у песмама опевана. Од манастирског комплекса, сачувана је само црква, првобитно посвећена Благовестима Богородице, али се касније као манастирско посвећење, помиње празник Успење Пресвете Богородице. Косово и Метохија представља благо заталасано дно давно ишчезлог језера у чијим су седиментима насlage лигнита. Река Грачанка протиче на Косову и Метохији, док је божур зељаста или полудрвенаста биљка, која у семену има масног уља, шећера, танина, смоле и боје и цвета на пролеће од марта до маја. У Србији постоји пет врста заштићених дивљих божура, а један од њих је и косовски божур, који је најраспрострањенији, са стаништем у Источној Србији и на Косову.

Сава Шумановић је био један од најзначајнијих сликара српске уметности 20. века. Своје уље на платну „Јесењи пут“ Сава Шумановић је насликао 1941. године.

На слици Јесењи пут сунчани јесењи предео Срема је осмишљен реалистички и насликан сигурно. Срем је део Војводине између Саве на југу, Дунава на северу и истоку и границе Србије са Хрватском на западу, а на слици је овај предео верно и ведро дочаран. Сава Шумановић приказује колористички чисто предео са дрвећем крошњи, које бацају сенке на пут, бандеру, кровове и ограде кућа са поетским реализмом на начин који је веома ведар, миран и једноставан. Колористичка чистота овог платна, уз наведене друге вредности, чини га једним од најзначајнијих дела нашег сликарства тог времена.

Слика 10. – Сава Шумановић „Јесењи пут“

Божа Илић је био сликар чије дело обухвата монументалне фигуралне композиције, ентеријере, портрете, мртве природе и пејзаже. Радио је углавном техником уља, а занимљиво је да је у детињству потпуно остао без слуха. Слика Боже Илића Сондирање терена Новог Београда из 1948. године је слика-амблем, која почива на искуствима традиције реали-

зма, од Веласкеза до Курбеа, а са друге стране, на технолошки унапређеном опажању које се базира на искуству механичке оптике.

Слика 11. – Божја Илић „Сондирање терена Новог Београда“

Нови Београд је изразито равничарска општина, са висином од 70 до 80 метара. То је висина високих вода Саве и Дунава, на чијем је песку настао и од којих се брани бредовима, који су истовремено омиљена шеталишта. Временом је овде изграђено обиље стамбених блокова, административних комплекса, привредних зграда, школа, хотела, спортских објеката, банака, паркова, широких булевара, индустријских објеката, представништава домаћих и страних компанија. Широк и дубок радни простор изградње тек је наговештен на слици. Простор је материјал који треба да преобликује нови човек, па се он приказује као отворен, наставља се у свим правцима и изван оквира слике.

Миодраг Радановић

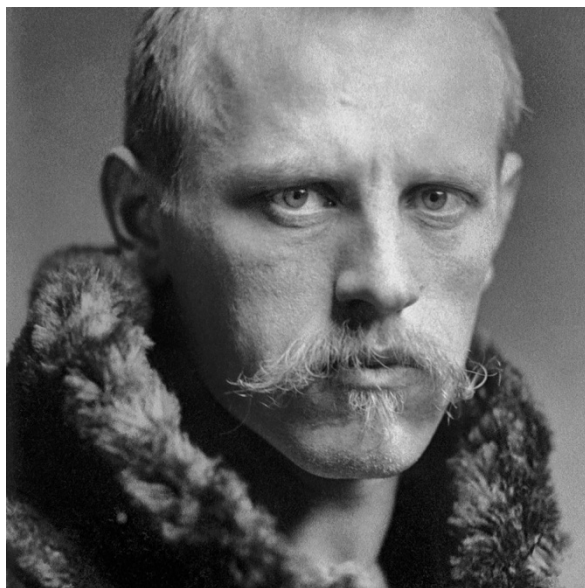
ФРИТЈОФ НАНСЕН

Фритјоф Нансен (Fridtjof Nansen) је један од најпознатијих поларних географских истраживача. Рођен је у месту Гут Сторе Фроен (Got Store Froen) близу Осла 10. X. 1861. Његов предак Данац Ханс Нансен (Hans Nansen, 1598–1667) био је рани истраживач региона Белог мора у Арктичком океану. Потиче из ситуиране породице. Отац му је био угледни адвокат. На његовом имању је доста времена проводио у природи, па ју је и заволео. Био је арктички географски истраживач, научник, професор, спортиста, дипломата, социјални и политички радник, државник и хуманиста. Отац му се звао Ханс и истраживао је Бело море. Провео је срећно детињство са братом Александром. Још у младости уредан и дисциплинован. Као младић изванредан клизач и скијаш. Истицао се својом појавом. Висок 1.88 m, плавокош, плавих очију, леп, изузетно снажан и издржљив човек. Волео је дивљину и самоћу, мрзео велике градове. Бавио се и пливањем. Освојио је Национално првенство у крос нордијском скијању узастопно 12 пута. У 18–ој години постиже светски рекорд у клизању на једну миљу (1,7 km). Спортским активности је стекао физичку снагу и издржљивост. Оне су му значајно помогле у каснијим поларним истраживањима. Могао је да пређе на скијама и до 80 км дневно. Светску славу стекао је својим експедицијама преко Гренланда и путовањем бродом „Фрам“ преко Арктичког океана. Професор зоологије и океанографије. Талентован скијаш, што му је било од велике користи у поларним истраживања.

Уписује се на Универзитет у Ослу 1880, где студира зоологију. Докторира већ у 20–ој години. Већ 1882. крстари на броду „Викинг“ по Арктику и истражује живот туљана. Прави белешке о ветровима, океанским струјама, кретању леда и животињама. Након завршетка студија ради као кустос Зоолошког музеја у Бергену, а 1885 у Зоолошкој станици Дохрна (A. Dohrn) у Напуљу. Шест година је провео у Бергену, где се бави научним истраживањима централног нервног система. Из те области докторира 1887. године.

* miodragrad@yahoo.com

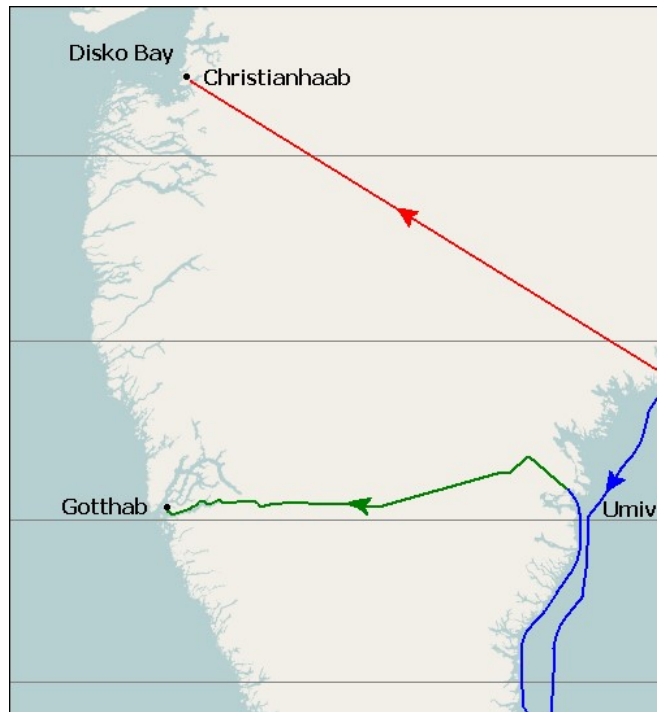
Низ особина, које су се у њему ујединиле, учиниле су га способним, да се прихвати великог задатка. То су комбинација физичке и менталне способности, спортске спретности, јаке воље, разумевања за природне науке, свести о одговорности—све то спојено са покушајем да се реши вековна загонетка Северног пола.

Слика 1. – Фритјоф Нансен

Своја прва поларна истраживања завршио је још као студент 1882. и то на Гренланду. План му је био да пређе гренландску ледену кору на скијама од ненасељене источне до насељене западне обале. У супротном смеру од оног који су покушавали истраживачи пре њега. Дотадашњи слаби резултати у проучавању Гренланда подстакли су га да то сам покуша. Низ истраживача продирале постепено у унутрашњост Гренланда, али без већих успеха. Дански официр Парс покушаће 1725 ући у унутрашњост Гренланда, али без успеха. Дански трговац Ларс Далагер (Lars Dalager, 1688–1769) покушао је упорно продирати преко гренландског леда 1751, али није стигао далеко. Шведски истраживач Адолф Норденсколд (Adolf Nordenskiöld, 1832–1901) је 1870 покушао да пређе Гренланд од западне обале, али се вратио. Енглески истраживач Едвард Вимпер (Edward

Whymper, 1840–1911) 1867. продире само 5 km у копно. Данац Јенс Јенсен 1878. прелази трећину површине Гренланда. Други пут покушава Норден-сколд 1883. и залази 117 km у унутрашњост. Путовање од источне до западне обале има своје психолошке оправдање сматрао је Нансен. Да се стигне до насеља на западној обали, нема два путовања пред собом, већ само једно. На ту идеју је дошао 1883. До источне обале Гренланда су стигли са бродом „Јасон“. У намери да истражи Гренланд са источне стране, кренуо је 15. августа са шест сапутника и пет саоница. Три норвешка спортиста и три лапландска водича. Сви су били Норвежани. Капетан Свердруп, К. Кристансеном и два Лапонца, Балто и Равна. Искрцавају се бродом на 66° с г ш. Године 1888. преко острва у висини 64 паралеле прешавши 560 km по терену, који се успиње до 2700 m и температури која се спуштала до -45°C . После шест недеља надљудских напора стижу трећег октобра у град Готхаб (Gothab), на западној обали. Ту су презимели.

Слика 2. – Пругац путовања гренландске експедиције

Утврђено је да је унутрашњи део Гренланда компактна ледена пустиња. Нансен обрађује прикупљени материјал и пише књиге. Научни резултати експедиције били су добри. Први пут је забележена температура на леденим висоравнима и врховима Гренланда. Проучаване су географске и геолошке прилике, кретање ледника и поларне морске струје уз обалу, живот медведа и туљана. Нансен се уверио да је Гренланд прекривен 2–3000 m дебелом леденом кором. То је тек касније доказао немачки геофизичар Алфред Вегенер (Alfred Wegener, 1880–1930). Гренландска експедиција је била велики успех и „одскочна даска“ Норвежана као поларне нације и Нансена самог. Нансен је већ у 28-ој години постао славан у Норвешкој и иностранству. Стекао је доста знања и искуства из те експедиције, проводећи зиму са Инуитима на западној обали Гренланда од јесени 1888. до пролећа 1889. Нансен је искористио то време да проучава живот и културу Инуита. То се касније показало као веома корисно за Нансена и поларна истраживања у целини.

Почетком 1890. пред члановима Географског друштва у Ослу Нансен је изложио је свој нацрт пута на Северни пол.

Официр морнарице Сједињених Америчких Држава и истраживач Џорџ де Лонг (George de Long, 1844–1881). Три године пошто је Жанет потонула пронађена је олупина брода на југозападној обали Гренланда. После три године од тоњења брода, пронађени су на јужном Гренланду у пловећем леду замрзнути комади веша једног морнара. По ушивеним именима установило се да је веш припадао једном члану експедиције Жанет. Међу нанесеним дрвећем на источној обали Гренланда налазили су се и комади дрвећа сибирске тисе, јеле, ариша и бора замрзнуте у леду. Њих су донеле у хладни океан сибирске реке Об, Јенисеј и Лена. Дрвеће је било захваћено леденом струјом и заједно са ледом доспело на Гренланд. Смела предвиђања поручника де Лонга о могућности кретања на сантама од истока на запад, а можда и до Северног пола почињали су да добијају реалан облик. Де Лонгов брод није био довољно чврст да се одржи у случају великог притиска леда. Био је слаб за арктичка путовања, на шта су упозоравали неки поморски инжењери. Сви чланови експедиције умрли су од глади и хладноће у Јакутији (Сибир). Де Лонгов дневник тежак је документ о тој поларној трагедији. Ватрени поборник теорије кретања леда преко пола постао је норвешки астроном и метеоролог Хенри Мон Мон (Henrik Mohn, 1835–1916). Нансен је први позитивно оценио и решио да искори-

сти у научне сврхе мишљење професора Мона. Нансен је извукао поуку из трагедије де Лонгове експедиције.

Нансен је желео да избегне све те пропусте. По њему притисци леда су били најјачи два пута месечно у доба младог и пуног месеца, а снажнији у близини обале него на пучини, што је у вези са плимом и осеком. Бочни притисци леда су смрвили велики број бродова, који су једну или више година остали у поларном леду. На пример Ла Жанет (La Jeanette, 1880/81), Ханса (Hansa, 1869/70), Поларис (Polaris, 1871/72) у арктичким водама. Брод на китове Жанет случајно ће одиграти важну улогу у даљем истраживању Арктика. Фрамова струја доказана је дрифтом брода Жанет, који је био затворен у леду код острва Врангел (Wrangel) и занет заједно са ледом према северозападу до близу Новосибирских острва. Жанет је тамо смрвљена, а њени остаци су пронађени три године касније код Јулиан Хавена (Julian Haven) близу Рта Фаравел (Farawell).

Експедиција коју је 1821. предводио руски морепловац, океанограф и географ Фјодор Литке (1797–1882) доспела је до 70°31' с.г.ш. Енглески поларни истраживач и научник Вилијам Пари (William Parry, 1790–1855) допире 1827. до 82°45'. Амерички поларни истраживач Кент Кане (Kent Caney, 1820–1857) допире бродом 1854. до 80°40'. Северноамерички арктички истраживач Израел Хајес (Israel Hayes, 1832–1881) 1860. стиже до 81°30'. Експедиција немачког арктичког истраживача Карла Колдевеја (Karl Koldewey, 1837–1908) 1868. допире до 81°4'. Експедиција енглеског арктичког истраживача Георга Нареса (Georg Nares, 1831–1915) стиже 1875 до 82°24' с г ш.. Аустроугарска експедиција под вођством арктичких истраживача Јулиуса Пејера (Julius Payer, 1842–1915) и Карла Вејпреха (Karl Weyprech, 1838–1881) 1872/74. стигла је до 82°50'. Открили су арктички архипелаг (Земља Фране Јосипа) и оставили више података о тешкоћама путовања и стању леда. Енглески поларни истраживач Алберт Маркам (Albert Markham, 1841–1918) 1876. допире до 83° с.г.ш.

Нансен је дуго проучавао дотадашње арктичке подухвате, пре поласка на Северни пол. Ниједном полазном тачком на Северни пол није био задовољан. Решење се, по њему, налазило у остацима Де Лонговог брода „Жанет“ (Jeannette), који је потонуо 1881. на северу Новосибирских острва. Његова олупина је пронађена на источној обали Гренланда. Ескимима су 1881. нашли пред источно гренландском обалом на леденој санти, неке дрвене предмете, лист папира, капу и остатке доњег веша. Пошто дрвета не-

ма у поларним областима, Нансен је сазнавши за ово претпоставио да је санта са дрвеним предметима ношена прво ка северу, а онда скренула у супротном смеру, ка југозападу. Он је највише рачунао на струју која је полазила са обале Аљаске и Сибира према источној обали Гренланда. Био је уверен да постоји огранак арктичке струје која тече из Сибира ка Северном полу и одатле ка Гренланду. Нансен је дошао на идеју да пусти да се заледи брод негде пред сибирском обалом и да заједно са ледом крене ка Северном полу. За разлику од других истраживача први је разрадио оригинални план о пресецању Северног леденог океана на путу до Пола. Изabraо је мањи, чврст брод, који притисак леда не може оштетити, већ подићи изнад леда. Понео је хране, намирница, опреме и угља за пет година. У погледу хладноће он је исправно претпоставио да на подручју Северног пола није тако хладно као у Сибиру. Добио је материјалну и моралну подршку у својој земљи. Избор чланова експедиције није био лак. Одабрани су искусни морепловци и научници, снажни и здрави људи. Посада брода се састојала од само 13 људи. Вођа експедиције је Нансен, а капетан норвешки морнар и истраживач Ото Свердруп (Otto Sverdrup, 1854–1930).

Нансен гради лађу необичног облика. Брод „Фрам“ (норв. „Напред“) је био мали кратак и широк. Полукружно дно као половина јајета, гладак, здепаст, дугачак 35 m, тежак 400 тона, са оплатом од храстовог дрвета. Труп добро заобљен са косим боковима да издржи и најјаче притиске леда. Имао је три катарке. Унутрашњост је одговарала потребама поларних путовања. Био је снабдевен чак и електричним осветљењем да би се ублажиле непријатности поларне ноћи. Имао је парни погон. Достизао је брзину од седам морских миља на сат, што је у то време представљало велику брзину. Мотор од 220 коњских снага са унутрашњим сагоревањем. То је био први брод саграђен за пловидбу арктичким пределима. Конструисао га је норвешки поморски архитекта и бродоградитељ Колин Арчер (Colin Archer, 1832–1921) према замисли Нансена. Тај брод је документ о првом озбиљном пробоју на Северни пол, који ће у аналима арктичког истраживања заувек остати величанствен пример људске пожртвованости да се достигне узвишени циљ. Брод се чува у музеју у Ослу.

Крајем 1892. Нансен је отпутовао у Енглеску. Хтео је да чује мишљење стручњака о плану његове експедиције. Поднео је реферат Географском друштву у Лондону у присуству многих поларних истраживача Нансенов план би одбачен. Познати ирски поларни истраживач Леополд

Мек Клинтон (Leopold McClintock, 1819–1907) изјавио је да се никада у Географском друштву није разматрао један толико смео али и непромишљен план. Лађа ће бити неминовно здробљена ледом, изјавили су стручњаци. Енглези говоре језиком зависти. Пријем у Географском друштву у Лондону није збунио Нансена. На повратку у Норвешку он се са још већом енергијом посвети припремању експедиције. Норвежанин је јаке воље. У његовим венама тече крв Викинга. Одлучио је да свој план оствари до краја. Баријере љубоморних људи га неће спречити у остваривању свог циља.

Одлучено је да Фрам крене на Ивањдан 24. јуна 1893. Овај се дан сматра у Норвешкој народним празником. Са бродом „Фрам“ кренуо је 20. VI 1893. из Осла уз присуство многобројног скандинавског становништва. Кејови у заливу Лузакер били су пуни света. Нансен изађе из капије своје куће. Пратили су га жена са малом ћерком на рукама и хиљаде људи. Нансен се опрости са онима који су га испраћали и седе у мали моторни чамац, који га одвезе до „Фрама“. Нансен оставља све до чега му је стало у животу, знајући да ставља свој живот на коцку. Посада (13 чланова) је била састављена од прекаљених људи искушаних у леденом мору. Норвежанин Ото Свердруп је човек са великим искуством у поларном пределима. Пратио је Нансена на путу преко Гренланда. Британски официр и навигатор Сигурд Хансен (Sigurd Hansen, 1868–1937) је узет за навигатора и осматрача и Хенрик Блесинг (Henrik Blessing, 1866–1918) за лекара. Норвежанин Хјалмар Јохансен (Hjalmar Johansen, 1867–1913) је био ложац на броду. Нансенов пријатељ, балтички арктички истраживач Едуард вон Тол (Eduard von Toll, 1858–1902) набавио је од урођеника за потребе експедиције 34 сибирска пса, навикнута да подносе најстрашније мразеве и глад. Идући месеци били су тежак испит стрпљивости за 13 усамљених људи. Повремено су се заустављали у норвешким градовима. Средином јуна су стигли до ушћа Оба, а средином септембра до Новосибирских острва. Препловили су Баренцово море. Два месеца касније, у Карском мору до полуострва Јамал и острва Вајгач су прве ледене санте препречиле пут „Фраму“. Није постојала само физичка, већ и психичка опасност, досада и трошење енергије била је стално претња. Да би се спречила апатија Нансенов план је да одржава људе стално заузете корисним послом по утврђеном распореду. Научна осматрања су били важан део тога. За неколико дана брод је ослобођен леда и пловио даље дуж сибирске обале. После три месеца доспева до полуострва Чељускин најсеверније тачке Азије. Источ-

но од полуострва Тајмир брод је одједном стао опкољен ледом. Нагли судар брода са великим леденим пољем опоменуо је посаду на стварност. Нансенов брод се 25. септембра 1893. заледио код Новосибирских острва код 78 упоредника, одакле струја вуче на север. Од Новосибирских острва експедиција се упутила према северозападу. Успешно је обишао полуострво Тајмир и упловио у Лаптевско море. У покушају да се пробије на север он је допловио само до $83^{\circ}24'$ с. г. ш., где је брод био замрзнут. Почетком 1895. постала је ситуација посаде „Фрама“ опасна. „Фрам“ је лежао косо нагнут на један бок, укљештен све до ивице леденим сантама. Ако њихов брод подлегне тој борби преостају им веома мали изгледи да се 400 km дугим маршем преко залеђеног мора докопају најближег копна код рта Чељускин. Посади пред очима лебди јасно судбина де Лонгове групе. Срећом, изненада се почело смиривати, а снага притиска исцрпљена. Труп брода се почео кретати и на крају се усправио.

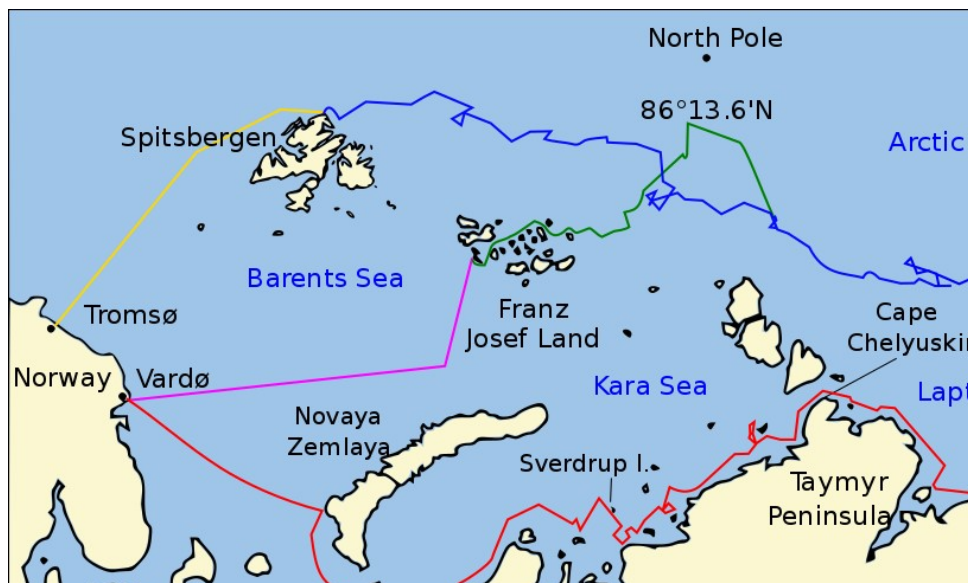
Прво зимовање на добро уређеном броду пролази мирно и доста једноставно. Првих дана октобра „Фрам“ доживљава прво поларно искушење са ледом из којег излази као победник. Пошто су две поларне зиме провели на Арктику, постало им је јасно да ледене струје неће однети брод у правцу северног пролаза, како се Нансен надао. Кретање брода било је споро. Лед их је носио до Новосибирских острва често мењајући смер. Највећа невоља веома важна је сувише споро кретање брода, смером струја и ветра. Читаве недеље Фрам стоји у месту, врти се или закреће са својим леденим пољем не померајући се. Брод је ношен како је Нансен замислио, али поларна струја није текла до самог пола, већ јужно од њега. Најсевернија тачка до које је допро „Фрам“ 3. марта 1895. налазила се на $84^{\circ}4'$ с. г. ш. Сада га је лед гурао ка северозападу, у правцу Шпицберга.

Схвативши да се одатле не може домоћи Пола он бира најиздржљивијег и најспособнијег члана експедиције поручника Хјалмара Јохансена. Удаљеност до Пола износи 777 km. Два пута крећу и враћају се. Коначно крећу 14. 3. 1895. напушта брод у намери да са троје саоница и 27 паса, псећом запрегом и два лагана непромочива кајака од импрегнираног платна стигне до Пола. У почетку су брзо напредовали, ако се узму у обзир потешкоће. За три недеље су прешли скоро 300 km. Сваког дана у 18 часова прекидали су покрет и припремали вечеру. Паштета од рибе брашна и маслаца. Али се онда појављују тешкоће и јаруге, храпав лед, дизање санки преко неравнина. Један од проблема који се често појављивао приликом Нансеновог покушаја да стигне до Северног пола било је отва-

рање и затварање канала. Уски водени пролази кроз ледену масу, чији се положај стално мења, настају и затварају се без икаквог наговештаја. Ноћу је лебдела опасност од увек присутне могућности да се отвори канал и прогута уснуле људе. То отежава кретање. Просечно прелазе 13,5 km на дан. Некада само по 6 km на дан. Јохансену је била дужност да се брине за псе, а Нансен је подизао шатор и припремао вечеру. Наилазили су на велика нагомилана ледена седла, због којих су губили много времена. Неколико се паса морало жртвовати, да би остали преживели. Да би дошли до дрва за огрев морали су жртвовати једне санке. Пошто су 7 IV. 1895. допрли до 86°13' с. г. ш. морали су се због несташице животних намирница вратити. Наступало је лето, а лед се кретао брже према југу, него што су они напредовали према северу. Свако даље напредовање значило би вероватно фаталан исход. До Пола му је остало још 450 km (мање од 4° г. ш.). Како близу победе, а у исто време, како недостижно далеко од ње под овим околностима. Успели су да стигну 300 km северније од свих истраживача пре њих. Овим је постављен и други рекорд. Први пут је пређен поларни круг, чија је граница на 85° с. г. ш. Али сада се поставило питање којим путем да се врате. На лађу се нису могли вратити, јер је њу носила струја непознатим правцем. Окренули су се према Земљи Фрање Јосипа, која је у ваздушној линији била удаљена око 700 km.

Повратак је био још напорнији. На повратку са пола заборавили су да навију часовнике. Омашка која ће још више отежати њихово споро напредовање. Без познавања тачног времена нису били у могућности да израчунају географску ширину на којој се налазе. Одометар се поломио, па су пређени пут одређивали од ока. Ветар им одвлачи чамац привезан за обалу. У њему се налази сва њихова опрема и намирнице. Нансен ускаче у ледену воду и плива за њим 180 m. Надчовечанским напором успева да доплива до чамца и врати га на обалу. Већ је 15. новембра наступила поларна ноћ, прво сумрачна, а затим тамна, дуга, досадна и једнолична. Зимовање су прекинули 19. маја. Али зима се ближила, скоро сва храна је потрошена, а пут је био веома тежак. Остало је мало залиха муниције, само неколико патрона. Температура је се спуштала и до -43°C уз јак ветар. Сви Нансенови прорачуни показали су се као нереални. И са највећим напором могли су дневно прелазити 5 km, уместо 20 km и неколико, како је било предвиђено, Снег се лепо за санке, огромне гомиле леда и канали који су се отварали и затварали успоравали су даље напредовање. Тешка срца Нан-

сен се окреће ка југу, јер се мора одрећи коначне победе. Хировита и непредвидљива природа Арктика спречила је остваривање његовог дугогодишњег циља. Али је ипак доста постигао. Разум им је наложио да се врате када су од пола били удаљени 450 km или 15-ак дана пута. Био је то својеврстан рекорд приближавању Северном полу и једно од најсмелијих путовања у историји географских открића.

Слика 3. – Портац путовања Нансенове експедиције на Арктик

Одлучили су да допру до Земље Фрање Јосипа. Средина лета изненадила је та два јунака пре него што су стигли до чврстог копна. Повратак је још тежи. Дубоке снежне каљуге километарски широка језера, варљиве пукотине између којих зјапи отворено море—опасност на сваком кораку. Танки ледени покривач пуца под тежином санки, скије и санке упадају у размекшани снег, распуклине у леду све су шире. Због плутајућег леда било је немогуће пловити даље у кајацима, а расцепкана глечерским пукотинама стрма обала била непроходна. Због тога су били принуђени на треће зимовање. Скоро свих 28 паса је угинуло од исцрпљености. Изгубљени у леденом беспућу, на прагу треће поларне ноћи, без хране и резервне одеће. Једино им је остало оружје и мало муниције. Са огромним напором они до-

ђоше до Земље Фрање Јосифа, где презимеше у примитивном склоништу, каменој пећини. Изглед да двојица Норвежана преживе зиму били су мали. Ловили су моржеве, медведе, фоке, птице и тако се спасавали од глади. Као извор светлости су користили туљанова маст. Месец дана бораве на Флоринском полуострву. Читавих месец дана су Норвежани принуђени да остану на том месту, чекајући могућност употребе кајака. Медвед напада Јохансена, али му Нансен спасава живот хицем из пушке. У пролеће 19. маја напуштају обалу и спуштају се на једно од јужних острва архипелага Фрање Јосипа-рт Флора (Cape Flora) 17. јуна 1896. Нансен изненада чује лавез паса, а нешто касније примећује трагове у снегу и силуету човека. Ту среташе енглеског поларног истраживача и вођу поларне експедиције Арктика Фредерика Џексона (Frederick Jackson), који је ту зимовао и вршио испитивања на суседном острву. Сусрели су се на Флорином полуострву. Путници доспевају до Џексоновог острва у архипелагу Земље Фрање Јосифа. Први пут су после две године осетили под ногама чврсто тле. У лето дође тамо један енглески брод брод Винвард (Windward) који је Џексону доносио намирнице. На овоме броду Нансен и Јохансен вратише се у Норвешку. Упловили су у северно норвешку луку Вардоу 13. августа, а у луку Скјаевро 20. августа. Вест да је Нансен жив послата је текеграфом у Норвешку. Фрам је успео побегнути из своје ледене „тамнице“ крај Шпицбергена управо на дан Нансеновог повратка у Норвешку. Фрам је после Нансеновог одласка продужио свој пут у леду без иједног члана посаде све до 85°57' с.г.ш, и најзад, ослободивши се ледених окова вратио се у Норвешку струјом полукружног облика неколико дана после Нансеновог доласка. Посада је провела на путу 1041 дан или три арктичке зиме. За време плутања по морској струји измерен је скоро потпуно источни басен леденог мора, при чему се „Фрам“ приближио 4 минуте 86 паралели. Био је то рекорд који је тек 1939. надмашио совјетски поларни брод „Сједов“ са 86°39,5' с.г.ш.

Истраживања Нансена била су од великог значаја, јер су коначно стечене јасније географске представе о Арктику. Он је дао прве податке о дубини Арктичког океана. Мерењем леденог покривача и нарочито дубина воде коначно је утврђено да се у случају Арктика не ради о некаквој залеђеној континенталној маси већ о океану где су установљене дубине и до 3800 m. Ледени покривач је у сталном покрету, а лед се стално ствара и креће под утицајем ветрова и струја. Истовремено је потврђена ранија Нансенова претпоставка о кретању морске воде. Ова Нансенова експеди-

ција много је допринела својим искуствима успеху будућих поларних експедиција. Открила је једну дубинску увалу од 3800 м са топлотом дубинском струјом од 0,5°C. Неки сматрају да је Нансен открио Арктички океан. Нансен је доказао постојање струја у Северном леденом океану и утврдио правац њиховог кретања. У близини сибирске обале пронашли су нова, до тада непозната острва, чиме је доказано да је сибирско копно разудженије него што се до тада мислило. Најважније је географско и океанографско откриће експедиције само Арктичко море. Нансен је први покренуо проучавање везе између ветра и морских струја, те пронашао отклон кретања леда од смера ветра и његове узроке. Лед се не креће у смеру ветра, већ се отклања на северној хемисфери десно, а на јужној лево. Исто је сматрао да тај закон важи и за морске струје на површини. Чланови експедиције су мерили дебљину леда, његово топљење, стезање, повећавање. Нансен је конструисао и посебан аерометар за одређивање густине, специфичне тежине и сланости морске воде. Усавршио је батометар, којим се може узимати проба воде са било које морске дубине. „Нансенова боца“ је коришћена за узимање узорака температуре морске воде на одређеним дубинама. У проучавању биљног и животињског света приметио је оно, што ће потврдити и будуће експедиције. И на највећим географским ширинама до којих су стигли има живота у мору.

Његова експедиција је доказала да нема копна близу Пола на евроазијској страни, већ дубок океан покривен ледом. Открили су струју топле атлантске воде на одређеној дубини испод поларног леда и сакупили податке о струјама, ветровима, и температури, које су научници могли годинама да користе за нову науку океанографију. Пловидба „Фрама“ је била од великог значаја за Нансена. То је означило прекретницу у његовом научном раду. Океанографија је постала фокус његовог интересовања.

На основу путописа грчког географа, истраживача и астронома Питеје из Марсеља (Pytheas, 350–285 п.н.е.) у делу „О океану“ Нансен поставља хипотезу да су Грци морали да доплове до изван поларног круга, што је за тадашње време био велики подвиг. Покушава да утврди докле су допирали Викинзи на својим путовањима ка северу. Он сматра да су допирали јужније него што се до тада мислило (до око 74° с. г. ш.).

Нансен је мерењем у централној котлини поларног мора 1894. утврдио да постоји незнатан, али јасан, правилан прираштај температуре од 2900 m до дна. Он је извршио поделу салинитета у поларном мору у вертикалном правцу. Салинитет се нагло повећава у горњих 250 m, а ода-

тле према дну прираштај је спор и незнатан. По Нансену је праузрок или најглавнији узрок океанске циркулације неједнака подела густине, која је углавном последица разлика у температури, а не у салинитету. Он је узео у обзир и девијаторну снагу Земљине ротације, која утиче на океанске струје. По Нансену је систем океанских струја у Атлантском океану следећи: Од Гибралтарског мореуза дуж европског континенталног одсека она има главни утицај у формирању Ирске и Атлантске струје, које су делом продужетак дрифта Голфске струје. Њен највећи део скреће на североисток према обалама Европе, него делом према Саргашком мору и делом између Азорских острва и Мадере на североисток и ту се спаја са великом северном струјом. Канарска струја је непосредан наставак Голфске струје и почиње јужно од Канарских острва. Нансен је утврдио постојање западне струје у поларном мору. Измерио је температуру морске воде на Арктику. (лети на $-1,5^{\circ}\text{C}$, а зими од $-1,7$ до $-1,8^{\circ}\text{C}$).

Нансен је на експедицији „Фрам“ открио дубоку котлину на Северном полу, са дужином које прелазе 2000 m и одредио смер и релативну брзину сталних површинских струја око Северног пола. Установио је и хладну воду на дну котлине Северног пола, салинитет, густину и њено порекло. Она је из Атлантског океана донесена кроз Норвешко море топлотом атлантском Голфском струјом. Нансен је изнео схватање о постанку прибрежних равница арктичког архипелага. Сматра да су они изграђени процесом абразије, која је била подстакнута веома интензивном механичким разарањем брдских терена.

Његова техника поларног путовања и проналасци у опреми и одећи утицала је на генерације наредних арктичких и антарктичких експедиција. На пример усавршене санке, тзв „Нансенове санке“ примене за маневрисање по леду, џомбасти и напуклим леденим пољима. На пример Амундсен приликом освајања Јужног пола је користио искуства Нансена.

Следећих 15 година Нансен је посветио научним радовима. Држао је предавања на Универзитету у Кристијанији и објавио неколико научних радова светског значаја. Својом докторском дисертацијом је помогао заснивању модерних теорија неурологије. После 1896. његов главни научни интерес премештен је на океанографију. Показао се и као талентован сликар. Нацртао је аурору бореалис (поларна светлост) у арктичкој ноћи. Акварел Нансена представља поларну ноћ 24. новембра 1893.

Нансен је 1897. постао професор зоологије и океанографије на Универзитету у Ослу. Од 1906-08. био је норвешки посланик у Лондону. На по-

вратку у своју земљу почео је писати историју првих норманских открића у Америци. На броду Мишел Сарс (Michael Sars) путује 1900. ради океанографских истраживања у воде острва Јан Мајен (Jan Mayen). Путовао је 1913. до ушћа Јенисеја, преко Сибира до Краснојарска и Владивостока до крајњег истока. То је његово последње путовање на Арктик. Тако је још једном потврђена могућност пловидбе преко Северног леденог океана.

Упркос његовој жељи да остане научник, Нансен није одбио када га је норвешки краљ Хакон VII (1872–1957) питао да постане први министар и амбасадор Норвешке у Лондону, где је служио од 1906–08. Оженио се 1889. Евом Сарс. У међувремену жена му је 1907. изненада умрла. Оженио се поново 1909. са Сигрид Сандберг Муте (Sigrid Sandberg Munthe). Имао је четворо деце: две ћерке (Лив и Ирмелин) и два сина (Каре и Од). За Нансена корак од истраживача до државника није био дугачак. Био је поштован од стране земљака. Био је један од вођа норвешког покрета за независност почетком XX века. На позив Руске владе 1913. учествовао је у експедицији у Сибир, која је имала за циљ спровођење трговачких бродова из европских лука до ушћа реке Јенисеј. Избијањем Првог светског рата 1914. Нансен се посветио хуманитарном раду. Радио је много на осигуравању прехране за Норвешку.

Рат је прекинуо његова научна истраживања и поставио му нове задатке. То су задаци хуманости, мира и разумевања међу народима. Његова реченица „Једина политика која може спасити Европу, састоји се у томе, да се без изузетка сви проблеми посматрају са међународног економског становишта,..“ За време Првог светског рата и у послератном периоду се посветио друштвеном раду. Постао је 1920. први норвешки делегат Лиге нација, на којој је функцији остао до смрти. Од 1920–22. покретач је акције помоћи жртвама рата у опустошеним земљама. Пре свега, притекао је у помоћ младој Совјетској Републици, за коју су га везивале политичке и научне симпатије. За време Првог светског рата израђивао уговоре да би осигурао прехрану у Норвешкој. После Првог светског рата учествовао је у организацији Лиге народа, повео акцију за повратак немачких заробљеника из Русије. Предводио је размену ратних заробљеника између Русије, Немачке и Аустроугарске. У Совјетском Савезу 1921. избија глад. Нансен од 1921–23, као високи комесар Лиге народа руководи је акцијом за помоћ изгладнелим крајевима у Русији. Његовом заслугом је нахрањено милионе избеглица. На његов је подстицај закључен у Женеви 5. 7. 1922. конвенци-

ја, по којој је уведен посебан пасош за избеглице, тзв. Нансенов пасош. За свој хуманитарни рад Нансен је добио 1922. Нобелову награду за мир. Већи део новца од награде даје за организовање две пољопривредне станице у Совјетском Савезу, а остатак грчким бегунцима у време борбе између Грка и Турака. Допринео је потписивању Женевског протокола о избеглицама за које је уведен поменути пасош. Он је омогућавао избеглицама без државе да прелазе националне границе. Од 1925. доста је времена посветио помажући арменијске избеглице. Московски совјет радничких и сељачких депутата, примио га је за свог почасног члана.

Проглашен је за почасног члана Петроградске академије наука. Схвативши велику важност ваздухопловства у арктичким истраживањима даје предлог да се оснује међународно ваздухопловно друштво „Аероарктик“. Потаје његов први председник. Учествоје у научној експедицији на дирижаблу „Цепелин“ над совјетским делом Арктика, али је смрт спречила истраживача да оствари до краја своје планове. Умро је од срчане слабости пред својом кућом у Лисакеру (Lysaker) 13. 5. 1930.

Нансен је један од пионира савремене физичке океанографије. Објаснио је феномен мртве воде на основу великог броја узорака узетих на различитим дубинама мерећи температуру и салинитет. Открио је наглу линију раздвајања између горњег слоја полуслане воде, која се топи од леда и морске воде испод ње. Нансен је са својим помоћником Бјерн Хеландом (Bjorn Helland, 1877–1957) конструисао графиконе засноване на одређивању густине воде. Хеланд је норвешки пионир у области модерне океанографије. Највећи допринос експедиције „Фрама“ је откриће велике дубине арктичког океана и положај копнених и водених маса. Нансен је такође открио да се лед не покреће у правцу ветра, већ око 45° удесно. Ово је објаснио утицајем Земљине ротације. Из изучавања температуре и салинитета Арктичког и Норвешког мора, Нансен је претпоставио постојање подводног гребена између Гренланда и Свалбарда (Нансенов гребен). Нансен је развио теорију да постоји струја из Сибира преко Арктичког мора ка Гренланду. Нансен је отворио нове погледе на проблеме поларних истраживања. Од њега потиче мисао о конструкцији посебних бродова за истраживање Арктика. Највећи напредак састоји се у томе, што Нансен није, како су то чинили ранији истраживачи предузео борбу са морским струјама, него је обротно, морске струје искористио у своје сврхе за постизање циља. Нансен је установио да су водени слојеви поларног мора по-

себно поређани. Разликују се две врсте слојева. Топлији са већом количином соли, који потиче од Голфске струје и хладнији слојеви са малом количином соли, који потиче од леда, што се топи. Нансенова експедиција знатно је унапредила знање о протицају морских струја у океанима Земље и дала значајан подстицај динамичкој океанографији.

Са пројектом инсталирања научне осматрачке станице на Северном полу и његовој најближој околини први је покренуо Нансен. После Нансенове смрти идеју постављања станице прихватили су скоро сви научници и поларни истраживачи. Други лет на Арктик организовало је интернационално друштво „Аероарктик“. Научно је вођство у тој експедицији, у којој је учествовало 10 научника разних националности, преузео совјетски научник и поларни истраживач Рудолф Самојлович (1881–1939).

Нансен је подржао план познатог норвешког поларног истраживача Роалда Амундсена (Roald Amundsen, 1872–1928) о откривању северозападног морског пролаза. Одобривши је његов план, дао му корисне савете, нешто инструмената и књига из своје библиотеке. Препоручио га је неким утицајним личностима. Сањао је годинама о томе да постане способан и храбар као он. То је на крају и постао. Нансеново гесло је било „Људи од науке треба међусобно да се помажу“.

Руски народ је знао да цени хуманост великог истраживача. Желећи да прослави његово име назвао је земљу Фрање Јосифа, земљу Фритјофа Нансена, а Руска академија наука примила га је за свог члана. У част великог истраживача и научника назван је његовим именом подводни праг између Свалбарда и североисточног дела Гренланда, једно острво и рт у архипелагу Земље Фрање Јосифа, планина на Тајмиру и пролаз у канадском Арктичком архипелагу, Нансенов фјорд. На Антарктику постоји планина Нансен, кратер на Месецу, Нансенов институт у Полхогди (Polhogda), споменик у Јеревану.

Нансен је написао је више књига: Структура и комбинација хистолошких елемената централног нервног система (1887), Први прелазак преко Гренланда (1890), Живот Ескимана (1893), Далеки исток (1897), Експедиција Фрама–Нансен у залеђеној земљи (1897), Норвешка и унија са Шведском (1905), Северне воде–капетан Роалд Амундсен (1906), Северна измаглица–арктичка истраживања раних времена (1911), Кроз Сибир и земљу будућности (1914), Русија и мир (1923), Арменија и Блиски исток (1928), Кроз Кавказ до Волге (1930).

Emilija Smiljanić

SRPSKO-TURSKI TURISTIČKI REČNIK

Carina – Gümrükte (Gumrukte)

Pasoška kontrola – Pasaport Kontrolü (pasport kontorlu)

carinarnica – gümrük dairesi (gumruk dairesi)

carinik – gümrük memuru (gumruk memuru)

turistička viza – turist vizesi (turist vizesi)

potvrda o vakcinaciji – aşı kağıdı (aşı kjaıdı)

prtljag – bagaj/ valiz (bagaž/valiz)

kofer – bavul (bavul)

torba – çanta (çanta)

Dobar dan. Mogu li da pogledam Vaš pasoš? – İyi günler. Pasaportunuza bakabilir miyim? (Iyi günler. Pasaportunuza bakabilir miyim?)

-Naravno. Izvolite. – Tabii buyurun. (Tabi buyurun.)

Koji je razlog vašeg dolaska? – Ziyaretiniz amacı ne? (Ziyetiniz amacı ne?)

-Ovde sam na odmoru. – Tatil için buradayım. (Tatil için buradajım.)

Koliko dugo ostajete u ...? - ...da/de ne kadar kalacaksınız? (da/de ne kadar kalacaksınız.)

-nekoliko dana/nedelju dana/mesec dana –birkaç gün/ bir hafta/ bir ay (birkaç gün/bir hafta/bir ay)

Imate li nešto za carinu? – Gümrüğe tabi bir şeyiniz var mı? (Gumrue tabi bir şeyiniz var mı?)

-Nemam ništa da prijavim. – Gümrüğe tabi eşyam yok. (Gumrue tabi eşjam jok.)

Putovanje – Yolculuk (Jolduluk)

Avion –Uçak (Uçak)

posada – mürettebat (muretabat)

pilot – pilot (pilot)

stjuardesa – hostes (hostes)

stjuart – kabin memuru (kabin memuru)

* ema.smiljanic97@gmail.com

obezbeđenje – güvenlik (guvenlik)
putnik – yolcu (joldu)
podizanje prtljaga – bagaj alma yeri (bagaž alma jeri)
dolazak – varış (varış)
odlazak – kalkış (kalkış)
Kada poleće avion? – Uçak saat kaçta kalkıyor? (Uçak sat kaçta kalkıyor?)
Možete li mi reći gde je šalter za prijavljivanje? – Check-in'i neredede yaptırabilir miyim? (Çek in'i neredede yaptırabilir miyim?)
Stavite kofere na vagu. – Eşyalarınızı tartıya koyunuz. (Eşjalarınızı tartıya kojunuz.)
Nemate višak prtljaga/ Za svaki kilogram više se plaća... – Fazla bagajınız yok/Her fazla kilo için...ödeniyor. (Fazla багажınız yok/Her fazla kilo için...ödeniyor.)
Koji je broj mog leta? – Uçuş numaram kaç? (Uçuş numaram kaç?)

Voz - Tren (Tren)

brzi voz – ekspres tren (ekspres tren)
spori voz – yolcu treni (joldu treni)
lokalni voz – banliyö treni (banlijo treni)
spavaća kola – yataklı vagon (jatakli vagon)
blagajna – bilet gişesi (bilet gişesi)
konduktör – kondüktör (konduktor)
povratna karta – gidiş dönüş bileti (gidiş dönüş bileti)
peron – peron (peron)
Gde se nalazi železnička stanica? – Tren istasyonu neredede? (Tren istasyonu neredede?)
Kada polazi voz? – Tren ne zaman kalkıyor? (Tren ne zaman kalkıyor?)
Da li je voz direktan ili moram da presedam? – Direkt mi gidiyor yoksa aktarmalı mı? (Direkt mi gidiyor yoksa aktarmalı mı?)
Želeo bih spavaća kola. – Yataklı vagon dan bir yer, lütfen. (Jatakli vagon dan bir yer, lütfen.)

Gradski prevoz - Şehir içi yolculuk (Şehir içi jolduluk)

tramvaj – tramvay (tramvaj)
linijski taksi – dolmuş
linijski kombi – minibüs (minibus)
metro – metro (metro)

autobus – otobüs (otobus)

Gde je najbliža autobuska stanica? – En yakın otobüs durağı nerede? (En yakın otobus durakı nerede?)

Treba mi nedeljna/mesečna karta. – Haftalık/aylık abonman almak istiyorum. (Haftalık/aylık abonman almak istiyorum.)

Koliko košta karta do...? - ...bileti ne kadar? (...bileti ne kadar?)

Mogu li da dobijem plan grada? – Şehir planınız var mı? (Şehir planınız var mı?)

Brod Gemi/Vapur (gemi/vapur)

krstarenje – Mavi yolculuk

brod – gemi (gemi)

parabrod – vapur (vapur)

Gde se ukrcava na brod/parobrod? – Gemiye/vapura nereden biniyor?

(Gemiye/vapura nereden biniyor?)

Koliko će trajati put? / Pola sata, jedan sat... – Yolculuk ne kadar sürer?

(Yolculuk ne kadar sürer?)

Brod je pristao. – Gemi demir attı. (Gemi demir atı.)

Taksi – Taksi(taksi)

Izvinite, gde mogu da nađem taksi? – Affedersiniz, taksi nerede bulabilirim?

(Afedersiniz, taksi nerede bulabilirim?)

Kuda želite da idete? – Nereye gitmek istiyorsunuz? (Nereye gitmek istiyorsunuz?)

-...ove adrese/aerodroma/autobuske stanice/ železničke stanice/hotela... – bu

adrese/havaalanına/otogara/tren istasyona/otele... (bu

adrese/havalanına/otogara/tren istasjona/otele...)

Hotel – Otel (Otel)

Recepcija – resepsiyon (resepsjon)

Recepconer – resepsyoncu (resepsjoncu)

hol – giriş holü/lobi (giriş holü/lobi)

apartman – suit (suit)

švedski sto – acık büfe (acık bufe)

direktor – müdür (mudur)

portir – otel katibi (otel kjetibi)

soba – oda (oda)

Da li imate slobodnih soba? – Boş odanız var mı? (Boş odanız var mı?)
-Da, imamo slobodnih soba. – Evet, boş odamız var. (Evet, boş odamız var.)
-Skoro sve je popunjeno, ali ću proveriti. – Zannederim doluyuz, ama bir bakalım. (Zanederim doluyuz, ama bir bakalım.)
Da li ste rezervisali? – Rezervasyonunuz var mıydı? (Rezervasyonunuz var mıydı?)
Treba mi jednokrevetna/dvokrevetna soba. – Tek kişilik/ çift kişilik bir oda istiyorum. (Tek kişilik/ çift kişilik oda istiyorum.)
Razgledanje znamenitosti Gezip görmek (Gezip gormek)
ići u razgledanje – gezintiye gitmek (gezintije gitmek)
tvrđava – kale (kale)
palata – saray (saraj)
crkva – kilise (kilise)
džamija – camii (đami)
kula- kule (kule)
spomenik – anıt (anıt)
zvanična rezidencija – resmi konut (resmi konut)
trg – meydan (mejdán)
dvorac – şato (şato)
katedrala – katedral (katedral)
Koje su najpopularnije turističke atrakcije? – Turistlerin en çok ilgisini çeken yerler hangileridir?
(Turistlerin en çok ilgisini çeken yerler hangileridir?)
Gde se nalazi najzanimljivija arhitektura? – En ilginç mimariler nerelerde var?
(En ilginç mimariler nerelerde var?)
Želim videti neke istorijske spomenike. – Bazı tarihi eserler görmek istiyorum.
(Bazı tarihi eserler gormek isijorum.)
Želim obići muzeje i galerije. – Müzeler ve galerileri gezmek istiyorum.
(Muzeler ve galerileri gezmek istijorum.)
Gde je najbolje izaći uveče? – Akşam gidilecek en iyi yer neresi? (Akşam gidiledek en iyi yer neresi?)
Gde se mogu kupiti suveniri? – Hediyelik eşya nereden alabilirim? (Hedijelik eşya nereden alabilirim?)

Natpisi i obaveštenja İşaretler (İşaretler)

Turističke informacije – Türizm Bürosu (turizm bürosu)
ulaz/izlaz – Giriş/Çıkış (giriş/çikiş)

obaveštenja – Danışma (danişma)
zabranjen ulaz – Giriş yok/Girilmez (giriş yok/girilmez)
Ne gazi travu. – Çimenlere basmayınız. (çimenlere basmajiniz)
Ne bacaj đubre. – Çöp atmayınız. (çop atmajiniz)
Ulaz slobodan – Giriş serbest (giriş serbest)
Otvoreno/zatvoreno – Açık/Kapalı (acık/kapali)
Vuci/guraj – Çekiniz/İtiniz (çekiniz/itiniz)
Zauzeto – Meşgul (meşgul)
Toalet muški/ženski – Tuvalet –Bay/Bayan (tuvalet-bay/bayan)